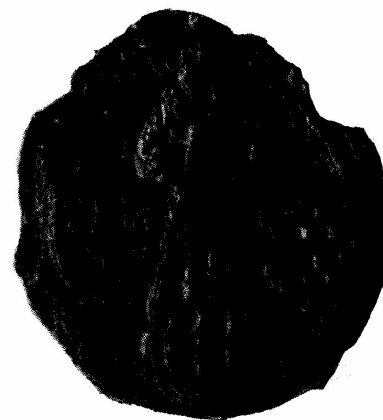
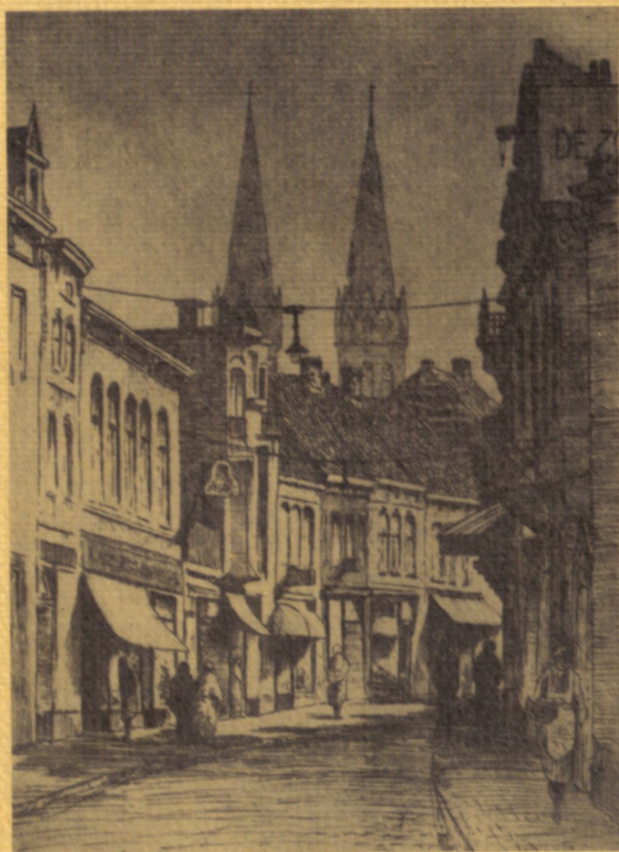

Actum Tilliburgis

TIJDSCHRIFT VAN DE HEEMKUNDEKRING "TILBORCH"

Actum Tilliburgis

TIJDSCHRIFT
VAN DE
HEEMKUNDEKRING
"TILBORCH"

jrg. 6 - nr. 1 - mei 1975

REDACTIE: M.W.J. de Bruijn, A.Th.J. van Leeuwen, R.M. Peeters
- TYPEWERK EN LAY-OUT: M.W.J. de Bruijn - REDACTIESECRETARIAAT: Irenestraat 4, Goirle, tel. (04247) 1485 - ADMINISTRATIE: H.T.L.C. de Bruijn-Strouken, Irenestraat 4, Goirle, tel. (04247) 1485 - GIRONUMMER: 7920712 t.n.v. Heemkundekring "Tilborch" te Goirle - ABONNEMENTSPRIJS: f 12,50 per jaar - KRINGLIDMAATSCHAP: f 5,- per jaar

IN DIT NUMMER:

R. PEETERS, Ten geleide	2
M. DE BRUIJN, Kring- en heemactiviteiten	4
M. DE BRUIJN, Werk aan de winkel	5
R. PEETERS, Pater Piet Heerkens S.V.D., Tilburgse schrijver en missionaris (1897-1944)	7
W. VAN HEST, Geworcht, versmacht ofte verdaen?	18
P. VAN BERKEL, De Tentoonstelling Stad Tilburg 1909	27
R. PEETERS, Nieuwe aanwinsten voor de bibliotheek IV	33
F. VAN IERSEL, Enige opmerkingen betreffende onze individuele activiteiten (ingezonden stuk)	35

AUTEURSRECHTEN VOORBEHOUDEN

T E N G E L E I D E

door RONALD PEETERS

Voor u ligt het eerste nummer van de zesde jaargang van "Actum Tilliburgis", in feite het 23ste boekje dat de Heemkundekring "Tilborch" het licht doet zien. Als we de afgelopen vijf jaar weer eens terugdraaien - want een eerste lustrum beoogt een terugblik in het verleden - kunnen we duidelijk vaststellen dat de gepubliceerde artikelen van grote importantie zijn als bijdragen tot de geschiedenis van Tilburg en Goirle. Vaak werden nog ongepubliceerde bronnen aangeboord en in diepgaande studies verwerkt. De strekking was zowel wetenschappelijk als populair. Een woord van dank is zeker op zijn plaats voor de ruim dertig auteurs die gezamenlijk in vijf jaar tijd een aantal artikelen publiceerden dat de honderd al ruim gepasseerd is. Het is onmogelijk om alle namen van medewerkers met hun bijdragen te memoreren. We zullen volstaan met enkele opmerkelijke facetten en schrijvers te belichten, zonder overigens anderen te kort te willen doen.

In het bijzonder willen wij vermelden de hoogst belangrijke bijdragen van C. Weijters, die ondanks zijn hoge leeftijd steeds met iets nieuws komt aandragen. Vooral zijn omvangrijke en goed gedocumenteerde werken als "De Reijshof onder Tilburg" (1970), "Tilburgs eerste raadhuis" en "Franse scholen in Tilburg" (1974) zijn van hoge kwaliteit. C. Robben en J. van Gils publiceerden vooral over Goirle, Wim van Hest zorgde voor een reeks min of meer humoristische voorvallen die hij vond in oude akten van het Tilburgse gemeentearchief, P. van Berkel en M. van den Dries legden oude herinneringen vast, Martin de Bruijn en wijlen Ferd. Smulders behandelden de middeleeuwse geschiedenis van Tilburg en omgeving, en Ronald Peeters hield zich voornamelijk bezig met de prehistorie van Tilburg.

Naast de drie grote werken van C. Weijters zijn als afzonderlijke boekjes verder verschenen "De Mesolithische Cultuur te Tilburg" (een inleidend verslag) door Ronald Peeters (1971) en "Tilburg gedurende de Franse oorlog van 1672 tot 1678" door Alphonse Plevuets (1973). Belangrijke bijdragen verschenen

ook in het dubbelnummer van 1972 dat opgedragen werd aan drs. H.J.A.M. Schurink ter gelegenheid van zijn afscheid als archivaris van de gemeente Tilburg op 27 oktober 1972. En zo kunnen we nog wel doorgaan, want ieder artikel is waard om genoemd te worden.

Zoals u reeds gemerkt zult hebben, is de omslag van "Actum Tilliburgis" weer gewijzigd. Dit zal voortaan ieder jaar geschieden om enige afwisseling te krijgen. Dit jaar zal op de omslag een afbeelding staan van een ets (+ 1927) van Hendrik de Laat. Afgebeeld is de Heuvelstraat met op de achtergrond de torens van de Heuvelse kerk. De foto werd genomen door J. Brieffies naar een exemplaar uit de collectie van het Provinciaal Genootschap te 's-Hertogenbosch.

Een ander punt dat wij onder uw aandacht willen brengen is het feit dat onze mederedacteur H.W. Vereijken heeft besloten om uit de redactie te gaan. Hij is een van de werkers van het eerste uur geweest en wij willen hem op deze plaats hartelijk bedanken voor de vele uren die hij belangeloos aan de kring besteedde. Als nieuwe redacteur begroeten wij de heer A. van Leeuwen. Wij hopen in prettige samenwerking met hem een goede toekomst voor ons periodiek tegemoet te gaan.

Deze nieuwe jaargang beginnen wij weer met artikelen van bekende auteurs. Nieuwe auteurs mogen zich nog steeds aanmelden om in "Actum Tilliburgis" te debuten. Schroomt u zich niet voor uw geschrijf; veel lezers zullen u dankbaar zijn.

Overigens hebben wij u in het nieuwe jaar weer veel lezenswaardigs te bieden. Er gaat binnenkort een groot artikel verschijnen over "De gruwelijke en execrabele moord op Jan Cornelis Maes" van de hand van J. Trommelen en er wordt door de redactie momenteel ijverig gewerkt aan de voorbereidingen van een extra lustrumuitgave. Dit zal een fotoboekje worden met afbeeldingen van de Markt en de Heuvel met naaste omgeving, waarbij zowel oude situaties (van prenten en ansichtkaarten) als nieuwe situaties ter vergelijking worden opgenomen. Met deze uitgave willen wij verder naar buiten treden. Er zullen meer exemplaren worden gedrukt dan gebruikelijk is.

Dus lezers, maak nu alvast reclame in uw familie- en kennis-
senkring, want er moeten er veel verkocht worden. De opbrengst
komt geheel ten goede aan ons boekenfonds (o.m. garantiefonds
om boeken over Tilburg te gaan uitgeven)!

Ten slotte wenst de redactie van "Actum Tilliburgis", mede
namens het bestuur van de Heemkundekring "Tilborch", u voor
1975 gezondheid, voorspoed, vruchtbare heemkundige activi-
teiten en veel leesgenot in "Actum Tilliburgis" toe.

K R I N G - E N H E E M A C T I V I T E I T E N

door MARTIN DE BRUIJN

Zoals al vaker het geval is geweest, komt dit nummer weer
een beetje aan de late kant. Deze keer is dit te wijten ge-
weest aan de vele activiteiten, die de kring de laatste maan-
den heeft ontplooid. De bezigheden waren zowel vooropgezette
- 't Goirke! - als onverwachte - de abrupte sloop van de fa-
briek van Pieter van Dooren. Omdat we slechts vijf keer per
jaar verschijnen, is het ondoenlijk om onmiddellijk op de actua-
liteit in te haken. Drukke werkzaamheden van de redactie be-
letten dat trouwens ook. In één van de volgende nummers van
deze jaargang zult u overigens diverse verslagen van kring-
en heemactiviteiten aantreffen. Er zijn heel wat zaken die de
moeite van het lezen waard zijn!

W E R K A A N D E W I N K E L

door MARTIN DE BRUIJN

Zowel het bestuur van de kring als de redactie van het tijdschrift ontvangen geregeld reacties van leden of abonnees die van tweeërlei aard zijn, maar toch direct met elkaar te maken hebben. Op de eerste plaats zijn dit wensen ten aanzien van activiteiten van de kring en artikelen in het tijdschrift. Het komt herhaaldelijk voor dat leden of abonnees opzeggen, omdat de kring hun niet bood wat zij ervan verwachtten. Nu is de opzet altijd geweest zo weinig mogelijk aspecten van de heemkunde te verwaarlozen. Maar heemkunde is een zeer uitgebreid werkterrein. Het omvat eigenlijk alles wat karakteristiek is voor de eigen omgeving. Een probleem is dat er binnen de kring slechts weinig leden actief zijn en dat de actieve leden maar beperkte tijd en ook een beperkte deskundigheid hebben. Ook al wil het tijdschrift zo gevarieerd mogelijke kost bieden, het kan slechts die producten voorschotelen, die in de heemtuin verbouwd worden. Dit wat betreft de eerste soort reacties.

Een tweede vorm van reageren zijn de tips, die we herhaaldelijk toegestuurd krijgen, met name van rector Sicking en de heer P. Mutsaers. Ze zijn vaak waardevol, maar moeten uitgewerkt worden. Dat dit moeilijk is, werd boven uiteengezet. Toch geloven we dat hier iets aan te doen is. Wij willen u namelijk tips gaan aanbieden voor bepaalde onderzoeken; wij vragen medewerkers daarvoor. Nu moet u niet direct denken: "Zoiets kan ik toch niet!" want u hoeft het niet alleen op te knappen. U kunt namelijk contact opnemen met de redactie en vertellen in welke richting uw interesse voor een onderzoek zich beweegt. U ontvangt dan de eerste informatie over de methode van onderzoek. Als dit mogelijk is, krijgt u een soort mentor toegewezen, die u kan helpen.

Om u tot slot een indruk te geven wat heemkunde zoal kan omvatten: geschiedenis, familiekunde (geslachtskunde, heraldiek, naamkunde), natuurwetenschappen (aardkunde, plant- en dierkunde, weerkunde), aardrijkskunde (vormingsgeschiedenis van de streek), taalkunde (dialectstudie, plaatsnaamkunde),

volkskunde (zeden en gewoonten, legenden en volksverhalen, gebruiksvoorwerpen), kunst (kunstgeschiedenis, oudheidkunde). U ziet dat er aan mogelijkheden allerminst gebrek is.

Hebt u belangstelling om op één of meer van deze terreinen iets te ondernemen, dan kunt u contact opnemen met de redactie van dit tijdschrift of het bestuur van de kring. Wij beloven u dat we u met raad en daad terzijde zullen staan, indien u op serieuze wijze met een onderzoek begint.

PIET HEERKENS S.V.D.
(reprod. J. Brieffies)

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1975-3, blz 5-6

P A T E R P I E T H E E R K E N S S . V . D . . ,

T I L B U R G S E S C H R I J V E R

E N M I S S I O N A R I S (1 8 9 7 - 1 9 4 4)

door RONALD PEETERS

Piet Heerkens werd geboren op 4 november 1897 te Tilburg. Hij was een van de "Korvelse" jongens, die in de jaren 1914-1922 hun weg vonden naar het missiehuis St.-Willibrordus te Uden, om daar opgeleid te worden tot missionaris in de "Congregatie van het Goddelijk Woord". Heerkens begon zijn studie in april 1914. Na afloop hiervan ontving hij op 6 februari 1927 de priesterwijding te Teteringen in het scholasticaat aldaar. Het missiekruis werd hem overhandigd in het missiehuis te Steyl door de nuntius te Berlijn, Eugenio Pacelli, de latere paus Pius XII.

In september 1927 vertrok hij naar de missie van Flores in het voormalige Nederlands Oost-Indië. Als eerste werkterrein kreeg pater Heerkens Rekas, in het uiterste westen van Flores, waar hij nog echt pionierswerk moest verrichten onder de heidense bevolking. Het leven van trekken van kampong tot kampong bleek al gauw voor zijn gestel te zwaar. In 1929 werd hij daarom als leraar en tijdelijk als prefect geplaatst op het sedert enkele jaren opgerichte klein-seminarie te Toda-Belu. In 1933 werd hij pastoor in de oude parochie Sika in Midden-Flores. Hij had steeds grote belangstelling voor de gewoonten, tradities, folklore en verhalen van de inlanders. Door zijn contacten met deze mensen kon hij talloze gegevens verzamelen voor zijn romans.

Om gezondheidsredenen moest hij in 1936 naar Nederland terugkeren. Toen hij weer wat op krachten was, heeft hij eerst nog missieavonden gegeven met film of lichtbeelden, maar spoedig ging hij helemaal op in het schrijven van zijn publikaties.

In januari 1944 moest hij een zware maagoperatie ondergaan in het ziekenhuis te Eindhoven. Hij stierf daar op 28 januari en werd begraven op het kerkhof van het missiehuis te Helvoirt.

In 1930 verscheen zijn eerste werk, FLORES DE MANGGURAI, een roman, in 1932 gevolgd door SINJO, DE SLIMME AAP en het religieuze werk IN DE GOUDMIJN VAN ROME. Het begin was gemaakt, en er volgden nog talloze boeken en artikelen (zie bibliografie). Voor Tilburg zijn vooral van belang zes gedichtenbundels in het Tilburgse dialect, die vanaf 1938 tot na zijn dood in 1944 verschenen bij de drukkerij Henri Bergmans te Tilburg. Ze werden alle geïllustreerd door Tijs Dorenbosch.

DEN ÖRGEL (1938) was zijn eerste bundel en in het "veurwoordje" schrijft hij: "'et Brabants is mar 'n boeretaol en et Tilburgs is et lillikste Brabants dè-t-er bestao, - zoo zegge ze..... Mar ge moet misschien 'n jaor of tien in de vremde laande zen gewist om in et diepste kuiltje van oew gemoed te vuulen hoe gelógen dè dè-d-is! Iederendeen z'n moedertaol is verreweg de schoonste taol van hil de wereld, - et is de klaank van zen eige laand, z'n eige volk, z'n tong, z'n hart, z'n eigen aord, - mar ge moet beschien 'n jaor of tien in de vremde laande zen gewist om in et diepste kuiltje van oew hart te kunnen vuulen hoe waor of dè-d-is....." De liedjes "begosse van eiges te neuriën daor binnenin, toen ik uit de vremde laande terugkwaam en ik ha'r mar weinig moeite mee om ze neer te schrijve, kos ze nie tegenhaawen ok nie, - en hier hedde ze dan krek zooas de zen. - 't Zen mar onneuzele remkes en deuntjes, - sommige zen ingeblaoze deur aawe liekes die me vruuger zonge toen me nog klein kender ware, - aandere zen tegelijk mee 'n nuuwe melodie veur den dag gekome, mar ammaol, stuk veur stuk, zen ze losgelaoten omdè ze as veugeltjes in et kooike van men ziel tegen de speltjes óp zaten te zinge... en as den lezer et beschien liever nie "zinge" noemt, mar "sjierpen" of "piepen", - et is mèn allaank goed! - Toe mar! -" Aldus zijn voorwoord dat toch onmisbaar is om zijn verdere geproduceerde bundels in hun bedoelde context te plaatsen.

Bekend is het gedicht "Tilburg" uit deze bundel:

TILBURG

'k Zie oe daor zo geere ligge,
Tilburg, waor 'k geboore ben,
mee oe kerken, oe fabriek,
waor ik iedere lijn van ken.

'k Zie zo geeren al die toorens,
mee d'r kruise fier in top,
't blauw deurboore naost de schaawe
mee d'r pluimen om d're kop.

Want de toorens van oe kerken
en oe schaawe zinge schoon,
zinge men van bidden en werke,
lieve liekes zonder toon.

Deurom zie 'k oe daor zo geere,
Tilburg, waor 'k geboore ben,
mee oe kerken, oe fabriek,
waor ik iedere lijn van ken.

De bundel DE MUS verscheen in 1939, waarin ook enkele "liekes" van zijn broer Leo Heerkens zijn opgenomen.

DE KINKENDUUT werd in 1940 uitgegeven als "busselke drie". Over DE KINKENDUUT of kikvors vertelt hij: "En naa weet ik wel, oeioeie-jao, ik weet et genog: zenuwèchtige stadslui kunnen nie slaope bij kinkenduutengekwaok, mar daor stao te-genover dè dèzelfde gekwaok veur buitenlui net is as een wiegelieke; stadslui kwakken steenen in et vijverke dè kraakt ven kinkenduute, mar iemand van den buiten die doe dè nie, oc-nee!" Eveneens zijn in deze bundel enkele liedjes van Leo Heerkens opgenomen.

Zijn vierde bundel, BRABANT (1941), draagt hij op aan dr. P.C. den Brouwer. Het gedicht "Brabantse scheldprocessie" geeft een scala van spotnamen van de inwoners van Brabantse steden en dorpen:

BRABANTSE SCHELDPROCESSIE
of: Brabant op z'n smalst

In Hellemond wonen de Katten,
in Teefelen de waoterratten,
Dubbeltjessnijers huizen in Oss,
Koeken en Bluffers in 's Hertogenbosch,
mar Kaaienspellers en Knoopen
die wonen daor ok mee hoopen;
In Gilze zijn 't Vringers,
in Ryen zijn 't Dringers,
in Woensel en Gestel daar hokken
gelijk in Schijndel de Bokken,
mar ok in Mierlo en Aarle,
de Toortenraopers in Baarle, (1)
in Waalwijk de Olliebuiken,
in Tilburg Turken en Kruiken;
in Nunen wonen de Botten,
in Drunen de mosterdpotten,
in Gestel Schreeuwers en Kwijkers,
In Ruckvens Heike de Keikers;
In Best zijn et Gattenkijkers, (2)
in Oirschot hedde Barbaren,
en Spreuwen in Alem en Maren;
Spekstruif in Haren en Udenhout,
en Boonevreterers in Oosterhout,
Pezerikken in Hilvarenbeek
en Keelestroopers in De Reek;
in Brabant wonen warempel
nog Beeren in Erp en in Empel!
In Ketsheuvel hedde de Ketsers,
in Bladel de Blaojelse zwetsers;
zijn 't in Kets de Scheresliepers,
Volkel hee z'n Klonten en Piepers;
in Demen en Dieden
daor ruukte en ziede in huizen en tuinen
alleenig mar Juinen.

(1) Toorten zijn paardevijgen; (2) Nl. klompenmakers, die in het klompegat kijken!

in Beugen en ok in Ryckevoort
daar hebben de Papzakken 't hooge woord;
al slikken ze 'r pap, ze blijven
mar maoger en schraol van lijve;
in Oeffelt, Sambeek, Wouw en Rooi
eten z'ok pappot, geeren of nooi;
in Putte zijn 't Mattenbreiers,
in Roozendaal Hongerlijers,
in Gestel Bekkensnijers;
Stratum zit vol Ruitjestickers,
Chaam krioelt van Boonepikkers;
vende in Waspik Knollenbraaiers,
en in Hoeven Peeëzaaiers,
Raamsdonkveer hee Bonkenslikkers,
't dörpke Bakel Peperbussen;
Vlijmenaars wouen de maon uitblussen,
de Bakelaars wiegelen pieren;
Ooievaars ziede gij zwieren
in Berde; en in Bergen op Zoom
daor kruipen de krabben lui en loom;
hee Breda z'n Kakkerlakken,
Leende Blazen,
Vught Kozakken,
Vechel Kuuskes,
Gestel Kielen,
Gemert Pruuvers,
goeie zielen, -
in Dongen zijn Peeën, - in Linden
zijn Gaanzemelkers te vinden,
in Gerwen en Stiphout is Spurriezaad,
in Vlijmen nog Engelse Stokvis, nie kwaad;
in Lommel ziede ze hei kneppen,
in Ginniken dragen ze broeken mee kleppen;
de Goolse Ballenfrutters
zijn rooie mannekesputters;
Strijp dat is een heksenlaand,
en in Velp daar kruien ze zaand,
in Mil daar trappen ze törven,
in Vlijmen vlechten ze körven...
Allemaal Brabantse mensenkinders,

Theepenzen, Bessembinders,
Wendmaokers,
Pinnemaokers,
Pinnestekers,
Peestekers,
Schotelwaassers,
Steilooen,
Kaoljakkers,
Peelboeren,
Peulenbuiken,
Mosterdpotten,
aauwe, jonge, wijze, zotte,
grote kleine, rechte, kromme,
heere, boere, slimme, domme,
allemaal is 't goei Brabants volk,
allemaal zitten ze onder de scholk
van ons Brabants lieve Vrouwkes
die er prijken op de schouwkes,
van ons Brabant
van ons braaf land...
Brabant zonder evenknie,
scone Brabant, were di!

Op de eerste zondag van september 1968 trok in Heeze een
Brabantse scheld- en spotprocessie door de straten, geïnspi-
reerd door dit gedicht van Piet Heerkens.

Ook het gedicht "As Tilburg zingt.." komt uit deze bundel:

AS TILBURG ZINGT.....

We hebben de schoonste stad van et laand,
en onze vadder is fabberikaant!

We hebben hier ok eenen blauwen sloot
en as ge 'm ruukt dan valde dood!

Dan hebben we nog 'n zwembazin
en daor kunnen wel duuzend weeverkes in.

Ze kunnen er in, mar we doen et zo nooi;
ze worren wel oud mee dréúge pooi!

Ons kaoie kaaie zijn erreg berucht,
want Tilburg is mar 'n groot gehucht.

In 't groote dörp aon deze kaant Gool
eten we zult en boerekool.

We hebben ok kraaie mee de vleet
in 't Willeminapark uitbested.

De brandspuit heet er 'ns onder gesproeid,
mar d'aaikes waren al uitgebroeid.

et Spoor is hier ons eenigste scheur,
en den overweg is 'n laastige deur.

Toch hemme de schoonste stad van et laand,
al wonen er Törken aon geene kaant.

We hebben hier ok nog 'n schoon stadhuis
eens was et den aauwen Willem z'n huis.

Naaw is et awir een rijk paleis.
'n slordig miljoentje was er den prijs.

Ok hemme hier schaawen en toorens zat,
en dörom is Tilburg zo'n schoone stad.

Et is er de schoonste stad van et laand
en onze vadder is febberikaant.

In 1941 wordt de vijfde bundel, VERTESELKES, uitgegeven. De meeste "vertesselkes" handelen over het plaatsje "Baakel".

De uitgave van zijn laatste bundel, DE KNAORIE, heeft Piet Heerkens niet meer mee kunnen maken. Zijn broer Leo maakte deze bundel af "omdet ie 'et nie meer kon" vanwege zijn ziekte. In 1949 werd de bundel gepubliceerd en Leo Heerkens zegt

in het "veurwordje": "M'n bruur was zo geere 'en tijdje Brabants bard geweest. Hij vuulde zo goed aon, da mee 'et Brabants plat ok 'et Brabantse hart zö verdwijne en omgekeerd. Da dees busselke eraon zal meewerke om dà te veurkome hoop ik uit de grond van m'n hart en ik geleuf 'et ok stellig".

Het is niet mijn bedoeling om het hele oeuvre van pater Piet Heerkens te bespreken. Ik wil verder volstaan met het geven van een bibliografie, voor zover ik deze heb kunnen nagaan.

WERKEN VAN PIET HEERKENS S.V.D.

I. Gedichtenbundels in Tilburgs dialect

1. DEN ÖRGEL. Met vignetten van Tys Dorenbosch. Uitgegeven door Drukkerij Henri Bergmans N.V., Tilburg, z.j. (1938), 47 blz. (ex. aanwezig in G.A. Tilburg, Prov. Gen. 's-Bosch, 13 C 88, en schrijver).
2. DE MUS. Vignetten van Tys Dorenbosch. Uitgegeven door Drukkerij Henri Bergmans N.V., Tilburg, z.j. (1939), 64 blz. N.B. vanaf p. 51: "TOEMAOT. Enkele liekes van Leo Heerkens" (ex. G.A.T., Prov. Gen., 26 E 36, en schrijver).
3. DE KINKENDUUT. Mee veul tekeningskes van Tys Dorenbosch. Uitgegeven door Drukkerij Henri Bergmans N.V., Tilburg, 1940, 64 blz. N.B. vanaf p. 49: "'t KREUGELTJE. Enkele liekes van mijn bruur Leo Heerkens" (ex. G.A.T., Prov. Gen., 26 E 43 en schr.).
4. BRABANT. Vignetten van Tys Dorenbosch. Uitgegeven door Drukkerij Henri Bergmans N.V., Tilburg, z.j. (1941), 62 blz. Zie ook: ANTON VAN OIRSCHOT, Brabantse scheldproesie te Heeze, in: BRABANTIA, 17 (1968), p. 476-477 (ex. G.A.T., Prov. Gen., 26 E 75, en schr.).
5. VERTESELKES. Mee veul tekeningskes van Tys Dorenbosch. Uitgegeven door Drukkerij Henri Bergmans N.V., Tilburg, z.j. (1941), 56 blz., foto van P. Heerkens (ex. G.A.T. en schr.).
6. DE KNAORIE. Tekeningen van Tys Dorenbosch. Uitgegeven door Drukkerij Henri Bergmans N.V., Tilburg, 1949, 64 blz. N.B. postume uitgave. Zijn broer Leo Heerkens schreef een "veur-

woordje" en het gedeelte vanaf p. 52. Op de omslag staat de titel "DE KNAORRIE" (ex. G.A.T., Prov. Gen., 21 E 80, en schr.).

II. Bijdragen in tijdschriften met betrekking tot Tilburg en Brabant

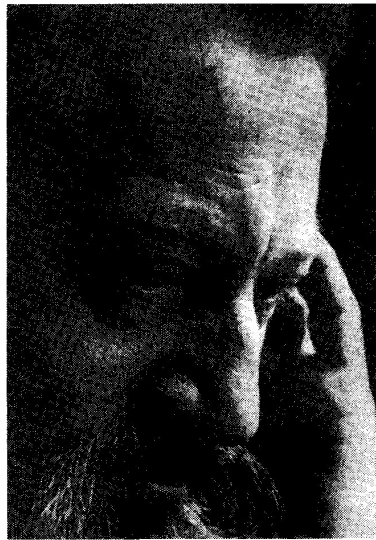
7. In een niet nader te determineren kranteknipstel uit 1944 naar aanleiding van zijn overlijden vonden wij: "ongeveer een jaar lang schreef hij voor ons bijblad DE ZAAIER wekelijks een humoristisch vers onder het rubriekhoofd TILBURGSCHE KLANKEN.

III. Romans, verhalen, gedichten, etc., met betrekking tot zijn missiewerk

8. FLORES. DE MANGGURAI. Uitgave Missiehuis Uden, 1930, 144 blz., geïll. (ex. G.A.T. en schr.).
9. SINJO, DE SLIMME AAP. Uden, 1932, ? blz. (ex. G.A.T. N.B. hierin zijn ex-libris).
10. VAN FLORES NAAR KORVEL. Serie artikelen in ROOMS LEVEN. KERKBLAD VAN TILBURG, 1937.
11. OLA WOLO. Roman van Flores. Eindhoven, z.j., 1938, ? blz. (ex. G.A.T.).
12. RIA RAGO. Adat-roman uit de Timor-Archipel. Eindhoven, 1938, 200 blz. (ex. G.A.T.).
13. NOENGOENAGÉ VAN WONGA WÉA. In: CULTUREEL INDIË, jaargang V, jan.-febr. 1943 (ex. G.A.T.).
14. HET LIED VAN SAKA LADJA. Uitgave Boekenclub Sint-Bavo, Antwerpen-Heemstede, 1949, ? blz. Een sagencyclus van Flores in oorspronkelijk ritme en maat. Met een inleiding van Bernard Verhoeven. N.B. postume uitgave. Ook uitgegeven door J.H. Gottmer, Haarlem (ex. G.A.T.).
15. LIEDER DER FLORINESEN. Sammlung 140 Florinesischer Lieder und 162 Texte mit Übersetzung aus dem Sprachgebiete der Lionesen, Sikanesen, Ngada's und Manggaraier. Deutsche Übersetzung von E.D. KUNST Sr. Internationales Archiv für Ethnographie, Supplementband zu BD. XLVI, E.J. Brill, Leiden-Köln, 1953, XI-197 S., 140 Lieder mit Noten. N.B. postume uitgave (ex. G.A.T.)

16. PIETJE DE DOOD (Dodendans). W.V. Eupen, Eindhoven. Ook (fragment?) gepubliceerd in: H.H. KNIPPENBERG en S. ROMBOUTS, Heemkundige bloemlezing ten dienste van het onderwijs, deel 2, Tilburg, 1958, p. 43-45. Serie: OPVOEDKUNDIGE BROCHUREREKES, nr. 188 (ex. schr.).
17. ANAK WODA. Zal misschien betrekking hebben op de film "Anak Woda", waarin hij betrokken is geweest, en wellicht de tekst heeft geschreven. Het was een film voor de jeugd. De film is in de oorlog verbrand.
18. FILMPJES UIT HET MISSIELEVEN. Een reeks bijdragen in de SINT-JANSKLOKKEN.
19. In: SINT-JANSKLOKKEN (hierin publiceerde hij de vertaling van een Duitse vervolgroman).
20. VAN KATOEN TOT IKATDOEK. Uitgave Koloniaal Instituut, Amsterdam. Over het ikatten onder de Sikkanezen op Flores.
IV. In manuscript waren klaar, doch werden niet gepubliceerd
21. PELANDO OF UILENSPIEGEL OP FLORES.
22. NICOLANDO. Roman uit de Timor-Archipel.
23. VETERAAN.
24. VAN AAP TOT CONTROLEUR.
V. Boeken en artikelen over godsdienstige onderwerpen
25. IN DE GOUDMIJNEN VAN ROME. 'n Boekje van Roomsche blijdschap. Uden, 1932, 174 blz. (ex. G.A.T.).
26. DE NAVOLGING VAN CHRISTUS. Malmberg, 's-Hertogenbosch, 1937, 2e druk, 3e druk. N.B. na de 3e druk bewerkte hij de 4e druk in meer letterlijke vertaling van het bekende boek van Thomas à Kempis. 4e druk, Boekhandel St.-Willibrordus, Steyl-Tegelen, 1948, 423 pp., met inleiding van H. Augustinus (ex. 1e en 3e druk G.A.T.).
27. In 1938 begon hij het tijdschrift MEMENTO in overleg met de "Zusters Anxiliatricen van de Gelovige Zielen" te Nijmegen. Het tijdschrift bleef bestaan tot 1941, toen vele tijdschriften wegens "papiergebrek" werden opgeheven (G.A.T., jrg. I (1938), nrs. 2, 4, 5, 7; II (1939), nrs.

- 10 en 11; III (1940), 9, 10, 11, 12; IV (1941), 1, 6, 7 en 8).
en 8).
28. BIJ DE BRON. 2 delen (van de 4). Uitgave Romen en Zonen, Roermond, 1941-1942. Deel I: MEDITEEREN MET CHRISTUS, 1942, 303 blz. Deel II: WOORDEN VAN DE APOSTELEN, 1941, 268 blz. N.B. de twee laatste delen, MEDITEEREN MET DE WIJZE MANNEN en MEDITEEREN MET DE PROFETEN, waren persklaar, maar werden na de oorlog niet meer uitgegeven (G.A.T. en schr.: deel I en II).
29. IN PACE. Teksten voor bidprentjes. Romen en Zonen, Roermond-Maaseik, z.j. (1946) (ook 1944?). N.B. uitgave 1946 postuum (ex. G.A.T.).
- VI. In manuscript waren verder klaar, maar werden niet gepubliceerd
30. VREUGDE. Lectuur voor het katholieke volk.
31. HET VLAMMENDE HART. Meditaties.

PORTRETSTUDIE PIET HEERKENS
(reprod. J. Brieffies)

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1975-4, blz 7-17

GEWORCHT, VERSMACHT OFTE VERDAEN?

door WIM VAN HEST

1. EEN WEDUWE VERDWIJNT

Op 17 april 1741 krijgt Dorothea Huijsmans, de echtgenote van Willem Guns, bezoek van de weduwe van Hendrik Hagemeyer. Dorothea beschrijft de weduwe als "synde seer mistroostig, klaagende en schreiende, seggende: "Ick moet vertrecken"." Reden en doel van het vertrek worden nog niet meteen duidelijk, maar er schijnt iets aan de hand te zijn met "der weduwe dochter". Dat we daar de oorzaak van haar vertwijfeling moeten zoeken, valt af te leiden uit haar wanhopige kreet: "Wat comt mij over, om een kint dat mij in zoo een schande en droeffheijt brengt!" Er moet wel iets zijn voorgevallen dat de arme vrouw danig van streek heeft gemaakt: "Ick soude mijn selven uijt desperaetheijt wel aantasten off verdoen!" Ze vervolgt haar jammerklacht met de woorden: "Mijn suster (uit het vervolg blijkt dat "mijn suster" een verschrijving moet zijn; er wordt mee bedoeld: mijn dochter) en wij worden so arm; wij kunnen dog niet hier blijven, en dat is om eene reden: ick heb een blijmoedig weesen, maar mijn Godt, maar (ik kan) mijn hert niet regt uijtklagen, ick sal mijn suster (dochter) doch niet verlaten, ick gaan met mijn suster (dochter) heen, en sal het kint meedenemen naar Breda." Na deze enigszins onsamenhangende klaagzang verlaat de weduwe Hagemeyer het huis van Guns, waar ze Dorothea verbouwereerd achterlaat.

Laten we ook nog even luisteren naar de weduwe van Dirk Castelijns, een 76-jarige vrouw, die op de Veldhoven woont, in de buurt van Hagemeyer. Op 25 april 1741 verklaart de weduwe Castelijns voor de schepenen onder andere dat de weduwe Hagemeyer ook bij haar in huis is geweest. Dit bezoek vond plaats op dezelfde dag dat de weduwe bij Guns haar leed kwam klagen. Ook bij Castelijns vertelt de weduwe Hagemeyer dat zij op het punt staat naar Breda te vertrekken. De "droeffheijt en desperaetheijt", die ze bij Guns ten toon spreidde, blijven hier echter achterwege. Wel verzoekt ze haar buurvrouw om tijdens haar afwezigheid haar zieke dochter op te passen.

Het gaat hier om Johanna Hagemeyer, die weduwe is van Anthony Boot en samen met haar twee kinderen bij haar moeder inwoont. Johanna blijkt ziek en bedlegerig te zijn, gekweld door "de coorts". De weduwe Hagemeyer wil haar dochter in deze toestand niet graag alleen en onverzorgd achterlaten.

Buurvrouw Castelijns belooft dat ze tijdens de afwezigheid van de weduwe af en toe zal gaan kijken hoe het met Johanna gaat. Oppassen en wat helpen wil ze wel, maar ook nog de nacht bij de zieke doorbrengen is nogal veel gevraagd; dat doet vrouw Castelijns in geen geval: "Maar ick sal der des nagts niet bij slapen want ick ben bang voor de coorts".

In de nacht van 17 op 18 april brengt de weduwe haar plan om er vandoor te gaan daadwerkelijk ten uitvoer. Terwijl haar dochter zogenaamd met "de coorts", in werkelijkheid (zoals uit het vervolg zal blijken) "op 't uijtterste swanger" in bed ligt, sjouwt de weduwe haar beste meubels de woning uit. Het hele zaakje wordt op een kar gebonden. Na dit nachtelijk gezwog heeft zij zich "van hier geretireert, latende hare swangere dochter die, soo de uijtkomst heeft geleert, apparent den arbeit op 't lijff had, alleen hier met twee kleijne kinderen in 't huijs sitten".

De weduwe Hagemeyer is dus, haar dochter in barensweeën achterlatend, met de noorderzon vertrokken.

2. OG HOE LIG DI J HIER SOO?

Zoals is afgesproken houdt vrouw Castelijns overdag de "zieke" Johanna gezelschap. Bij het aanbreken van de avond wil ze naar huis gaan. Wanneer ze op het punt staat te vertrekken, zegt Johanna opeens: "Neemt den sleutel van de deur mede en komt morgen wederom." Ze voegt er aan toe: "Gaat eens bij Mie Coolen, dat ze morgen eens bij mij komt."

De weduwe Castelijns, die blijkbaar nog niet op de hoogte is van Johanna's zwangerschap, is verbaasd te horen dat Johanna eens met een vroedvrouw wil praten. Op haar vraag: "Wat wilde met Mie Coolen doen?" vertelt Johanna dat ze - ondanks haar weduwelijke staat — al geruime tijd in verwachting is, maar dat ze dit feit tot nog toe voor de mensen verborgen heeft weten te houden. Nu het echter zover is, wil ze er met Mie wel eens over spreken.

Vrouw Castelijns belooft Johanna dat ze Mie wel eens langs zal sturen en gaat daarna naar huis.

De volgende morgen stapt de weduwe niets vermoedend het huis van de burens weer binnen. Tot haar grote ontsteltenis treft ze daar Johanna aan, "in bed leggende seer bebloeit". Nog voordat ze iets kan vragen, vertelt Johanna al: "Ick heb te nagt een overval gehat."

Verbaasd brengt de buurvrouw dan uit: "Wel Johanna, wat is dat voor een overval?" Johanna verduidelijkt: "Ick ben verlost."

Het duurt even voordat alles goed tot vrouw Castelijns is doorgedrongen. Dan realiseert ze zich plotseling dat ze nog niets van een baby heeft kunnen ontdekken, zodat ze vraagt: "Wel Johanna, waar is dat kint? Leeft het off is het doot?"

Wijzend op een rode doek, die tussen de dekens ligt, vertelt Johanna dan dat het kindje dood ter wereld is gekomen. Het lijkje heeft ze in die doek gewikkeld. Ze zou nu graag hebben dat vrouw Castelijns haar "uijt de vuylligheijt" wilde helpen. Deze is echter van mening dat hier beter een vroedvrouw kan worden ingeschakeld en ze stelt Johanna voor de keuze: "Wil ick naar Agnete gaan of naar Mie Coolen?" De laatste blijft Johanna's voorkeur te genieten.

Maria Cornelis Coolen, alias Mie Coolen, verklaart dat "gepasseerde woensdagmorgen" inderdaad de weduwe Castelijns haar is comen halen. Nadat die haar verteld had dat Johanna Hagemeyer gekraamd had en dat het borelingske dood was, zijn ze er terstond samen heengegaan.

Na de uitroep: "Og hoe lig dij hier soo!" neemt Mie de rode rok met het kind en bekijkt het lijkje. Vervolgens vraagt ze streng aan Johanna: "Hebt gij het niemendal quaet gedaen?" "Neen ick," luidt Johanna's pertinente antwoord.

Uit het verloop van het gesprek tussen Johanna en Mie wordt nu stilaan duidelijk hoe deze bevalling voor Johanna een grote opluchting betekent. Het was voor haar, als weduwe, natuurlijk een grote schande in verwachting te zijn geraakt. Ze is steeds doodsbenauwd geweest dat haar zwangerschap aan het licht zou komen. Daar komt nog bij dat zij als behoeftige weduwe met haar kinderen door de "heeren" werd onder-

houden. Johanna heeft al deze maanden geleefd in de vrees dat het bekend worden van haar zwangerschap voor de "heeren" aanleiding zou zijn om een einde te maken aan deze "liefdadige hulp", zodat zij "hun handen van haar kinderen (zouden) aftrekken" .

De dood van het kind kwam dus goed van pas. Toch is het gevaar nog niet geheel geweken: het bewijs van haar "misstap" is, in de vorm van het lijkje, nog steeds aanwezig. Johanna vraagt dan ook aan Mie Coolen: "Begraaft het maar stillekens, want anders is het broot uijt mijn kinderen mont".

Clandestien een lijkje begraven - daar schrikken zowel Mie als de weduwe Castelijns toch voor terug. Daar beginnen ze liever niet aan, waarop Johanna dreigt: "Soo gij het dan niet doet, soo sal ick het doen." Mie verklaart dat zij hierna het lijkje mee naar huis heeft genomen, met de bedoeling haar man er een kistje voor te laten timmeren." Ze hebben hiervoor van Johanna zeven stuivers gekregen, alsmede "eenige mutsjens en een neusdoek met een kinderhemtje".

Hoewel Johanna eerst beloofd heeft dat ze nog dezelfde dag de "coster en dootgraver" van alles op de hoogte zal brengen, krabbelt ze later weer terug: "Ick heb geen gelt om iets daervoor te betaelen."

Van een stiekeme begrafenis heeft Johanna toch maar afgezien. Op 21 april 1741 noteert de koster in de begraaf lijst: "een ongedoopt kind van Johanna Hagemeyer, weduwe van Anthonis Boot."

3. NOG EEN VERDWIJNING

Johanna mag dan zijn verlost van haar kind, ze is nog geenszins verlost van de vrees dat alles zal uitkomen. Zal de doodgraver zijn mond houden? Kan ze de weduwe Castelijns en Mie Coolen vertrouwen? Voor de schepenen vertelt Mie later dat ze van Johanna geen zwijggeld heeft ontvangen.

Toch moet er in de omgeving al iets van het zaakje zijn uitgelekt. Als Mie Coolen korte tijd later de vrouw van vorster De Munnick tegen komt, vraagt deze haar onmiddellijk of het waar is dat Johanna Hagemeyer gekraamd heeft. Door deze vraag overrompeld weet Mie zich nog te redden door te zeggen "dat 't maar een vloed was".

Intussen heeft de weduwe Castelijns haar mond voorbij gepraat. Dezelfde dag nog is zij boodschappen gaan doen bij Guns. Zij ging om wijn, brandewijn, jenever en "een blanck foely". Terwijl de wijn klaargemaakt wordt en de warme foelie erin gedaan wordt, praten vrouw Guns en vrouw Castelijns wat over en weer. De weduwe laat zich daarbij ontvallen dat het drankje bestemd is voor Johanna Hagemeyer, "omdat die in de craam was gekomen".

Zo gaat dat met geheimen.

Terecht voelde Johanna zich dus nog lang niet veilig. Als Mie Coolen de volgende dag nog eens langskomt, staat Johanna's besluit vast: "Ick gaan ten nagt weg en ick sal mijn kinderen hier laten, want ick ben bang dat de heeren mij sullen vastsetten."

Een dag later gaat de weduwe Castelijns, die nog onwetend is van Johanna's voornemen, weer naar huize Hagemeyer. Wie schetst haar verbazing als zij binnentredend "niet anders in huijs (vindt) als haar, Johannaas, twee kinderen op 't stroo leggen".

Johanna is verdwenen...

4. LIJKSCHOUWING IN DE KERK

Na die ontdekking worden snel de drossaard en schepenen op de hoogte gebracht. Ze kunnen echter niet veel meer doen dan vaststellen dat Johanna "dinsdagnagt sich met de vlugt heeft weggemaakt en 't resteerende goet meede uijt 't huijs vervreemt" heeft en haar twee kinderen "malitieuus verlaten en in huijs op 't stroo met eenige vodden en prullen heeft laten liggen".

De twee "arme onoosele kinderen" worden hierna door enige leden van de kerkeraad bij een van de diakenen gebracht "om uijt der armmekasse besteet te worden".

Alsof de hoge heren hiermee al niet genoeg trammelant hadden, worden ze dan nog door "een oude weduwe", vrouw Castelijns namelijk, ingelicht omtrent de gebeurtenissen die aan deze vlucht zijn voorafgegaan. Ze

vertelt hoe ze Johanna heeft aangetroffen met haar dode kind, "leggende nog in 't bloet en vuiligheijt met de naergeboorte daar noch aan".

Als drossaard en schepenen dan ook nog vernemen dat het kind al lang en breed "door de dootgraver op 't kerckhoff" begraven is, worden ze natuurlijk helemaal argwanend: een weduwe brengt een kind ter wereld en verdwijnt spoorloos nadat het kind begraven is. Was het wel een doodgeboren kind? Heeft Johanna het misschien zelf om het leven gebracht? Vanwaar anders al die geheimzinnigheid en die vlucht?

Om dit te kunnen onderzoeken besluit men 's zaterdags het lijkje op te graven en naar de kerk over te brengen. Daar volgt dan een visitatie door een "doctor" en een chirurgijn. Het onderzoek wijst uit dat de baby een "welgeschapen en voldragen kind" was, een meisje. Er zijn geen "quetsueren off confuciën". Volgens beide medische deskundigen zou het kind zeker in leven zijn gebleven "als daer behoerlijcke assistentie, reijniging en gadeslaging" waren geweest.

Dus geen moord. Toch is er weinig waardering voor Johanna's handelwijze. Drossaard en schepenen zijn er van overtuigd dat "alle sulcke enorme droevige en ondeugende behandelinge niet in een land van justitie kan ofte vermag worden getollereert".

Ze verzoeken derhalve ieder die weet waar Johanna of haar moeder zijn gebleven en "hare goederen, meublen en effecten mogte gebragt oft verstompeld" hebben dit onmiddellijk aan de drossaard bekend te maken.

5. EEN BRIEF UIT TURNHOUT

Op 9 mei 1741 klimt de hoofdschout van Turnhout, De Fierlant, in zijn pen. De brief is gerecht aan de "seer eedele, gestranghe ende welgebooren heere mijnheer Van Hove, drossaert der heerlijkheijt Tilliborgh ofte in desselfs absentie aen sijn stadhouder".

We laten het schrijven van De Fierlant hier nagenoeg in extenso volgen.

"Seer eedele, gestrenghe en welgeboren heere, op den 22 aprilis passato is uijt Tilborgh aen de Nieuw Kerck, resort onder Poppel, in eene herberghe aengecomen ende heeft aldaer gelogeert tsedert den neghensten deser seecker vrouwpersoon die haer seght genaemt te wesen Joanna Hagemeyer, gebortig van Arem (=Arnhem) in Gelderlant, ende getrouwet geweest te sijn met Antony Boet, gebortig van Nassau Dillenburgh in Duijtslant. Ende alsoo binnen Poppel het gerucht liep dat ditto vrouwpersoon binnen Tilborgh op den 20^{en} aprilis laestleden soude sijn geleghen van kind, 'tselfe soude hebben om hals gebrocht ende stil soude hebben in d'aerde gesteken, mitsgaders dat selve kint op den 22^{en} ditto soude hebben doen ontgraven ende dat bij visitatie, ex officio gedaen, geworcht, versmacht oft verdaen soude sijn bevonden ende dat ditto vrouwpersoon om redenen als vooren uijt Tilborgh soude sijn ontvlucht, soo heeft den archier ofte rontgangher van Poppel ditto vrouwpersoon op den 8^{en} deser gesaigeert ende volghens onse placcaerten geleverd binnen Turnhout in handen van mij ondergeschreven als hooftschouteth."

U ziet wel: geruchten houden niet halt bij de grens van Tilburg. De Turnhoutse justitie kan natuurlijk niet alleen op die geruchten afgaan. Om achter de waarheid te komen wordt Johanna ondervraagd. Ze verklaart: "op den 20^{en} aprilis 's nagts gelegen te sijn van een kint, doch dat sij lanck van tevooren al hadde gehadt eene sware cortse, die op den voornoemden nacht soodanighe was toegenomen, dat sij eijdel ende in onmacht ende qualijck was geraeckt, dat sij ontrent het quart voor 4 uren eenighsints tot haerselven comende gewaer wirdt dat sij iet was quijtgeworden, dogh dat sij haer niet en conde behelpen, dat sij van haer bedde wel om gebeuren heeft geroepen, dogh dat deselve om de verre afgelegentheit haer niet en conden hooren.

Dat sij alsoo is blijven liggen tot ontrent het quart naer de 4 uren, als wanneer de vrouw die van tevooren bij haer geslapen had, maer 'tselfe alsdoen uijt vrees van de cortse hadde gerefuseert, bij haer is gecomen, aen deselve seijde iet quijt geworden te sijn, dat sij 't eens soude besien. Dat ditto vrouw 'tselfe besienende te weesen een jonckgeboren kint, dogh doot ende in de ordinairisch mede affcomende vuijlicheijt gestickt ofte versmacht.

Dat sij daerop de vroede vrouw hebben ontboden, die 'tselfe oock alsoo heeft bevonden. Dat sij een kiest heeft laten maecken ende dat 't voornoemde kint op den 20^{en} ende 22^{en} publieck te sien heeft gelegen ende oock van veele eerelijcke vrouwen van de gebeurte gesien is.

Dat sij 'tselfe op den 22^{en} door den custer op 't kerckhoff heeft doen begraven. Dat sij onnosel is in de doot van het kint als daertoe niet het minste met eenighe opseth ofte uijt haeren vrijen wil gecontribueert hebbende, dogh dat sij haer heeft geretireert uijt Tilborgh om reedenen dat sij werdt geintimeert ende vervaert gemaect van op het spinhuijs geseth te worden ter oirsaecke sij ditto kint buijten echte hadde ontvangen.

Eedele here, dit is al hare confessie," zo besluit De Fierlant het relaas.

6. SLOT

Voor de Turnhoutse hoofdschout zijn Johanna's mededelingen niet voldoende om haar al dan niet schuldig te kunnen verklaren. Hij zal dan ook Johanna "gesaigeert" houden totdat hij zijn "nodighe satisfactie heeft becomen". Vandaar dan ook dat hij de "liberteijt" heeft genomen "U.E.E. U.E.E. te aensoecken ten eijnde U.E.E. U.E.E. geliefte sij van aen mij te steuren eene schriftelijcke ende pertinente detail van den voornoemden geroerden voorval, alsoock van 't conduit ende comportement van ditto vrouwpersoon".

Aan dit verzoek wordt door de drossaard zo snel mogelijk voldaan. De "gerequireerde preparatoiren informatief", zoals hij het uitdrukt, worden op 15 mei "affgesonden met den Brabantsen post".

Laten we hopen dat de daarin vermelde feiten voor De Fierlant voldoende overtuigend zijn geweest voor Johanna's onschuld. De ongelukkige vrouw heeft al meer dan genoeg "moeten afzien" in de achter haar liggende maanden, een tijd die voor haar grotendeels bestaan heeft uit armoede, angst en vrees, een bevalling, een vlucht met achterlating van haar twee kinderen, om dan, opgejaagd door valse geruchten, ten slotte te belanden in een Turnhouts "cachot".

7. BRONNEN

GEMEENTEARCHIEF TILBURG: Inventaris Van Visvliet 4 (1741) fol. 68 e.v.; Rechterlijk Archief 630 (25-4-1741 en 28-4-1741) ongefolieerd, (15-5-1741) los stuk.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1975-5, blz 18-26

DE TENTOONSTELLING STAD TILBURG 1909

door P.J. VAN BERKEL

In de Koninklijke Courant van dinsdag 25 april 1809 was het navolgende officiële bericht opgenomen:

"Amsterdam, de 24 april 1809.

Lodewijk Napoleon, door de gratie Gods en de constitutie des konings, koning van Holland, Connétable (oppermaarschalk) van Frankrijk;

In acht genomen hebbende de belangrijkheid van het dorp Tilburg;

In acht nemende, dat deszelfs bevolking meer dan 9000 zielen bedraagt, en aan gemelde gemeente een bewijs van tevredenheid willende geven;

Hebben Wij besloten en besluiten:

Art. 1. Het dorp Tilburg wordt tot ene stad verheven, en zal dien ten gevolge onder de steden van het rijk gerangschikt worden.

Art. 2. De landdrost van het departement Brabant zal, ten spoedigste, aan de minister van binnenlandse zaken een voorstel doen, behelzende ene nominatie, ter vervulling der plaatsen van burgemeester, wethouders en vroedschappen der stad Tilburg, ten einde door ons benoemd te worden.

Art. 3. Onze minister van binnenlandse zaken is belast met de uitvoering van het tegenwoordig besluit.

Gegeven te Tilburg, de 18^e april van het jaar 1809, en van onze regering het vierde.

Lodewijk."

Om nu het honderdjarig bestaan van Tilburg als stad in 1909 te herdenken, nam de vereniging Tilburg Vooruit reeds in 1908 het initiatief tot het bijeenroepen ener openbare vergadering, waarin besproken zou worden hoe men dit eeuwfeest zou vieren.

Na breedvoerige besprekingen vond de gedachte een tentoonstelling te organiseren meeste sympathie. Uit de aanwezigen ter vergadering werd een commissie gekozen van 10 personen, die zich zouden belasten met een onderzoek naar de kansen van het welslagen van zulk een groot plan. De opdracht was echter tot een mislukking gedoemd, omdat maar enkele van de 10 personen zich eraan hielden. De reden hiervan was het gemis van

steun van officiële zijde; vooral de bond van wollenstoffenfabrikanten onthield zich, zoals het heette, van medewerking.

Er was echter een tiental jongemannen, die van deze bezwaren niet overtuigd waren. Deze sloegen de handen ineen om de viering van het honderdjarig bestaan van de stad Tilburg zo waardig en zo groots mogelijk te vieren en tegelijkertijd de middelen aan te wenden om de wereld de nijverheid van Tilburg te tonen, die daardoor de gelegenheid zou krijgen nieuwe relaties aan te knopen. Het tiental verenigde zich in een hoofdcomité van de Tentoonstelling Stad Tilburg 1909. Er moest en zou een tentoonstelling komen.

Het hoofdcomité bestond uit: Leon Bruyelle, voorzitter; dr. B. Damen, ondervoorzitter; H. van den Muysenbergh, 1e secretaris; M. Schreinemacher, 2e secretaris; E. Elias, 1e penningmeester; A. Weyers, 2e penningmeester; mr. A.C.B. Arts; Alb. van Beurden; J.C. Mercx; H.C. Milius en Jos van der Schoot.

Het hoofdcomité werd tot vereniging geconstitueerd bij koninklijk besluit van 6 maart 1909. Dit comité kreeg spoedig de steun van verschillende ministers, de spoorwegen en honderden exposanten dongen naar een plaats in de tentoonstellingsgebouwen.

Intussen was er een erecomité der Tentoonstelling Stad Tilburg 1909 opgericht, hetwelk bestond uit: mr. A. baron van Voorst tot Voorst, commissaris der provincie Noord-Brabant; J.C. Scholten (Groningen), lid der eerste kamer staten-generaal; A.H.A. Arts, lid der tweede kamer staten-generaal; H. Eras en B. Mutsaers, leden der provinciale staten, en mr. A.R. de Balbian Verster, kantonrechter te Tilburg.

Het totaal der tentoonstellingsterreinen had een oppervlakte van 100.000 m². Gedurende de eerste zomermaanden naderde de tentoonstelling haar voltooiing.

Wanneer men door de grote poort der tentoonstelling ging, zag men een groot middenplein met ruime gazons, vol bloemenperken en doorsneden met brede wandelwegen. Links van het middenplein lag een grote machinehal. Hierin stonden twee grote stoommachines met te zamen ongeveer 300 pk, die zorgden voor kracht en licht, terwijl de stoom geleverd werd door een grote locomotief van het Staatsspoor. Er was per uur 1500 kg stoom nodig, maar de locomotief kon zoals bleek bij voorafgaande proefneming 2400 kg geven. Achter deze machinehal lag nog

een locomobiel, welke diende voor de norton-stoompomp, die het water uit een nortonput haalde en naar het kanaal van Venetië stuwde. Dit Venetië was een nabootsing van de stad Venetië met waterpartijen en elektrisch verlicht. Tegenover deze machinehal lag de grote Nijverheids- en Kunstnijverheidszaal, waarnaast, meer bij de ingang der tentoonstelling, de Kunstzaal. Tegenover de ingang, maar meer op de achtergrond, lag de feestzaal met een groot restaurant. Tussen de Nijverheidszaal en het restaurant was de ingang naar een groot kermisterrein.

15 juli 1909 was de dag, waarop de tentoonstelling plechtig geopend werd. De vereniging Tilburg Vooruit had de ingezetenen van Tilburg uitgenodigd bij gelegenheid van de opening der tentoonstelling te vlaggen. Reeds vroeg zag men deze dag honderden vreemdelingen zich in de richting van de tentoonstelling begeven en iedere trein bracht nieuwe bezoekers aan.

De toenmalige minister Talma, die de tentoonstelling zou openen, werd aan het station afgehaald door het kamerlid A.H.A. Arts, bij wie hij aan huis de lunch ging gebruiken. De minister begaf zich omstreeks 2 uur per auto, welwillend voor deze gelegenheid door de Spijker-automobielfabriek te Amsterdam beschikbaar gesteld, naar het tentoonstellingsterrein. Hier werd hij bij aankomst ontvangen in de Kunstzaal, waar de heer Arts hem voorstelde aan de leden van het hoofdcomité, aan de commissaris van de provincie, baron Van Voorst tot Voorst, en aan de burgemeester van Tilburg, de heer Raupp.

Daarna sprak de voorzitter van het hoofdcomité, de heer Bruyelle, woorden van welkom. Onder andere zei hij dat de gedachte die Tilburg Vooruit bezielde eerst geen steun ontving, en zo zou het plan van een tentoonstelling verijdeld zijn geworden, wanneer men niet had kunnen komen tot samenstelling van het hoofdcomité, dat ondanks alles zijn doel had kunnen bereiken. "Of wij," zei hij, "met ons werk zijn geslaagd, kunt u allen zelf bij het rondgaan van de tentoonstelling beoordelen.

Na een luid applaus nam minister Talma het woord. Hij begon zijn rede door te zeggen dat er voor de regering geen aangenamer aanblik was dan een deel van het land te zien dat niet alleen met energie, maar ook met moed voor de toekomst werkte. Een tentoonstelling als deze, die ten doel heeft het 100-jarig bestaan der stad Tilburg te herdenken, is niet alleen een historische tentoonstelling. Hetgeen het comité heeft bedoeld is niet

om te laten zien hoe de industrie zich heeft ontwikkeld, maar om aan te tonen wat Tilburg is en kan. Spreker hoopt dat deze tentoonstelling er het hare toe zal brengen om slapende energie wakker te roepen, en nieuwe krachten zal geven om nog tot grotere uitbreiding te komen. Het heeft hem steeds getroffen dat de beste industriëlen daar worden gevonden, waar gebruik gemaakt wordt van elk voordeel dat te behalen valt. Datzelfde moet ieder volk doen, iedere burgerij, en spreker hoopt van harte dat dit ook in Tilburg het geval zal zijn. Ten slotte spreekt de minister de wens uit dat Tilburg zich in de toekomst zo zal ontwikkelen dat zij die de geschiedenis van Tilburg zullen schrijven er op kunnen wijzen hoe deze stad in haar eerste eeuw een tijd van grote ontwikkeling doormaakte, en dat de tweede eeuw een bevestiging was van het verkregene. Moge Nederland trots zijn op deze stad, die een bron is van welvaart. Hierna verklaarde de minister namens het hoofdcomité de Tentoonstelling Stad Tilburg 1909 voor geopend.

Zoals de Nieuwe Tilburgsche Courant destijds schreef werd de rede van minister Talma met ademloze stilte aanhoord, maakte een diepe indruk op de aanwezigen en verwierf na het uitspreken een stormachtig applaus.

Hierna werd gesproken door het tweede-kamerlid A.H.A. Arts en door burgemeester Raupp.

De eerste zondag was er een enorme drukte op de terreinen van de tentoonstelling. Het was buiten verwachting, want er waren ogeblikken dat er queue gemaakt moest worden. Vooral waren er veel vreemdelingen in de stad, want met iedere trein uit de richting Den Bosch en Breda kwam er een groot aantal vreemdelingen aan.

Er was ook een geregelde automobiel-tramdienst georganiseerd tussen Heuvel via station naar het tentoonstellingsterrein tussen 's morgens 9 uur en 's avonds 12 uur.

Op 26 juli 1909 bracht Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden een bezoek aan de tentoonstelling Stad Tilburg 1909. Om ongeveer 11 uur werd hij ontvangen, bij het toen bestaande café De Parel, door burgemeester Raupp en commissaris van politie Caarls, met een inspecteur. Het was maar een kort oponthoud, en de automobielen zetten zich in beweging in de richting Tilburg. In matige vaart ging het toen naar de woning van de burgemeester, waar zich de commissaris der koningin

bevond, de wethouders van Tilburg en enkele gemeenteraadsleden. Vijftien minuten werd hier verblijf gehouden, opdat de prins zich een weinig kon verfrissen van de tocht. Langs de Heuvel, Heuvelstraat, Willem II-straat, Tuinstraat, Stationsstraat ging het naar de Nieuwe Koninklijke Harmonie, waarvan de prins erelid was, waar hem een aubade werd gebracht .

Daarna bereikte men langs Stationsstraat, Spoorlaan, Noordstraat, Industriestraat, waar het toenmalige muziekkorps van Kessels de prins een aubade bracht, het tentoonstellingsterrein om ongeveer 1 uur. Hier speelde de muziekstaf van het 6e regiment infanterie het Wilhelmus. Bij de ingang van de Kunstzaal werd de prins door de burgemeester en de leden van het hoofdcomité verwelkomd.

Eerst werd hij de Kunstzaal binnengeleid, daarna bezocht hij de Nijverheidszaal en de restauratie zaal, waar de erewijn werd aangeboden, vervolgens Venetië, de machinezaal en tot slot de tent van het Rode Kruis, waarvan de prins voorzitter was.

Na het bezoeken van de tentoonstelling vertrok de prins van het tentoonstellingsterrein naar de sociëteit der Philharmonie, waar hem een diner werd aangeboden. Om ongeveer 5 uur stapte hij in een open auto om de terugtocht te aanvaarden.

Zoeklichten waren er op de tentoonstelling aangebracht door de firma W. van Boxtel en Zonen; deze waren bestemd voor het Suezkanaal.

Op 28 juli 1909 werd de tentoonstelling bezocht door vier ministers. Het succes der tentoonstelling was van dien aard, dat men op 30 juli 1909 besloot de duur ervan te verlengen tot 15 augustus.

Op 31 juli werd de tentoonstelling bezocht door de Belgische gezant, baron Guillaume. Op deze datum werd het aantal bezoekers geschat op 20.000.

Op 16 augustus 1909 werd de tentoonstelling Stad Tilburg 1909 officieel gesloten.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1975-6, blz 27-32

(coll Gemeentearchief Tilburg - reprod. J. Brieffies)

N I E U W E A A N W I N S T E N

V O O R D E B I B L I O T H E E K

I V

door RONALD PEETERS, bibliothecaris

Schenkingen werden ontvangen van: J. Aarts, Comité De Groene Long, F. van Iersel, p. D. de Jong, R. Peeters, J. Trommelen, E. van de Ven, Werkgroep Oude Warande, Mill-Hillcollege.

RUILABONNEMENTEN:

1. BRABANTIA. 1973, 3 t/m 6 en jaarverslag 1973.
1974, 1 t/m 6 en jaarverslag 1974.
2. BRABANTS HEEM. 1973, 1 t/m 6. 1974, 1 en 2.
3. CAMPINIA. 1973-1974, 9 t/m 15.
4. HAGE. 1973, 7 t/m 9. 1974, 10.
5. HEEMVAART. 1973, 8 t/m 12. 1974, 1 en 2.
6. DE KLEINE MEIJERIJ. 1972, 2 t/m 4. 1973, 1 t/m 4.
1974, 1 en 2.
7. MET GANSEN TROU. 1973, 4 t/m 12. 1974, 1 t/m 11.
8. NEDERLANDSE HISTORIEN (nieuw ruilabonnement), populair tijdschrift voor (streek)geschiedenis (tweemaandelijks). 1974, jrg. 8, 1 t/m 4.
9. MEDEDELINGENBLAD HEEMKUNDEKRING "PEELLAND". 1972, juni, sept., okt. 1973, jan., maart, juni, dec. 1974, febr.
10. VAN TOEN NAAR NU (nieuw ruilabonnement), Nieuwsblad van de Heemkundekring "De Duffelt". 1970-1971, jrg. 1. 1972, jrg. 2. 1973, jrg. 3. 1974, jrg. 4, 1 t/m 4. Statuten en huishoudelijk reglement.

BOEKEN EN BROCHURES:

1. ARGIE 12, sept. 1974, uitg. Mill-Hillcollege Tilburg.
2. KLUS 73/74, nr. 3, febr. 1974, uitg. Mill-Hillcollege.
3. BESCHERMDE MONUMENTEN EN DE RIJKSDIENST VOOR MONUMENTENZORG, Den Haag 1973.
4. H.F.J.M. VAN DEN EERENBEEMT, Vincent van Gogh als H.B.S.-leerling, 1866-1868: een onbekende episode in Tilburg. Overdruk uit BRABANTIA 1973, nr. 6, Tilburg 1971, geïll.
5. H. ENNO VAN GELDER, De Nederlandse munten.

6. EEN GROENBOEK OVER DE OUDE WARANDE, Tilburg juli 1973, Werkgroep Oude Warande, 43. pp., geïll.
7. DE GROENE LONG, ideeënschets rond bestemmingsplan "Het Zand". Uitg. Comité De Groene Long, 1972, 18 pp. + 3 krtn. (stencil).
8. HART VAN BRABANT. Uitg. Streek-V.V.V. Hart van Brabant, 1973, 19 pp., geïll.
9. D. DE JONG, Onze Lieve Vrouw van Ommel, Achelse Kluis 1960, 398 pp., geïll.
10. KRIJTLIJNEN, 12 pp. (2 stuks).
11. LANDJUWHEEL TILBURG 1971, gildefeest van de Brabantse schuttersgilden, 28 pp., geïll.
12. MENSEN VAN VROEGER en de dingen die zij aan ons hebben nagelaten, jrg. 1, nr. 1, april 1973.
13. H. MIJLAND en J. TROMMELEN, De bevrijding van Tilburg, Tilburg 1969, 120 pp., geïll.
14. ONTWERP FACET-STREEKPLAN voor de natuurschoon- en recreatiegebieden in Noord-Brabant. Overleg. 's-Hertogenbosch 1969, 23 pp. en bijlagen van 6 topografische krtn.
15. F.J.M. VAN PUIJENBROEK (onder red. van), Eeuwen en uren in de Hasseltse kapel. Tilburg 1972, 128 pp., geïll.
16. DE SCHAKEL, orgaan van de Kon. H.B.S. Willem II, Tilburg, jrg. 15, nr. 2, juni 1962.
17. H.J.A.M. SCHURINK, Bibliografie van Tilburg, fotokopie uit: VAN HEIDORP TOT INDUSTRIESTAD, Tilburg 1955, pp. 244 t/m 272.
18. DE TONGERLOSE HOEF EN TILBURG. Tilburg 1969, 55 pp, geïll.
19. WONEN TA/BK, tijdschrift voor huisvesting en omgeving, febr. 1973.
20. L.G. DE WIJS, Uit het dagboek van Adriaan van der Willigen, drossaard in Tilburg 1795-1802. Tilburg 1939, 80 pp., geïll.
21. ZOMERCONCERTEN STADSBEIAARD TILBURG, 1973, 12 pp.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1975-7, blz 33-34

INGEZONDEN STUK

ENIGE OPMERKINGEN BETREFFENDE ONZE INDIVIDUELE ACTIVITEITEN

Het is gebleken, dat er onder ons, leden van de heemkundekring, nog steeds een aantal is, dat een enigszins verkeerde opvatting heeft van wat de wezenlijke inhoud van het lidmaatschap van onze vereniging behelst.

Tijdens de jaarvergadering werd er onder andere naar voren gebracht, dat het bedrijven van heemkunde niet zo zeer een kwestie is van het uitgeven van een tijdschrift met schone verhandelingen over heemkundige en archivalische studies, gemaakt door een in de praktijk meestal gebleken zeer beperkt aantal van onze leden, maar meer het maken van excursies.

De appellant pleitte daarom voor inkrimping van ons lijfblad en voor vermeerdering van het aantal heemkundeavonden en excursies.

Dit is nochtans ietwat kortzichtig van visie en vooral aangaande het eerste betuig ik hem geen enkele adhesie.

Het lijkt mij beter om de oplossing van dit probleem aldus te formuleren.

In eerste aanleg is de zelfontplooiing van heemkundige activiteiten bij de leden vereist en geniet de stimulering hiervan door het bestuur hoge prioriteit.

Eigen activiteit bij de leden getuigt van een gezond verenigingsleven.

Teneinde de idee van deze zelfontplooiing nader te bepalen en uit te werken zou ik als medium weer de hervatting van de schipbreuk geleden hebbende werkgroepen willen bepleiten.

In een werkgroep is de mogelijkheid tot aanwakking van de eigen activiteit vanwege haar kleinere beslotenheid groter.

Wij zouden bijvoorbeeld groepen kunnen vormen die zich bezig hielden met de bestudering van economische en sociale toestanden en ontwikkelingen, van het Tilburgse dialect en zijn variëteiten en etymologie, van diverse bestuursvormen tot in details, van de toponymie, typologie en cartografie, en de genealogie.

Specialistisch in optima forma is wel het onderzoek van het mediaevistisch tijdperk.

In dat opzicht zou het bestuur kostbare studies eventueel gedeeltelijk kunnen subsidiëren, wat ook een betere motivering zou kunnen zijn om het lidmaatschapsgeld te verhogen.

De uitgave van een tijdschrift is echter minstens even belangrijk, omdat dit een medium tot de publikatie van bovengenoemde studies vormt.

Een mens kan nog zo geniaal zijn, als hij zijn ideeën en ervaringen nooit aan anderen kenbaar maakt, dan is hij voor de gemeenschap als waardeloos te beschouwen en is hij in vergelijking met iemand van middelmatig niveau, die nochtans zijn bevindingen mededeelt of publiceert, een nul.

Dit kan men ook zeggen voor een vereniging als de onze.

Wat de excursies betreft mogen deze er zeker zijn. Zij zijn bij uitstek geschikt om het onderlinge contact te verstevigen en dienen dan zeker naast nuttig ook ontspannend en gezellig te zijn. Ik zou ze niet graag missen vanwege de gezelligheid.

Hiervoor geldt dus de uitdrukking "het nuttige met het aangename verenigen".

Over het algemeen is een excursie echter voor velen een tamelijk passieve bezigheid, althans in heemkundig opzicht, en neemt het ontspannend aspect een voorname plaats in. Dit laatste is op zich natuurlijk een goed teken. Het getuigt van ons saamhorigheidsgevoel en onderlinge goede verstandhouding.

Wel zullen we ons daarbij moeten realiseren, dat er naast deelname aan deze excursies van onze leden nochtans iets meer wordt verlangd en wel het deelnemen aan een naar eigen aard en aanleg welgekozen studie van heemkundige projecten of minstens hieraan zijn steun verlenen.

Daarvan moeten wij ons goed bewust zijn. Wij behoren steeds te denken aan het feit, dat de Heemkundekring "Tilborch" niet louter een ontspanningsvereniging is. Het is meer dan dit.

F.J.G. van Iersel
Loudonstraat 27
Tilburg

DE GRUWELIJKE EN EXECRABELE MOORD OP JAN CORNELIS MAES

door J. Trommelen

INLEIDING

In de eerste helft van de achttiende eeuw was Tilburg een groot en uitgestrekt dorp. De merendeels katholieke bevolking had geen politieke rechten. Het dorpsbestuur werd uitgeoefend door niet-Brabantse, niet-katholieke ambtenaren, die het Staatse bestuur vertegenwoordigden, want Brabant was min of meer een wingewest van de Republiek der Verenigde Nederlanden.

Deze omstandigheden droegen niet bij tot de welvaart der ingezetenen, die ondanks de strenge, tegen de katholieke eredienst gerichte plakkaten hun geloof trouw gebleven waren.

Het grootste deel van de bevolking was werkzaam in de landbouw of werkte thuis voor de textielindustrie.

Dit alles roept een beeld op van rust en berusting in armoede met een bevolking, tegen de onderdrukking in, vereend in het geloof. En als we nu in deze tijd van welvaart en inspraak de krant openslaan, worden we geconfronteerd met een toenemende criminaliteit. Dat zou ons kunnen verleiden tot een vergelijking met die "goede" oude tijd.

Maar laten we ons niet vergissen. Als we de criminele rol doorlezen, zal blijken, dat ook in het bovengeschetste Tilburg relatief veel misdrijven voorkwamen.

De moord op Jan Cornelis Maes, voerman, wonende in het Nieuwland in het begin van de achttiende eeuw, was een van deze misdrijven. Door de omstandigheden, waaronder deze moord was gepleegd, vroeg dit geval bijzondere aandacht. Maar tijdens het verzamelen van de stukken, die betrekking hebben op deze zaak, werd de aandacht, die aanvankelijk op het misdrijf was gericht, allengs meer getrokken naar de gerechtelijke kant van het geval. Dit geeft namelijk een duidelijk beeld van de werking van het justitiële apparaat van die dagen.

Om een zo getrouw mogelijk beeld te geven van deze geschiedenis zal ik trachten een zo levendig mogelijk relaas te brengen in chronologische volgorde.

1. WAT ER GEBEURDE

In de nacht van woensdag 2 mei 1736, omstreeks 12 uur, werd het Nieuwland opgeschrikt door een ongewone herrie. Er werd met stokken geslagen op de vensters van het huis van Jan Maes. Uiteraard nam Jan Maes dit niet en hij liep woedend naar buiten om te zien, wie dat deed en om aan het "affronteren" van zijn huis een einde te maken (1).

De nachtroeper, Willem van den Hout, die toevallig in het huis van Jan Maes was, vond de man even later bewusteloos en hevig bloedend op straat, onder de vensters van zijn huis (2).

De volgende morgen togen drie schepenen, Pieter Gallé, Arnoldus van Asten en Govert Bles, tevens gezworen klerk, in naam van de afwezige drossaard, mr. Pieter van Hoven, naar het huis van Jan Maes voor een eerste onderzoek. Het slachtoffer bleek een diepe messteek onder de linkerarm opgelopen te hebben en een snede onder het linkeroog.

Onder ede verklaarde Maes, "dat die heeft gekregen gisterenavond ontrent twaalf uren, buiten zijn deur, alsoo daar tot verscheijde reijzen sterck op de vensters was geklopt, en waarop hij voor deur was geloopt om te sien, wien sulcx deede, en oock aen zijn outste soon met naeme Adriaen gevraagd wien dat daar klopte, alsoo die buiten was, die sijde dat niet gesien te hebben, en als weer in huijs was, dat daar weer sterck op de vensters wiert geklopt, als wanneer hij Maes weer buiten de deur was geloopt, en soo buiten quam, dat hij doen een slagh kreegh, en dat daardoor van sijnselven was geraakt, ende tegen de aerde gevallen, en niet te weeten wien hem de quetsuere heeft toegebracht..." (3).

De verwondingen waren van dien aard, dat Jan Maes op donderdag 3 mei stervende was. In de namiddag kwamen zijn kinderen en de burens aan zijn sterfbed om vergiffenis te vragen, voor wat ze elkaar aangedaan konden hebben. Een buur, Laurens Willem Hoecken, zegt aan Jan Maes: "Wij hebben dickwijls gedroncken. Vergeeffde mej wat wij malcanderen gedaen hebben?" en: "Gij moet dien 't u gedaen heeft oock vergeven!" waerop hij Maes seijde: "Ick wijt het mijn soon niet, maer mijn vrouw..." (4)

En Francis Batings, zijn overbuur, vertelde: "En doen quamen de kinderen bij hem, en baden de vader om vergiffenis, en doen quam zijn soon Adriaen oock, diewelcke oock vergiffenis van hem bad, waerop Jan

Maes zijde: "Komdij oock om vergiffenis, die mij soo meenige rusij aengedaen heeft!" en: "Gij weet wel wat gij nu gedaen hebt..." (5).

Diezelfde middag stierf voerman Maes. Daarom kwamen de schepenen op 4 mei weer aan het huis van Jan Maes, nu om officieel de doodsoorzaak vast te stellen. Hij bleek een dwarse wonde onder het linkeroog te hebben en een wonde onder de linkerarm, "regt in 't vouwen van de oxel, soo groot dat men daar drie vingeren te samen konde in steecken, met affsnijdinge van alle de bloetvaten. Het borstbeen opgenoomen sijnde is bevonden dese wonde penetrant in de holligheijt van de borst tot in de linckergedeelte van de longen, soodanigh dat men daar twee samengevoegde vingeren konde insteecken, ende diep twee vingers" (6).

Dokter Eijmberts en chirurgijn De Meij verklaarden, dat deze wonde de doodsoorzaak was.

De 7de mei daaropvolgend werd Jan Maes begraven (7).

2. HET GERECHTELIJK ONDERZOEK

Er was dus een misdrijf gepleegd en de dader(s) moest(en) gestraft worden. Dus begon het gerechtelijk onderzoek. Gehoord werden op 7 mei omwonenden, de meid van Maes en de nachtroeper, die de bewuste nacht, komende van de Veldhoven rond kwart voor twaalf, vanwege de moeilijkheden bij Jan Maes in huis was gegaan (8).

Uit dit verhoor kwamen de schepenen te weten, dat een man in een blauwe jas en de oudste zoon van Jan Maes, Adriaen, die nacht rond het huis scharrelden. Men had gehoord, dat er verscheidene malen met een knuppel of stok op de vensters werd geslagen.

Jan Maes was naar buiten gegaan om zijn zoon te vragen of hij op de vensters sloeg. De zoon zei van niet, maar hij begon met zijn vader te bekvechten. Jan Maes was ook nog naar het huis van Jan Eulings gegaan om daar te vragen, wie zijn huis "affronteerde". Later kwam daar nog Pieternel, de vrouw van Jan Maes, bij en prompt begon het echtpaar op elkaar te schelden. Adriaen had men horen roepen: "Laet mijn moeder met rust!" waarop Jan Maes zijn zoon naliep. Pieternel Maes riep toen: "Loop weg, Adriaen!"

Willem van den Hout, de nachtroeper, wist Maes over te halen weer naar binnen te gaan, maar toen er weer hevig op de vensters werd

geslagen, stooft de woedende voerman opnieuw naar buiten. Een buurman, Jan Philip van de Kakenberg, meende nog gehoord te hebben, dat Jan Maes zei: "Hij heeft het mes uit!" maar hij wist niet wie ermee bedoeld werd.

De nachtroeper liep Maes na, zag hem aanvankelijk in het donker niet meer, maar hij vond hem even later gewond liggen. Direct kwam op zijn roepen de meid, Maria Casteleijns, met een lamp, alsmede enige burens. Ook de zoon Adriaen was terstond aanwezig. Francis Batings vertelde de schepenen, dat Adriaen onmiddellijk de wonden wist te vinden, wat hem deed zeggen: "Dan weette gij 't beeter als ick!" Toen Jan Maes eenmaal binnen was gebracht, viel Adriaen direct flauw bij het zien van de toestand van zijn vader.

Deze getuigenverklaringen waren voor de president-schepenen Diederick Uleus, voldoende om de zoon, Adriaen Maes, te verdenken. Wegens de afwezigheid van de drossaard diende in naam van de president-schepenen de procureur Johan Tabbers op 7 mei een verzoek tot de schepenenbank in om Adriaen Maes "bij provisie in civiele geijselinge" te mogen brengen (9).

Nog diezelfde dag werd in een schepenvergadering hiertoe toestemming gegeven met het doel de verdachte te verhoren (10).

Adriaen, die toen 19 jaar oud was, verklaarde op die 2de mei de hele dag thuis te zijn geweest tot na de middag toe, toen hij naar het café van Van de Wijngaert aan de Heikant was gegaan. Twee uur later was hij recht naar huis gegaan en was daar gebleven tot zijn vader thuiskwam. Hij was die bewuste nacht in het voorhuis, toen er op de vensters werd geslagen. Toen zijn vader en moeder bij het huis van Batings stonden, was hij naar de Veldhoven (het tegenwoordige Wilhelminapark) gegaan. Omdat hij de roeper hoorde, kwam hij terug en vond zijn vader gekwetst liggen (11).

Het is te verwachten, dat in een dorp zoals Tilburg toen was men elkaar kende. Zodoende zullen de schepenen wel op de hoogte geweest zijn van het feit, dat het huwelijk van Jan en Pieternel Maes niet ideaal was. Er was vaak ruzie in huis, waarbij de oudste zoon partij voor zijn moeder trok. Er vielen over en weer vaak harde woorden en er werden dreigementen geuit, waarbij blijkens latere getuigenverklaringen Pieternel wel eens duidde op een spoedige dood van haar man (12). Pieternel had een

verhouding met de op de Heikant wonende chirurgijn La Costa, wat de onmin tussen beide echtelieden niet verminderde (13,14).

Men wist ook, dat Adriaen vriendschappelijk met de chirurgijn omging.

Middels verhoor van andere getuigen probeerde men nu te weten te komen, wat Adriaen die 2de mei zoal gedaan had en met wie hij contact had gehad. Dit verhoor vond plaats op 9 mei en bracht wel een en ander aan het licht.

Vóór de middag had Adriaen een paar borrels jenever gedronken in de herberg van zijn overbuurman Batings. Zijn moeder had hem daar weggeroepen om aardappels te gaan poten, waar Adriaen volgens zijn uitlatingen geen zin in had. 's Middags was hij bij La Costa aan huis geweest en had zich laten aderlaten. Na de middag, rond 4 uur, was Adriaen in de herberg van Van de Wijngaert, samen met La Costa. Daarna waren die twee samen weer naar buiten gegaan, toen het al donker was.

De overbuurvrouw had die nacht, toen er zo op de vensters van het huis van Maes werd geslagen, de ruzie tussen vader en zoon Maes gehoord. Ze meende ook een schaterlachen van La Costa gehoord te hebben.

Toen de zwaargewonde Maes in zijn huis was gebracht, viel Adriaen flauw en Jan Maes zei, toen Adriaen hem om vergiffenis vroeg: "Ja, vergeven, gij hebt mij soveel gedaan, maar ick neem 't u noch soo qualijck niet aff als u moeder, en weet het niemant geen danck als u moeder, en dien sij soo lieff gehadt heeft, dien aen den Heijcant".

De kostganger van La Costa, Jan Aerts, zei 's morgens 3 mei tussen 7 en 8 uur tegen La Costa, dat hij gehoord had, dat Jan Maes neergestoken was, waarop La Costa hem zei: "Ick ben blij dat wij samen gisterenavont tuijs bennen gekoomen, want anders soude ick de naem wel kunnen hebben".

En toen La Costa op vrijdag 4 mei verdwenen was, zei Jan Aerts tegen de vrouw van de chirurgijn: "Souder dan melck aan de kan sijn?" (15).

Het was nu duidelijk, dat Adriaen Maes niet de waarheid had verteld en dat ook zijn moeder en Gilbertus La Costa verdacht waren.

Een verder getuigenverhoor op 12 mei bracht in deze iets meer zekerheid, want Jennemarie de Beer had op de nacht van de moord volk gehoord achter het huis van Batings en zij meende, dat het La Costa was,

die zei: "Schelm! Snijt den hont door sijn gat!" off "over sij'n gat!" (16). Maar La Costa was al verdwenen.

Een nieuw verhoor van Adriaen bracht die dag geen nieuw licht in de zaak. Adriaen hield aanvankelijk nog vol La Costa niet gezien te hebben en uit de kroeg van Michiel van de Wijngaert recht naar huis gegaan te zijn. Wel gaf hij toe vóór die tijd bij La Costa te zijn geweest voor een aderlating. Hij ontkende met een knuppel tegen de vensters te hebben geslagen (17).

Adriaen was nu echter zo verdacht, dat op 15 mei door Johan Tabbers in naam van de president-schepen toestemming werd gevraagd de gegijzelde zoon gevangen te zetten (18).

Men had de positieve dader van de moord wel niet kunnen aanwijzen, maar gezien de vele ruzies tussen vader en zoon, het feit, dat Adriaen die nacht rond het huis spookte en dat de verdachte zijn zoon indirect beschuldigd had, maakte hem te zeer verdacht.

Uit de getuigenverklaringen was duidelijk gebleken, dat Adriaen bij het huis van zijn vader was, toen er de derde en laatste maal op de vensters werd geslagen. Volgens zijn eigen woorden was hij toen naar de Veldhoven gegaan, maar direct daarop was hij weer bij zijn vader, toen die neergestoken gevonden werd. De afstand Veldhoven-Nieuwlandstraat was te groot om in die korte tijd heen en weer afgelegd te kunnen worden. Al werd ook La Costa verdacht, er was voldoende reden Adriaen Maes van civiele gijzeling over te brengen in "strickter gevanckenisse" in de toren van de kerk.

Alvorens op het verzoek in te gaan, besloten de schepenen in deze advies te gaan vragen bij twee onpartijdige meesters in de rechten te 's-Hertogenbosch.

In een verhoor op dezelfde dag beweerde Adriaen nog, dat hij op 2 mei na 10 uur 's avonds niet meer bij La Costa was geweest (19).

Het antwoord van de twee onpartijdige rechtsgeleerden is helaas niet meer bij de stukken gevonden. Hun advies blijkt echter uit het decreet van 21 mei 1736, waarin aan het verzoek om Adriaen gevangen te zetten wordt voldaan (20).

De schepenen gingen nu pogingen ondernemen La Costa te vinden. Uit de verklaringen van Norbartus de Beer op 22 mei hoorden ze dat La Costa op 9 mei daarvóór in Hoogstraten was. Daar had hij gepoogd met De Beer

een gesprek aan te knopen, maar de waard van de herberg waar hij verbleef was hen nagelopen en had La Costa uit zijn huis gejaagd. De Beer wist niet waar hij toen naar toe was gegaan (21).

Op 26 mei hield Adriaen nog vol 's avonds niet meer naar het huis van de chirurgijn te zijn geweest. Ook ontkende hij zijn moeder die bewuste nacht te hebben horen roepen: "Adriaen, loopt nu wegl" Wel gaf hij toe, dat zijn vader en moeder vaak ruzie hadden en dat zijn vader tegen haar had gezegd: "Gij bent La Costaes hoer!" (22).

Op 26 mei gaven de schepenen toestemming aan de drossaard, die inmiddels weer aanwezig bleek te zijn, Gilbertus La Costa en Pieternel Maes te arresteren en tegen hen te procederen (23). Tevens stuurden ze een verzoek aan de hoofdschout van Turnhout om La Costa en Pieternel Maes op te sporen en te arresteren (24).

Het onderzoek naar de gebeurtenissen ging inmiddels gewoon door. Maria Casteleijns, de meid van de familie Maes, en Willem van den Hout, de nachtroeper, werden op 2 juni nogmaals opgeroepen om nadere gegevens te verschaffen (25).

Maria Casteleijns verklaarde, dat Pieternel Maes wel eens tegen haar kinderen had gezegd: "Was de schelm (Jan Maes) maar doot!" Toen Jan Maes 's nachts op 2 mei van 's-Hertogenbosch thuiskwam, ontstond er weer ruzie, omdat zijn eten niet klaarwas. Hij zou gezegd hebben: "Dattet meester La Costa was, daar soude beter op passen!" waarop de vrouw naar de opkamer ging. De meid bevestigde ook nog, dat ze Adriaen die avond niet thuis gezien had. Wel had ze gehoord, dat Jan Maes buiten ruzie had met zijn zoon. Ze had Adriaen pas gezien, toen men Jan Maes buiten gevonden had.

Willem van den Hout verklaarde, dat Pieternel vaak tegen haar man gezegd had: "Waart gij hont - of schelm - maar doot!" Ook had hij haar vaker horen zeggen: "Ick wil bij die schelm, schurck of muscovieter niet slapen off te bedt gaen."

De avond van de moordaanslag was er weer een echtelijke ruzie geweest, omdat het eten voor Jan Maes niet klaar was. Jan Maes maakte zijn vrouw uit voor La Costa's hoer en zij hem voor iemand van het muscovieter geslacht.

Toen er op de vensters werd geslagen, riep Jan Maes tegen zijn zoon:

"Doet gij dat, schelm?" waarop Adriaen weer riep: "Dat doe ick niet, vader. Ick sal u huis niet affronteren." Daarop liep Jan Maes het huis uit en werd onmiddellijk neergestoken.

Pieternel was op het moment dat dit gebeurde bij de kinderen, die ze naar bed hielp.

Voor die tijd, toen hij van de Veldhoven af kwam, had Willem van den Hout onder het raam van de opkamer wel een kerel zien staan met een blauwe kiel aan.

Uit de latere verklaringen van Adriaen zou blijken, dat zijn moeder naar de opkamer was gegaan en door het raam een blauwe kiel aan La Costa gaf, die te veel opviel in zijn geel kostuum (26).

Twee andere getuigen, Dorothea Schillaers, leerbereidster, en Aelbert van de Bogert vertelden, dat ze met de kar van Jan Maes naar de laatste Loonse markt waren gereden. Eerst hadden Aelbert van de Bogert en Jan Maes een borrel gedronken bij de speelman. Later gaf Maes de zweep aan een zoon van een zekere Smolders om de kar naar Loon op Zand te rijden. Hijzelf moest nog gaan ploegen. Later haalde Adriaen Maes de kar en de passagiers op. Zijn vader lag nog te slapen, want hij had elf maatjes jenever gedronken bij de speelman op de Veldhoven. Op de vraag van de drossaard of Adriaen Maes toen niet vloekte en tierde op zijn vader en dreigde hem omver te steken, ontkenden beide getuigen (27).

De hoofdschout van Turnhout Defierlandt gaf op 26 juni antwoord op het verzoek van de Tilburgse schepenen om La Costa en Pieternel Maes te arresteren. Uit zijn onderzoek was gebleken, dat Pieternel Maes met haar dochter naar Turnhout was gebracht door een voerman die op Tilburg reed en die volgens zeggen familie van haar was. Ze was echter weer vertrokken naar Luik. Van Gilbertus La Costa wist hij niets, maar hij dacht dat deze moeder en dochter gevolgd zou hebben (28).

3. DE RECHTSZITTING TEGEN LA COSTA EN PIETERNEL MAES

Voor de Tilburgse schepenen was het wel een tegenvaller, dat deze beide verdachten gevlucht waren. Niettegenstaande dat werd de rechtszitting tegen hen voorbereid. Johan Tabbers trad op als procureur van de drossaard mr. Pieter van Hoven, als eiser in de zaak, en in de zitting van 8 juli 1736 was deze Tabbers aanklager van Pieternel Maes en Gilbertus La Costa.

Blijkens de herhaalde oproepen aan beide verdachten om voor de schepenbank te verschijnen is op die dag tegen elke gedaegde afzonderlijk een zitting gehouden. Helaas is alleen de aanklacht tegen La Costa tussen de stukken gevonden. Alle betreffende stukken, zoals getuigenverklaringen etc., waren samen met de op schrift gestelde aanklacht bij de schepenbank gedeponereerd. De aanklacht bestond uit een bewijsvoering gevolgd door een eis en luidde als volgt (29).

"Tigt en aenspraek crimineel
wegens
den Weledelgestrenghe Heer
en Mr. Pieter van Hoven
drossaert van Tilborg en Goirle
ratione officii requirant en eijscher
ter eenre
op ende tegens
Gilbertus La Costa cherugijn en
inwoonder alhier, fugitieff, en
bij edicte ingedaegt
1736

Eerweerde Heeren Schepenen,
Johan Tabbers als procureur van den heeren requirant en aenlegger
nomine quo supra sullende fonderen sijne eijs en conclusie hieronder te
doen en te nemen, doet seggen

1. dat den voortvluchtige is van een seer ongebonden en dissoliet leeven;
2. en heeft oorsaecke gegeven van tweespal en een ongelukkig huishouden en saemenwooning;
3. tussen Jan Cornelis Maes en sijn vrouwe als onordentelijk converseerende met die voornoemde vrouwe van Jan Cornelis Maes geweest voerman op Den Bos, genaemt Piternel Adriaen Claes Peter Huijben tijde als haere man absent was, daermeede brassende en leevende;
4. ja selfs claer en cordent te sien is, dat met haer in dubbelt overspel heeft geleefd als sijnde een getrouwt persoon;

5. sooals oock door haer man nog even voor sijn doot als swaear gewond was en genogsaam stervende heeft geseget, dat sijn vrouw alleen oorsaeck van dat droevig geval was, en het haer alleen danck had te wijten, en die sij soo lieff had, die aen den Heijkant, alwaer den fugitieve en gedaegde bij edicte Gilbertus La Costa was woonende, sooals blijkt uijt de responsieve van de 5^e deponent in de verklaring sub n°. 4 articulo 6;
6. en nog verder seer evident uijt de verklaering van Marie Casteleijns meit van Jan Maes voornoemt, dat hij Maes met sijn vrouw eenige woorden hebbende dat het eeten op sijn tuijskomst niet gereet was, teegens haer seijde: "Als het voor La Costa was so soude gij beter oppassen!" articulo 3 in de verklaring n°. 2;
7. nog meer de verklaring van Willem van den Hout, nagtroeper articulo 2 van de verklaring n°. 2 dat hij gehoord heeft dat Maes sijn vrouw voor een La Costaes hoer uijtmaeckte;
8. en dat oock seer kennelijck de voornoemde fugitieve Gilbertus La Costa daegelijckx aldaer in huijs is geweest, en veeltijts met Maes worde hat;
9. ja selfs dat hem La Costa het huijs heeft ontseijt;
10. ijdnelijck de haet en godloosheijt soo verre is gegaen dat den voortvluchtige La Costa met de voornoemde vrouw van Jan Maes, en den outsten soon Adriaen Maes gecomplotteerd hebben den persoon van Jan Maes van het leeven te berooven, sooals dan haer godloos voornemen hebben ter executie gebragt op den 2^{den} mej des nagts om twaelff uren hem Maes voornoemt aen sijn huijs uijt Den Bos koomende opwagtende, dog al thuijs sijnde getragt hem Maes uijt het huijs te doen komen met het slaen op de vensters mij korthheitshalve refererende aen de responsieves der deponente in de verklaring sub n^o. ;
11. daer de deponente oock vermeene sijne stem des snags als Jan Maes soo gequets wierdt gehoord te hebben;
12. sulckx schijnt te meer evident en klaer te sijn dewijl hij La Costa even voor die tijt met den soon van Jan Maes met naeme Adriaen van sijn huijs is meedegegaen met Adriaen sooals hij aen sijn vrouw seijde dat Adriaen uijtgeleijde soude doen, volgens haer verklaring meede hier annex sub n^o. ;
13. en dat deselve Gilbertus La Costa sig aen deese gruwelijcke moort aen den persoon van Jan Cornelis Maes heeft schuldig gemaectt blijkt te meer uijt sijne vlugt en absentie. Soo oock aen segge sig quasi aen Jan

Aerts en sonder frisser ontschuldigende met het seggen: "Ik hebber de naem van!" en is denselve avont als Maes gestorve was gevlugt;

14. en 't zeedert overal geloopt soo tot Hoogstraeten als elders en wel te meer sig schuldig gemaect door weer bij de vrouw van Maes te sijn gekomen die tegelijck voortvlugtig is en haer godloos leven gecontinueert, vanwaer alweder te saeme sijn gevlugt onder Turnhout naer Luijck volgens missieve van de heer hooftschout van Turnhout ten deese hier annex sub littere A;

15. en dewijl denselve Gilbertus La Costa sig notoir heeft schuldig gemaect aen die gruwelijcke en enorme moort in den persoon van Jan Cornelis Maes, sools klaer en evident komt te blijken uijt alle de verklaringe en documente hier annex, waertoe den aenlegger en eijsscher nomine quo supra in deese cortheijtshalve is refererende. En in een land van polecie en justitie niet te dulden nog ongestraft moet blijven maer ten vigoreuste behoorde agtervolgt en gestraft te worden, sools den requirant reets denselve La Costa bij clockeslag heeft doen daegen, tegens hodie den 16^e julij deses jaer omme te koomen aenhooren soodanige eijs en conclusie crimineel als den heere aenlegger en requirant sal dencke naer justitie te behooren. Soal ook bij UEerwaarde aen hem aenleggers decreet van apprehentie op den 26sten mej op de voornoemde Gilbertus La Costa is verleent ten deese annex sub n^o. ;

16. soo mits deselve etc.;

17. als procureur in de naeme als boven eijs voerende in cas mogt compareren;

concludeert dat den gedaegde bij edicte sal worden gestelt in stricte gevankennisse en dat deselve over sijne begaene gruwelijcke moort naer overtuijging van hetselve bij vonnisse van UEerwaarde sal worden gecondemneert om gebragt te werden ter plaetse daer men gewoon is crimineele executiën te doen, en aldaer door den scherpreger op een rat gelegd en levendig van onder op te werden gerabraekt sonder eeneghe gratie. En daerna sijn kop afgeslaege en op een pin geset met het lighaem den vogelen ten proij in de heijde gegeven, ander ten exempel, of soodanigh als UEerwaarde naer exigentie ingevolge de placaeten en wetten van den landen in goede justitie sullen dencken te behooren. En verders hem te condemneeren in de coste en mise van justitie ofte tot andere etc.

Implorerende etc.

(getekend)

P. van Hoven

J. Tabbers, procureur."

Uit deze aanklacht blijkt, dat men in de achttiende eeuw de schuldigverklaring opbouwde uit bewijzen, onder andere getuigenverklaringen. Bij de eerste vier punten werd echter niet verwezen naar de getuigenverklaringen. Het is duidelijk, dat de Tilburgers van de huiselijke omstandigheden van de familie Maes op de hoogte waren.

Als resultaat van de zitting liet drossaard Van Hoven op 8 juli nog decreten opmaken, waarin La Costa en Pieterneel Maes gedagvaard werden om op maandag 16 juli 1736 vóór de middag om tien uur precies op het raadhuis te Tilburg te verschijnen om de uitspraak van de rechtbank aan te horen (30).

Door de vorster, Jan de Munnick, werd dit decreet bij "clockeslag" voor de pui van het raadhuis, de oude kerk op het Heike, openbaar voorgelezen en een kopie werd aangeplakt (31). Het valt zeer te betwijfelen of de verdachten hiervan tijdig gehoord hebben. Ze zijn in elk geval niet verschenen.

Toch werd zitting gehouden, waarbij alleen besloten werd de verdachten weer te dagvaarden en om de zitting 14 dagen te verdagen. Zo verschenen er nog 4 oproepen, namelijk op 16 juli, 30 juli, 13 augustus en 27 augustus 1736, telkens na een zitting van de rechtbank (32).

Op de zitting van 27 augustus werd besloten af te zien van de eis, dat de verdachten aanwezig moesten zijn en om hen bij verstek te vonnissen.

Bij de opening van die zitting verzocht Johan Tabbers, namens de drossaard, om uitspraak te doen, daar de stukken tegen de verdachten behoorlijk grond waren (33).

Daarna werd overgelegd de inventaris der stukken, waarin opgenomen de aanklacht, de 5 dagvaardingen met de besluiten tot herdaging en de getuigenverklaringen (34).

Op het einde van de zitting werd uitspraak gedaan, luidende als volgt (35):

"Gesien bij mijne heeren schepenen der heerlijkheeden van Tilborg ende Goirle, de procedure voor haar Eerwaarde ter crimineele rolle van den

sestienden julij seventienhondert sesendartig, opgestaen ende gereesen tussen den Weledelgestrengen Heer en Mr. Piter van Hoven drossaert der voorschreven heerlijkheeden nomine officii aanlegger en eijsscher ter eenre op ende tegens Gilbertus La Costa chirurgijn gewoont hebbende tot Tilborg voorschreven fugitief en bij edicte ingedaegt ter andere sijde, soo ende gelijk deselve procedure bij contumacie aan sijde des heren aanleggers is geïnstrueert, mitsgader de stukken, en bewijzen benefens de schriffure van tigt en aansprake crimineel overgegeven, tot wien het appointment van decreet van apprehensie op den sesentwintigsten mej seventienhondert ses en dartig, en de respectieve deffaulten van tijt tot tijt tegens den gedaagde bij edict gedecerneert, en gepronuncieert.

Mijne heeren scheepenen voorschreven op alles wel ende rijpelijk gelet, versteecken den gedaagden bij edict van sijne exemptie declinatoire peremptoire weeren en deffensen, die hij compareerende soude hebben kunnen offte vermogen te proponeeren, ende te allegeeren, bannen hem wijders ter saake van manslagh op den tweeden mej seventienhondert sesendartig in den persoon van Jan Cornelis Maas begaan voor altoos uijt de jurisdictie van dese heerlijkheeden op paene dat geapprehendeert werdende, als van naarder tegens hem sal worden geprocedeert, en condemneeren hem wijders in de kosten van recht en misen van justitie actum et pronunciatum in iudicio den tienden september seventienhondert sesendartig, present waeren D. Uleus, J.A. van Meurs, P. Gallé, A. van Asten, A. Hosemans, en A. Tienemans, scheepenen et G. Bles geswooren clercq."

Tegen Pieternel werd een zelfde uitspraak gedaan (36). De veroordeling bij verstek hield dus in, dat beide verdachten uit Tilburg werden verbannen, met dien verstande, dat weer tegen hen zou worden geprocedeerd in het geval, dat ze nog gearresteerd zouden kunnen worden. Tevens werden ze veroordeeld tot de kosten van het onderzoek en het geding. Dit laatste was niet irreëel, want de kosten zouden bestreden worden uit de achtergelaten goederen, zoals verderop zal blijken.

Van beide uitspraken werd een afschrift gemaakt en opgezonden naar de hoogschout van Brabant, blijkens een aantekening op de stukken: "Dese uijtgemaeckt ter requisitie van de hoogschout van Brabant den 12^e april 1738".

De zaak tegen Gilbertus La Costa en Pieternel Adriaen Claes Peter Huijben de Roij, weduwe van wijlen Jan Cornelis Maes, was hiermede gesloten.

4. DE ZITTING TEGEN ADRIAEN MAES

Ofschoon drossaard en scheepenen de toedracht wel kenden, La Costa als dader en Pieternel Maes en haar zoon Adriaen als medeplichtingen wisten, hadden ze nog nadere gegevens en een bekentenis van de enige gevangene, Adriaen, nodig.

10 dagen na de uitspraak tegen de beide voortvluchtige verdachten werd Adriaen nog eens aan een nader verhoor onderworpen. Gewapend met de kennis uit de getuigenverklaringen werd hem gevraagd of hij op 2 mei rond tien uur 's avonds van de herberg van Van de Wijngaert niet meer naar het huis van La Costa was geweest en waarom hij tot dan toe ontkend had. Adriaen gaf dit toe en verklaarde, dat hij steeds ontkend had omdat hij in verwarring was en hem zo veel gevraagd werd.

Op de vraag of hij met La Costa daarna naar huis was gegaan, beweerde hij, dat La Costa met hem tot aan de Locht met hem mee was gegaan tot aan de huizen van Spijckers. Hij hield nog steeds vol niet met La Costa samen bij het huis van zijn vader te zijn geweest.

Hij had wel gehoord, dat er op de vensters werd geslagen. Toen hij in de stal stond, had hij de ruzie tussen zijn ouders gehoord en hoorde zijn vader zeggen: "Je bent een hoer van La Costa en ik zal hem de nek breken of overhoop steken, of hij doet het mij!" Zijn moeder zei daarop: "Als meester La Costa jou overhoop steekt, dan steekt hij een mooie hond overhoop!"

Hij had zijn vader wel horen roepen: "Adriaen, sla jij op de vensters?" waarop hij gezegd zou hebben, dat hij het niet deed en ook niet wist wie het dan wel deed. Hij stond toen bij de kar tussen het groot en het klein huis. Op het slaan liep hij naar de vensters. Hij wist niet, dat zijn vader hem achterna liep of dat zijn moeder had geroepen: "Loop nu weg, Adriaen!"

Dat hij zijn vader niet te hulp was gekomen, kwam omdat hij niet thuis durfde te komen, omdat hij niet naar de Oisterwijkse markt was geweest.

Hij ontkende, dat zijn moeder hem ooit had gevraagd samen met La Costa zij'n vader te overvallen, te slaan of te verwonden. Zijn moeder had

wel eens gezegd: "Was den hont maar doot, dan soude ick nogh een eijntie gerust leeven hebben!"

Verder ontkende hij zijn vader ooit met de riek nagelopen te hebben of het mes tegen hem getrokken te hebben drie weken voor de moord. Ook had hij zijn zuster niet geslagen op de zolder, toen die aan zijn vader verraden had, dat hij iets tegen zijn vader van plan was.

Op de vraag of hij niet zo lang geleden aan zijn moeder gevraagd had een jas te laten maken van bruin laken, dat zijn vader voor hem gekocht had en of zijn moeder toen niet gezegd had, dat hij niet zo om die bruine jas hoefde te vragen, maar dat ze misschien een pak zwarte kleren zou laten maken eer een half jaar voorbij zou zijn, ontkende hij.

De schepenen wilden ook weten, wat hij van plan was geweest, toen hij de zak, die hem in de gevangenis tot deken diende, had uitgerafeld en daarvan een touw had gemaakt. Volgens zijn zeggen hing het goed aan de baal en was al uitgerafeld. Hij had het uitgetrokken om het aan de vorster te geven.

Hij gaf toe gezegd te hebben geen traan te zullen laten als hij La Costa en zijn moeder op de Heuvel zou zien branden, maar hij had dat in een opwelling gezegd toen hij hoorde, dat ze samen gevlucht waren. Verder verzocht hij aan procureur Molenbergh hem te verdedigen (37).

Uit dit verhoor blijkt weer, dat de schepenen meer wisten, dan dat uit de getuigenverklaringen bekend was geworden.

Op de extraordinaire rechte dag van 24 september 1736 werd door Johan Tabbers een. 20 punten tellende aanklacht ingediend met de eis tot executie van gedaagde. De tekst was als onderstaand:

"1. Eerwaarde Heeren Schepenen, Johan Tabbers als procureur van den heere requirant en aenlegger nomine quo supra sullende fonderen sijne eijs en conclusie hieronder te doen en te neemen doet seggen, eerstelijck dat den gevangene is geweest van een dissoliet en ongebonde leven en een ongehoorsaeme soon van sijn vader sig veeltijts vergetende sijne kinderlijke pligt ontrent sijne vader, soals UEerwaarden seer evident en klaer sal blijken uijt verscheijde verklaringe van deponente ten deese annex, waertoe mij cortheijtshalve refereren;
2. sijnde die godloose jongeman soo verre ontaert geworden, dat door de verfoeijde raetslaegen van sijne moeder, Piternel Adriana Claes Peter

Huijbe, en seeckere chirurgijn Gilbertus La Costa bij UEerwaarden over dit selve enorm fait fugitief sijnde gecondemneert voor altoos gebanne buiten deese jurisdictie, en inkomende naer gelegentheijt van saeke tegens haer sal worden geprocedeert ingevolge UEerwaarden vonnisse de dato 10e september 1736;

3. sig heeft laeten vervoeren om sijne vader Jan Cornelis Maes van het leeven te beroven, 'twelck sij dan hebben ter executie gebragt op den 2^e mej laestleden 's nags ontrent klokke twaelff uren;

4. en om dit enorm fait beter en seekerder te executeren om den voornoemde Jan Cornelis Maes uijt het huijs te doen komen in 't doncker op straet, soo hebbe sij op de vensters geslagen, sijnde hij Adriaen Maes den gevangene altijd voor deur geweest, volgens sijne eijge responsives waertoe mij ben refererende;

5. en dat seeckerlijck sig aen die execrabele vadermoort heeft schuldig gemaect, blijkt t'eenemael en claer uijt al sijn gedrag en sulckx lang is geconserteert geweest, niettegenstaende hij gevangene sulckx soo sterck soeckt te ontkennen en voor UEerwaarde soeckt te verduijsteren door sijne antwoorde, die egter seer contradictoir sijn;

6. als blijkt dat hij gevangene in sijn eerste tweede examens voor UEerwaarden segt en persisteert dat aen het huijs van den chirurgijn La Costa dien dag niet was geweest, dog daernaer op het volgende examen egter bekent daer om vier ueren naermiddag geweest te sijn, en sig ader heeft doen laeten, dog absoluut 't zedert daer biet weer aen huijs geweest te sijn, maer alleen direct naer sijn huijs gegaen te sijn;

7. dat naederhandt bij sijn laetste examen sub n°. 8 van den 20sten september laestleden anders is gebleken, alsdoen bekennde daer om die tijt geweest te sijn, en dat selfs den chirurgijn La Costa met hem is gegaen tot ontrent sijn vaders huijs, mij tot deselve responsives verder refererende;

8. dat aen die gruwelijcke vadermoort sig schuldig heeft gemaect, blijkt evident door de beschuldiging van sijn vader selfs, die al stervende niet alleen sijn vrouw en die sij soo lieff hat, maer oock sijn soon beschuldigt, oorsaecke van dat droevig geval te sijn in verclaringe sub n°. 3, articulo 9, 5^e en 6^e deponente nog naeder in verclaringe sub n°. 3 articulo 10;

9. daer den vader Jan Cornelis Maes tegens den gevangene Adriaen Maes als meedequam met de andere kinderen om haer vader vergiffnisse te

bidden soo hem iets misdaen hadde, segt: "Komde gij oock om vergiffenissen die mij soo veel rusie en droefheijt aengedaen hebt, en gij weet wat gij nu gedaen hebt etc.";

10. dat den gevangen onwedersprekelijck aen den gruwelijcke vadermoort schuldig is, en van het complot is, blijktt dat sig ontrent die tijt als het feit gebeurde sig altijd buijten op straet heeft gehouden en aen die deur, ja selfs ontrent die vensters is geweest, doch wetende wat er most gebeuren sig niet ongerust gemaectt voor dat slaan op de vensters of geraes wel wetende, wat het was, daerom oock selfs niet getracht sijn vaders huijs, dat de natuur vereijste, te bescherme en sijn vader te hulp te komen;

11. meer ter contrarie sijne complices geassisteert om sijne vader om hals te brengen;

12. soals dan oock evident en claer te sien is, dat bij het enorm fait altijd is geweest, dat eeve te vooren als sijn vader tegens hem gevangene als op de vensters wiert geslaegen riep: "Adriaen schelm doet gij dat!", hij gevangene antwoorde: "Neen vader ik doen het niet, en sie oock niet wie het doet!" in de verclaeringe sub n°. 3, en sijn eijge responsive in sijne laeste examen;

13. dat hij gevangene op het moment als sijn vader soo gewond was, door den roeper die genogsaem op deselve tijt uijt het huijs van voornoemde Maes liep, bij sijn vader gequets leggende, is gevonde, bijgevolg present geweest;

14. alsoock blijktt dat als er op de vensters geklopt was, de vader tegens hem keeff, en selfs hij gevangene oock op sijn vader keeff seggende: "Gij gaet 's nags altijd soo aen!" n°. 3 artikel 4;

15. dat hij gevangene oock op die tijt sijn vader soo verbolgen heeft gemaectt dat hem gevangene met een hout is naergelooopen, en dat de moeder tegens hem gevangene riep: "Loopt nu weg, Ariaen, loopt nu weg!" n°. 3, articul 7;

16. dat den gevangene en de moeder malkander tegens de vader holpen, blijktt oock dat als Jan Maes met sijn vrouw seer keeff, hij gevangene aen de vensters quam roepen tegens sijn vader: "Laet mijn moeder met rust!" blijckende uijt de verclaringe sub n°. 3 articulo 9 den 9° deponent;

17. het is seer evident en claer te sien, dat den gevangene genoegsaem altijd present is geweest als hebbende continueel met de vader gekeeven

en gesproocke en selfs soo op het moment als het onnatuerlijck fait is geperpetueert in de verclaeringe sub n°. 5 articul 3, 5° deponente, dat de vader hem toeroept: "Schelm, staet, ick sal u voor de heeren citeren, dat gij mijn huijs affronteert!" daerop hij gevangene antwoorde: "Doet wat gij wilt!" mij cortheijtshalve refererende tot de voornoemde verclaeringe;

18. dat den gevangene schuldig is aen dat enorm fait blijktt nogal meer uijt de verclaringe n°. 5, van den 5° deponent op het 6° articul, dat als gequetst en den gevangene in flaute was gevallen, hij gevangene daernaer bij den vader quam, seggende: "Vergeeft het mij, vader, dat ick u gedaen hebbe!" daerop de vader antwoorder "Ja vergeeve, gij hebt mij soo veel gedaen!" etc., mij tot deselve refererende soals tot de verdere verclaeringe;

19. en sijne responsives ten deese annex, waeruijt claer en evident te sien is, en consteert dat den gevangene sig aen die gruwelmoort van sijn vader heeft schuldig gemaectt;

20. welke gruweldaede in een landt van justitie en goede policie niet sijn te dulden nog te tollereren, maer op het alderrigoreuste strafbaar;

21. soo heeft den heere aenlegger nomine quo supra ampts- en pligtshalve niet konne stillestaen om UEerwaarden decreet van apprehentie op den persoon van Adriaen Maes te versoecke, en te obtineren, ten deese annex.

Mits alle denwelcke etc.

Johan Tabbers als procureur in den naeme als booven eijds doende;

Concluderende contendeert den heer aenlegger voornoemt nomine als voor teneijnde bij vonnisse van UEerwaarden definitieff den gevangene Adriaen Maes sal worden gecondemneert gebragt te worden ter plaetse daer men gewoon is crimineelee justitie te exerceren en executiën te doen en aldaer door den scherpregter op het alderrigoreuste sal werden met de doodt gestraft, andere ten exempel, naer exigentie van saeken, en soodanig als UEerwaarden naer rigeur der souveraine wette en placaten van den lande sullen denke te behooren, verder denselve condemneerende in de koste en mises van justitie of anders etc. etc.

P. van Hoven, implorerende etc.

J. Tabbers procureur (38)."

Adriaen Maes, die met geboeide voeten binnen was gebracht, moest op elk artikel van de aanklacht antwoorden. In geval van ontkenning zou hij "worden gebragt tot scherper examen". De rechtbank meende dus zeker te zijn van de juiste toedracht.

Op de artikelen 1 tot en met 5 antwoordde de aangeklaagde, dat hij niet schuldig was aan de moord van zijn vader.

Op artikel 6 en 7 antwoordde hij, dat hij eerder had ontkend bij de chirurgijn te zijn geweest, uit verwarring en gezien zijn jeugdige leeftijd.

Naar aanleiding van het 8^e artikel zei hij, dat hij niet gehoord had, dat zijn vader hem beschuldigde, omdat hij niet schuldig was.

Ten aanzien van artikel 9 zei hij wel met de andere kinderen bij zijn vader te zijn geweest en hem vergiffenis te hebben gevraagd, waarop zijn vader zei: "Je hebt me wel misdaan, maar ik vergeef je!"

De gevangene beantwoordde artikel 10 en 11, dat hij wel had horen kloppen, maar niet gezien had wie dat deed. Er werd meermalen op de vensters geslagen, maar hij wist niet, dat het gevolg zo ernstig zou zijn. Hij ontkende iets van een complot te weten.

Artikel 12: op het roepen van zijn vader liep hij naar de vensters en had geroepen: "Nee vader, dat doe ik niet en ik weet ook niet wie dat wel doet!"

Op artikel 13 antwoordde de gevangene, dat de meid al met een lamp op straat was bij zijn vader, toen hij daar bijkwam.

Ja, zijn vader keef op hem en daarom had hij zijn vader gevraagd waarom hij 's nachts altijd zo te keer ging en hem gezegd, dat hij moest zwijgen, was zijn commentaar op artikel 14.

Van artikel 15 zei hij niets te weten.

Artikel 16 werd beantwoord met de woorden, dat hij aan de vensters had geroepen: "Laat mijn moeder met rust!" Dat was toen er voor de tweede maal op de vensters geslagen werd.

Hij had zijn vader horen roepen, zoals gesteld in artikel 1 "Ik zal je voor de heren laten komen, omdat je mijn huis affronteert!" waarop hij volgens zijn zeggen geantwoord had: "Dat doe ik niet en ik weet ook niet wie het doet!" Dat wil de hij onder ede bevestigen.

Op artikel 18 antwoordde hij, dat hij flauwgevallen was, toen zijn vader gewond in huis was gebracht. Daarna was hij naar zijn vader gegaan om

hem vergiffenis te vragen. Zijn vader had daarop geantwoord: "Ja, je hebt me van je leven wel misdaan, maar ik vergeef je graag!"

Artikel 19 ontkende hij.

De aanklager accepteerde de bekentenissen zover ze met zijn intenties overeenstemden en wees de ontkenningen af. Hij bleef bij zijn "tigt ende aenspraeck crimineel" met de daarbij behorende conclusie en eis.

De gevangene werd verzocht alsnog te bekennen. Zo niet, dan zou hij aan een scherper verhoor worden onderworpen. De gedaagde bleef echter bij zijn eerste antwoorden en verzocht de procureur Molenbergh hem te verdedigen.

Voor de Tilburgse schepenen bleek het geval Adriaen Maes toch erg moeilijk te zijn en ze besloten eerst weer advies te vragen aan twee onpartijdige rechtsgeleerden in Den Haag alvorens uitspraak te doen. De zitting werd daarom verdaagd tot 8 oktober 1736 (39).

Tijdens die zitting werd het gehaalde advies geopend en voorgelezen. De schepenen besloten de drossaard toestemming te geven om Adriaen Maes te verhoren "ad actum proximum van de tortuer", met andere woorden: te verhoren in de kamer waar de pijnbank stond. Zo werd ook deze zitting weer verdaagd tot 26 oktober daaropvolgende (40).

Het verhoor bij de pijnbank vond plaats, nadat op de rechtdag van 26 oktober door Johan Tabbers wederom daartoe een verzoek was gedaan (41).

Tijdens het verhoor, afgenomen in aanwezigheid van de schepenen, vertelde Adriaen meer bijzonderheden (42).

- Zijn vader sloeg hem wel, als hij iets had misdaan.

- La Costa kwam vaak bij zijn moeder thuis als zijn vader weg was. Jan Maes had dit La Costa verboden. De chirurgijn maakte vaak ruzie met Jan Maes. Eens had die het mes getrokken tegen zijn vader, toen die aan tafel zat en driemaal met een vork stak. Toen eiste La Costa, dat Maes mee naar buiten moest komen.

- Of zijn vader La Costa ooit voor dief had uitgemaakt, omdat die geld uit de kas van zijn vader gestolen zou hebben, wist Adriaen niet, maar zijn vader had wel eens verteld, dat La Costa ooit in een herberg vijf

drielingen had laten zien en erbij gezegd had: "Die heb ick van een vrouw daar de man niet van weet!"

- Enige tijd geleden had zijn moeder hem aangeraden zijn vader te pakken, zeggende: "Je vader zal het nog eens zo ver brengen, dat La Costa hem omver steekt of schiet!"

- Hij had geen complot mee gesmeed om zijn vader af te ranselen, maar hij was wel door zijn moeder daartoe aangezocht. Ook had hij La Costa horen zeggen, dat hij zijn vader wel eens zou krijgen vanwege zijn schelden, als hij hem op de bosweg of elders te pakken zou kunnen krijgen.

- 's Avonds 2 mei was hij van Van de Wijngaert naar La Costa gegaan, omdat diens vrouw daarom gevraagd had. De chirurgijn had hem later een eindje weggebracht tot aan de huisjes van Spijkers, vlak bij zijn vaders huis. Daar ging La Costa weer weg. Overleg om zijn vader te affronteren had hij niet met hem gepleegd.

- Toen de roeper bij hen thuis kwam, stond hij, Adriaen, in de stal, terwijl La Costa met een knuppel op de vensters sloeg. Toen riep zijn vader: "La Costa, je bent een schelm!"

- Hij was niet medeplichtig aan de moord en hij wist van geen complot af, maar zijn moeder had die avond wel gezegd: "Als La Costa je vader iets aandoet, loop dan weg!"

- Daarop was hij naar de Veldhoven gegaan. Bij de huisjes van Spijkers kwam La Costa hem toen tegen en zei hem: "Je vader ligt daar ginds. Ik heb hem door zijn bakkes gesneden, maar als je dat vertelt, zal ik je nalopen tot ik je heb. Dan zal ik je omversteken of -schieten. Ook als je vertelt dat ik je hier tegengekomen ben!" Toen was hij naar huis gelopen en had zijn vader daar zwaargewond gevonden.

- La Costa had hem gezegd, dat Adam Daems op de Loonse marktdag heel vroeg bij La Costa op de Heikant was gekomen om de chirurgijn mee te nemen naar Loon op Zand. Daar zouden ze Jan Maes opwachten en te grazen nemen. Maar op die dag was zijn vader maar tot aan de Hasselt gereden en toen teruggekomen. Hij had toen hem, Adriaen, naar Loon op Zand gestuurd om de kar weer op te halen.

Johan Tabbers accepteerde de bekentenissen bij de pijnbank afgelegd, maar hij vroeg de schepenen om een nieuw verhoor, omdat de

gedetineerde bepaalde ontkenningen volhield. Dat werd hem toegestaan op de 26^e oktober en men verdaagde de zitting maar weer tot woensdag 31 oktober 1736.

Adriaen verzocht echter vrijwillig op 19 oktober daaraan voorafgaande normaal verhoord te worden (43). Tijdens dat verhoor verklaarde hij het volgende. Toen hij 's avonds van de herberg van Van de Wijngaert bij La Costa thuis kwam, nam die een groot mes, dat hij wette en bij zich stak. Daarna gingen ze samen naar het Nieuwland.

Bij het raam van de opkamer van zijn vaders huis had La Costa met zijn moeder gesproken. Die gaf hem een blauwe kiel om hem te vermommen.

La Costa had gezegd: "Als je vader weer zo op je scheldt en je moeder weer voor een hoer uitmaakt, zal ik hem eens op het lijf vallen!" Zelf had Adriaen niet met een knuppel op de vensters geslagen, maar met zijn handen. De tweede keer deed La Costa dit met een stok. Op dat moment was Adriaen in de schuur van Batings, waar La Costa bij hem kwam.

Bij het heggetje van de klompemaker had La Costa het mes getrokken en weer op zak gestoken. Toen had hij een wilgeknuppel in de hand.

Zijn moeder had hem nog gezegd aan de deur: "La Costa zal je vader affronteren en ga jij dan naar de Veldhoven of zo. Maak dat je weg bent!" Toen La Costa zijn vader stak, hoorde hij de kleren van zijn vader kraken, toen het mes erdoor ging. La Costa liep toen naar hem toe op de weg naar de Veldhoven en zei hem: "U vader leijt gunder. Ick heb hem door sijn backus gesneden!"

Weer verzocht de gevangene om een advocaat om hem in zijn zaak te verdedigen.

Deze vrijwillige bekentenis en het verslag van het verhoor bij de pijnbank op 26 oktober voorafgaande werd overgelegd op de zitting van 31 oktober. Doch omdat Adriaen de hoofdzaak nog bleef ontkennen, vroeg Johan Tabbers toestemming voor een scherper verhoor. Hierover moest eerst weer advies worden ingewonnen bij twee juristen in Den Haag. Derhalve verdaagde men de zitting weer en nu tot 14 november 1736 (44)•

Op die dag werd het advies geopend en toestemming gegeven aan de drossaard om Adriaen nog eens bij de pijnbank te verhoren, dus wederom ad actum proximum torture. Zodoende werd weer verdaagd, tot 19 november (45).

Op 16 november vond eerst dat verhoor plaats. Gezien het feit, dat de rechtbank uit dit verhoor voldoende gegevens meende te hebben verkregen, is het belangrijk de letterlijke tekst van het verslag hier weer te geven (46).

"Extract uijt het register van attestatiën ende praeperetoire infformatiën der heerlijckheeden van Tilborg ende Goirle.

Nader vraagpoincten omme ter requisitie van de Weledelgestrengen Heer en Mr. Pieter van Hoven drossaert van Tilborg en Goirle nomine officii ingevolge de appointemente van den laasten regtdag dato viertiende november seventienhondert sesendartig nog te examineeren den persoon van Adriaen Maes gevangene alhier op den toorn.

Ten eersten off hij gevangene alsnog persisteert, dat als om tien off aelff uren van het huijs van La Costa is gegaen met La Costa naar zijn vaders huijs, dat doen met La Costa niet heeft gesproken om zijn vader te attaqueren off te quetsen, off La Costa teegens hem gedetineerde.

Den gevangen segt geen discours met La Costa onderweg gehad te hebben om zijn vader te attaqueren offte quetsen.

Ten tweeden wat reedene hij gevangene heeft gehad als La Costa tot aen zijn vader huijs was gekomen, dat hij gevangene met zijn kneukels op de vensters heeft geklopt, naardat altoorens volgens den confessie van hem gevangene door La Costa met een hout op de vensters was geslagen en dat hij gevangene dit heeft gedaen in het bijstaan van voornoemde La Costa.

Den gevangen segt dat als La Costa op de vensters hadde geslagen dat zijn vader riep: "Adriaen, schelm, slaat gij daar met den klippel op de vensters?" dat hij gevangen doen met zijn kneukels op het venster klopte en riep: "Nee vader, dat doen ick niet!" en maar op de vensters geklopt heeft, omdat het zijn vader hooren soude.

Ten derden waarom hij gevangene, gezien hebbende dat als La Costa aen zijn huijs was een seer groot mes aen den trap aengeset hebbende en bij sig steeckende en een groote willigenklippel in de hant, met hem La Costa in dat postuer soo laat is gegaen naar zijn vaders huijs.

Den gevangen segt dat La Costa geen klippel en hadde als van huijs gonck, maar hem het mes heeft sien wetten, en daar een botteram mede sneed en doen het mes in de sack heeft gesteecken, en soo meede is gegaen om hem uijtgeleij te doen, en dat hem La Costa eerst

heeft geseijt als samen aen het huijs van zijn vader quamen: "Als u vader weer op u en u moeder kijfft, en u moeder weer voor een La Costaes hoer uijtmaakt, dan sal ick hem affronteeren!"

Ten vierden waaromme hij gevangene, als met La Costa aen zijn vaders huijs was gekoomen en gesien en gehoord dat zijn moeder de vensters van de opkamer opendeed en daardoor eenen blauwe keel off overkleed gaff om niet bekend te sijn, sools hem gevangene volgens eighe confessie door zijn moeder die aan de deur was gekomen hem selffs gesejt was, en dus van het voorneemen en bedrieff van La Costa ten volle bewust sijnde en wat er gaande was, waarom hij doen niet bij zijn vader is gegaen om hem van het godloos voornemen van La Costa en zijn moeder te waarschouwen, en waarom doen nog daarbij is gebleeven en het aangesien, soo naerbij dat hij het mes van La Costa door de kleeren van zijn vader heeft hooren scharren of krassen.

Den gevangen segt, omdat zijn vader soo keeff op hem gevangen, dat hem daarom niet heeft dervan waarschouwen.

Ten vijffden hoe hij gevangen, als zijn vader soo gequets ter aarde lag, en eenige mensen daarbij quamen, en te sien waar gequets was, en geen andere quetsuur als in het gezicht siende, hoe hij gevangene alleen soo net en precies wist dat zijn vader nog een swaare quetsuur aan de linckerseijde had, en dat hij gevangen doen soo prompt sonder veel soeckens wist door het tasten met zijn hant die wond aan te wijsen.

Den gevangen segt als den roeper sijn vader op sijn gat op straat hat opgehopen, dat den roeper seijde: "Als ick hem opbeurden, soo kreeg ick mijn hant vol bloet!" en dat hij gevangen doen seijde: "Treckt hem de kleeren open om te sien off hij noch meer quetsuren heeft!" en dat niemant niet woude doen, dat hij gevangen doen de kleeren heeft openge-maeckt, en doen die wonde heeft gevonden onder sijn linckerarm.

Ten sesden off hij gevangene alsnog hartnekkig durft ontkennen dat hij sijn vader als uijt sijn huijs is komen loopen niet heeft off met een hout geslaage of gestooke, dat ter aarde is gevallen, en off hem de quetsuur niet heeft gegeeuen dewijl hij gevangene confesseert, dat La Costa hem heeft gesejt: "Ick heb jou vaar daar door sijn backus gesneeden!" en niets van de steeck gesproocken.

Den gevangen segt dat hij sijn vader niet heeft geslagen, off gequets en heeft, en dat van 't overleg om sijn vader te affronteeren niet gehoort off geweeten en heeft, voordat met La Costa aan 't huijs van sijn vader quam.

Ten sevenden van wie hij gevangen het geld tussen de dertig en veertig gulden dat in sijn sack heeft gehat als is geapprehendeert heeft gekreegen, off hoe daaraan is gekomen en wat reede hij gehat heeft om soo veel gelt bij hem in de sack te hebben en wat daarmede voor heeft gehad.

Den gevangen segt dat dat gelt sijn moeder hem hat gegeven, en het een spaarpot van sijn grootmoeder was, en bij hem gestoocken heeft omdat se hem hadden geseijt dat daar alles opgeschreven soude worden en versegelt.

Aldus geëxamineert ende geconfesseert als voorschreven in presentie ende ten overstaen van de ondergeteekende schepenen der heerlijkheeden van Tilborg ende Goirle. Actum den sestienden november seventienhondert sesendartig.

Ende waren onderteeckent, Diderick Uleus, P. Gallé, A. van Asten, A. Hoosemans, A. Tienemans et G. Bles.

Accordeert met het voorschreven register.

(getekend)

G. Bles, geswooren clercq."

Tot zover het relaas van het verhoor bij de pijnbank.

Het proces naderde nu het einde met de zitting van 19 november 1736. Johan Tabbers legde daar het verslag van het bovenvermeld verhoor over. De gevangene bleef bij zijn bekentenissen op 16 november afgelegd. De rechtdag werd gesteld op de volgende dag, 20 november (47).

Nadat op deze dag weer alle stukken waren overgelegd, verzocht Johan Tabbers de schepenen uitspraak te doen, maar de schepenen weifelden nog. Ze wilden eerst nog weer advies van twee onpartijdige juristen in Den Haag. Daarom werd de zitting maar weer verdaagd en nu naar 27 november 1736 (48).

En zo kwam ten slotte de laatste zitting in deze zaak. Uitspraak werd gedaan op 27 november en Adriaen Maes werd schuldig bevonden aan

medeplichtigheid aan de moord op zijn vader. Hij werd veroordeeld om met het zwaard onthoofd te worden, een voor die tijd vrij mild vonnis voor zo'n ernstig misdrijf. Tevens werd hij veroordeeld tot de kosten van het onderzoek en het proces.

De uitspraak luidde woordelijk (49):

"Tabbers voor den heren aanlegger versoeckt opening van den gehalden adviese ende vervolgens regt ende expeditie van justitie omme etc.

Gesien bij mijne heeren schepenen der heerlijkheeden van Tilborg ende Goirle de tigt ende aanspraacke crimineel bij ofte vanweegens den Veledelegstrengen Heer ende Meester Piter van Hoven drossart der voorschreve heerlijkheeden nomine officii, apprehendant ende aanlegger ter eenre, op ende tegens Adriaan Maas, soo hij segt out over de negentien jaaren, gevangen op de tooren alhier ter andere sijde, op den vierentwintigsten september seventienhondert sesendartig voor haar Eerwaarde ingedient ende de verbale procedure geïnstrueert in actis tot persisteringe loco duplice, mede gesien de attestatiën ende praeperatoire infformatiën vanweegens den heere aanlegger nomine officii daartoe gevoegt en den gevangen in juditio vorgelesen, alsmede de appointementen tot naerdere examen ad actum proximum torture ende de naerdere confessiën bij den gevangen buiten boeijen en banden dan noch gedaan, waarbij hij gevangen naar veel variatiën en tegenstrijdige antwoorden eijndelijck heeft bekent, dat hij gevangen wel heeft geweeten dat de chirurgijn La Costa dickmaals is gekoomen bij sijn moeder als sijn vader niet tuijs was, dat hij oock wel heeft geweeten dat sijn vader hem La Costa het huijs verbooden heeft, dat voorts hij La Costa veel rusie met sijn vader gehat heeft tot sooverre dat hij La Costa het mes eens op sijn vader heeft getrocken als sijn vader aan taaffel sat, dat sijn gevangens moeder hem gevangen wel heeft aangeraden sijn vader te helpen affronteeren en dat sijn voornoemde moeder tegens hem gevangen heeft gesegt: "U vader sal 't noch soo maken dat La Costa hem eens sal omverresteecken off omverre-schieteni", dat hij gevangen eenigen tijt tevooren dat sijn vader is vermoort hij door sijn moeder is aangesogt geweest om sijn vader te affronteeren off te slaan, alsmede dat hij La Costa heeft hooren seggen: "Ick sal u vader, als ick hem eens

ergens krijgh, affronteeren voor sijn schelden!", dat hij gevangen des avonts van die nagt als sijn vader vermoort is, sijnde geweest den tweeden mej seventienhondert sesendartig, is gegaan naar 't huijs van La Costa en dat La Costa met hem gevangen is weggegaan tot in de buert daar sijn vader alsdoen heeft gewoont, dat hij La Costa op die tijt een groot mes bij sig heeft genoomen 'tgeen hij eerst heeft gewet en dat hij gevangen heeft geweeten dat sijn moeder dien nagt met La Costa aan de vensters heeft gesproken en dat hij sijn moeder hadde hooren seggen dat sij aan La Costa door de vensters een blauwe kiel heeft gegeven omdat hij niet bekent soude sijn, dat oock La Costa ontrent die tijt jegens hem gevangen heeft gesegt: "Als u vader weder soo kijfft op u en u moeder voor een La Costas hoer uijtmaectt, dan sal ick hem op 't lijff vallen en hem affronteeren!" , dat hij oock present is geweest als La Costa met een cnuettel op de vensters van sijn vaders huijs heeft geslagen, dat wijders sijn moeder tegens hem gevangen heeft gesegt: "La Costa sal u vader affronteeren en gaat gij maar naar de Velthoven!", dat voorts hij gevangen bij 't vermoorden van sijn vader soo digtbij en present is geweest, dat hij gevangen, als La Costa sijn vader quetsten, het mes heeft hooren kracken als het door de kleeren ging, dat hij gevangen oock heeft bekent dat hij van 't voorschreve complot sijn vader niet heeft gewaarschout, seggende het te hebben gelaaten omdat sijn voornoemde vader hem soodanig hadde gekeeve, alle 'twelcke sijn saaken van seer quade gevolgen waardoor den gevangen sig eenigsints heeft schuldig gemaakt aan een vadermoort 'tgeen in een land van justitie niet kan worden geleeden, maar andere ten exempel op 't rigoreuste behoorden te worden gestrafft, ende dienthalve op alles wel ende rijpelijck gelet, alsmede ten desen ingenoomen schriftelijck advies van twee onpartijdige regtsgeleerdens uijt 's-Gravenhage, mijne heeren scheepenen voornoemt wijsen ende verclaaren voor regt, dat den gevangen sal worden gebragt ter plaatse daar men alhier gewoon is crimineele justitie te doen (50) ende aldaar door den scherpreghter met den swaarde sal worden gestrafft datter de doot naar volgt, den gevangen daarinne mitsgaders in de kosten van den processe en misen van justitie condemneerende. Actum inne juditio den sevenentwintigsten november seventienhondert sesendartigh. Present waren alle de scheepenen van Tilborg ende Goirle."

Hiermede was het onderzoek in de zaak afgedaan en het vonnis over Adriaen geveld. Op de 30^e november 1736 werd de ongelukkige zoon, in de steek gelaten door sijn moeder, geëxecuteerd (51).

5. DE FINANCIËLE AFWERKING

Adriaen, de zoon van de vermoorde Jan Cornelis Maes was geëxecuteerd, sijn voortvluchtige moeder, Petronella Adriaen Claes Peter Huijben de Roij, met de eveneens gevluichte Gilbertus La Costa waren voor altijd uit Tilburg gebannen. Er restte nu nog de financiële afwerking van de zaak.

Er waren onderzoeken gedaan, verscheidene rechtszittingen gehouden, Adriaen was gevangen gehouden en men had vele keren om advies moeten vragen. Ook de scherprechter moest betaald worden voor sijn werk. Voor al deze zaken waren regelingen getroffen.

In de casus positii (52), die op 11 juli 1737 werd opgesteld, wordt duidelijk aangegeven, hoe men in de achttiende eeuw de zaken afsloot. Deze casus positii is te lang om hier in sijn geheel afgedrukt te worden, zodat ik ze puntsgewijs zal behandelen.

De gerezen kosten moesten worden betaald uit het erfdeel, toevallende aan Pieternel en Adriaen. Daarom, en omdat er nog enkele schulden openstonden, werden de goederen van wijlen Jan Maes openbaar verkocht ad opus jus habentium (terwille van de rechthebbenden).

Daar Jan Maes geen huwelijksvoorwaarden had aangegaan met sijn vrouw en geen testament had nagelaten, werd de opbrengst van de verkochte goederen verdeeld volgens artikel 2 van de "Costuijmen van Hilvarenbeeck, van Tilborch, Moergestel ende Beersse", opgesteld op 2 juni 1570 en vernieuwd op 16 november 1607 (53).

Eerst moest de totale erfenis in twee gelijke porties verdeeld worden. Een gedeelte werd beschouwd als de boedel van Jan Maes, het andere als de boedel van Pieternel, sijn vrouw.

De portie van Jan Maes was sijn eigenlijke nalatenschap voor de kinderen. Zo moest deze helft worden verdeeld in zes gelijke delen, omdat hij bij sijn sterven zes kinderen had achtergelaten.

Maar daar er nog kosten te betalen waren aan dokter Eijmberts en de chirurgijn De Meij voor het verbinden van de nog levende Jan Maes,

moesten deze kosten van het totaal worden afgetrokken alvorens de boedel te verdelen. Men verwees hiervoor naar "Coramentarii Pandectarum" door Joan Voet, en wel naar het deel "De religiosis et sumptibus funerum".

Dat de drossaard, schepenen en anderen, betrokken bij de rechtszaak, recht op vergoeding hadden en wel in preferentie, "idque propter favorem publicvm quia publicae interest delicta puniri" (54), werd aangetoond door te verwijzen naar het "Tractaat van hooge en ambagtsheerlijckheden" van mr. Pieter Bort, 2e deel, n°. 81, en naar het "Tractaat van crimineele saken" van dezelfde mr. Pieter Bort, tit. 12, 5^e deel, nrs. 16 t/m 22.

Deze kosten mochten echter slechts verhaald worden op de goederen van diegenen tot wier lasten geprocedeerd was, zodat ondanks eventuele preferenties geen beslag gelegd mocht worden op goederen van hen die buiten het delict stonden, zoals in deze de erfporties van de vijf overgebleven kinderen.

Zodoende stond aan de rechtbank ter beschikking het 7/12^e deel van de totale boedel van Jan Maes, namelijk het deel van Pieternel en het deel van Adriaen, en verder de goederen van Gilbertus La Costa. De volgorde van betaling was:

1. voor de drossaard: a. de kosten van de visitatie van de gewonde Jan Maes; b. de kosten van de visitatie van het lijk van Jan Maes; te betalen uit de goederen van Pieternel, Adriaen en La Costa, omdat dezen alle drie aan de moord medeplichtig waren;

2. de onkosten van procedures tegen Pieternel en Adriaen, te betalen uit hun erfdeel;

3. de kosten van procedures tegen La Costa, te betalen uit diens goederen, zo er nog geld over was na betaling genoemd onder 1. Tot betaling van deze kosten mocht alleen over de goederen van La Costa beschikt worden;

4. terugbetaling aan houders van schepenschuldbrieven volgens ouderdom met drie jaar achterstallige rente, volgens het artikel over "Renthe, chijnsen ende erffpagten" in de "Costuijmen der stad ' s-Hertogenbosch" (55);

- 5 met de dan eventueel overschietende penningen moesten daarna betaald worden: a. schulden van de familie Maes aan leveranciers van eet-

en drinkwaren; b. achterstallige lonen van meiden en knechten van Jan Maes; c. schulden voor karrevrachten etc.

Alles volgens artikel 5 uit "Hoe men op de goederen van een debiteur behoort te procederen" uit de "Costuijmen der stad 's-Hertogenbosch"; Johan Voet, "Commentarii Pandecta-rum", "Qui in potiores in pignore", n°. 37; Ant. Matheus, "De auctionibus", lib. I, cap. 20, n°. 6.

Wat betreft verdere crediteuren was volgens de toen bekende juridische werken en costumen niet bekend, wie nog recht kon hebben op betaling uit de ter beschikking staande goederen. Tot zover de casus positii.

Zoals gebruikelijk en voorgeschreven bij sterfgevallen, waarbij onmondige kinderen werden nagelaten, werd ook na het overlijden van Jan Maes een inventaris opgemaakt van al zijn roerende en onroerende goederen. Deze werd opgemaakt op 9 mei 1736 door Adriaen Cornelis Maes en Jan Backers als momboirs over de minderjarige kinderen (56). In deze inventaris werden vermeld alle goederen en vee, aangetroffen in de stal, de goederen en meubels in het voorhuis en het groot huis. Geld werd niet aangetroffen!

Uit de lijst volgt, dat Jan Maes een vermogend man was. Hij was voerman en boer. Behalve het klein huis, het groot huis en tuin aan het Nieuwland had hij nog huizen in het Nieuwland, aan de Veldhoven, het Kwaadeind, bij de Hasseltse kapel en aan het Kraaiven. Verder bezat hij vele akkers, weilanden, moeren, beemden en heibodems. Aan huisraad had hij relatief veel, maar het verkeerde voor een belangrijk deel in slechte staat. Verder bezat hij onder andere twee paarden, twee koeien en een kalf, karren en landbouwgereedschap. Lezen kon hij kennelijk ook, want er werden vier boeken aangetroffen, waaronder "Tijl Uijlespiegel".

De momboirs kregen op 14 mei 1736 toestemming alle roerende goederen te verkopen, omdat er geen penningen beschikbaar waren voor de schuldeisers. Hierbij werd Govert Bles aangesteld de penningen te ontvangen en te registreren (57). De verkoop van de onroerende goederen vond plaats op 6 september 1736. De totale opbrengst was 4472 gulden en 10 stuivers.

De goederen waren:

1. huis, hof en klein huis in het Nieuwland aan Jan Janssen Backers	760: 0:0
2. een half huis met schop en hof aan de Oostenheikant aan Jan Francisc de Canter	330: 0:0
3. akkerland aan de Schijf bij de Soeij aan Leendert Dionijs van Tulder	97: 0:0
4. een weiland in het Nieuwland aan Roelof Hollen	115: 0: 0
5. nog een weiland in het Kieuwland aan Roelof Hollen	104:10: 0
6. een akker in de Havervelden aan Leendert Dionijs van Tulder	135: 0: 0
7. een akker in de Havervelden aan Nicolaas Dupont	212:10: 0
8. twee weilanden naast elkaar in de Havervelden aan Francisc Michiel Hollen	160: 0: 0
9. een akker in de Havervelden aan Adriaan Bruurs	104: 0: 0
10. een akker in het Nieuwland aan Jan Janssen Backers	43: 0: 0
11. een huisje aan de Veldhoven aan Anthonie Wittebol	140: 0: 0
12. een akker in de Veldhoven aan Jan de Canter	99:10: 0
13. een huis met grond bij het kasteel aan de heer van Tilburg	380: 0: 0
14. een huis met hof en grond aan de Hasseltse kapel aan Nicolaas Cornelis van Oers	550: 0: 0
15. een akker in de Hasselt bij de Langestraat aan Cornelis Cloostermans	111:10: 0
16. een akker in de Hasselt bij de Stadshoef aan Jan van Olen	76: 0: 0
17. een weiland in de Stokhasselt aan Cornelia, wed. van Jan Baptist Mutsaerts	85: 0: 0
18. een perceel land en bos in de Postelstraat aan Gerard Gijsbert van Iersel	45: 0: 0
19. een perceel bos aan de Postelstraat aan Nicolaas Schippers	32:10: 0
20. een perceel akkerland en bos aan het Kraaiven aan de kinderen Jan van Riel	55: 0: 0

21. een akker aan het Kraaiven aan Anneken Peter Maas	60: 0: 0
22. een akker aan het Kraaiven aan de kinderen van Jan Lambert van Riel	45: 0: 0
23. een half huis met hof aan het Kraaiven aan Peter van Beurden	70: 0: 0
24. een dubbel huis met schop, hof en aangelag aan het Kraaiven aan Adriana Maria Adriaan de Jong	120: 0: 0
25. een schaarbos achter het Laar aan Bartholomeus Drabben	61: 0: 0
26. een bos en heide aan het Gebult heiveld aan Barend Mutsaers	56:10: 0
27. een perceel moer en uitgestoken putten in de Dalem aan Michiel van Bommel	155: 0: 0
28. een perceel moer en uitgestoken putten in Jacobs Hoek aan Jan Gerard Verassen	15: 0: 0
29. een heiveld bij de Vosbergen aan Peter Adriaan Hoevenaars	4: 0: 0
30. een heibodem in het Lievegoor aan Johan Pessers	5: 0: 0
31. een akker en weide in het Kwaadend aan Jan Francis Machielse	147:10: 0
32. weide en akkerland bij het kasteel aan Willem Gerit Steven Wouters en de heer van Tilburg (58)	98: 0: 0

Vermeld dient nog te worden, dat Jan Backers de Jonge, de momboir, het woonhuis en klein huis van Jan Maes en een perceel akkerland in het Nieuwland kocht. Op 15 april 1737 kocht hij in recht van naarderschap het perceel weiland in het Nieuwland terug van Roelof Hollen (59).

Daarmee was de zaak Jan Maes afgedaan. Toch waren de kinderen mogelijk gedupeerd, omdat hun moeders deel, dat nu ter beschikking van de rechtbank was gekomen, te zijner tijd door hen geërfd zou kunnen worden.

Het is jammer, dat de afrekeningen van de schulden niet gevonden zijn bij de stukken betreffende deze zaak. Ware dat wel het geval geweest, dan zouden we tevens een mooi overzicht hebben over de procedurekosten etc.

6. NABESCHOUWING

Rechtszaken zoals deze zijn behalve om het begane misdrijf ook nog zeer interessant, omdat via de getuigenverklaringen en de openbare aanklacht veel persoonlijke bijzonderheden aan het licht komen, wat niet zo is bij de meeste andere archiefstukken. Die hebben meestal uitsluitend betrekking op zakelijke gebeurtenissen. Een aardig voorbeeld hier is, dat in Tilburg in 1736 al aardappels verbouwd werden. Andere bijzonderheden zijn in dit geval verschillende Tilburgse woorden, waaruit blijkt dat het Tilburgs kennelijk niet zo veel veranderd is in de loop van de eeuwen, getuige de "botteram", die gesneden werd en het "verket" waarmee gestoken werd. Verder zijn de huiselijke omstandigheden van de familie Maes uitvoerig weergegeven.

De hiervoor behandelde zaak geeft ons een duidelijk beeld van de rechtspraak in de achttiende eeuw. Eerst en vooral blijkt, dat men in die tijd zorgvuldig te werk ging. De criminele wetgeving en procedure werden overeenkomstig de bestaande gebruiken en volgens de leer van beroemde criminalisten geregeld. Pas als na de eerste getuigenverhoren voldoende aanwijzingen zijn verkregen, wordt aan de vergadering van de schepenen toestemming gevraagd om de zoon Adriaen Maes in civiele gijzeling te nemen, te vergeleken met ons huidig voorarrest. Toch ging 's morgens vroeg op 3 mei al het gerucht rond, dat Adriaen de vermoedelijke dader was.

Volgens R. Fruin mocht een misdadiger niet zonder bevel van de rechter of rechtbank in hechtenis worden genomen, tenzij hij op heterdaad werd betrapt. Binnen 24 uur of hoogstens binnen drie dagen moest hij verhoord worden.

In de costumen van 's-Hertogenbosch wordt in art. 16 voorgeschreven: "Die schouteth is sculdig allen gevangenen indient sij 't versoecken binnen drie dagen te rechte te stellen ende hen voor schepenen aenspraeck te doene, daertegens die gevangene binnen andere drie dagen is sculdigh te antwoorden. Ende indijen die schepenen dan bevinden dat die saecke den lijve nijet aen en gaet, soo moegen sij ordonneren, dat die gevangene van die gevangenisse sal sijn gerelaxeert, stellende cautie van te voldoende dat die scouteth met recht op hem sal mogen winnen."

Voor de definitieve gevangenneming moest ook weer tevoren toestemming gegeven worden door de schepenen. In twijfelgevallen

raadpleegde men ervaren juristen. Dit werd ook gedaan als er moeilijkheden optraden bij de gerechtelijke afwerking.

Volgens de geraadpleegde stukken en ook volgens R. Fruin werd in gevallen als de moord op Jan Maes extraordinairlijk geprocedeerd, dit wil zeggen: buiten de normale zittingsdagen, waar veelal civiele zaken werden behandeld. De rechtbank vonniste onmiddellijk na de bekentenis of op een volledig bewijs (61).

Of een volledig bewijs geleverd kon worden, was wel eens moeilijk voor de dorpschepenenbank. Vandaar dat men vaak advies bij vooraanstaande juristen ging inwinnen.

Een bekentenis was noodzakelijk, maar die mocht niet zo maar op de pijnbank afgedwongen worden. We hebben gezien dat Adriaen slechts tweemaal bij de pijnbank is verhoord. En dat was pas nadat de schepenen van zijn schuld overtuigd waren.

R. Fruin zegt, dat een schuldige door pijniging tot belijdenis mocht worden gebracht, als een volledig bewijs of een bekentenis ontbrak, doch de schuld genoegzaam gebleken was. De schepenen moesten echter toestemming daartoe geven. Zij bepaalden ook welke pijniging mocht worden toegepast. Bovendien moesten de schepenen bij een verhoor op de pijnbank aanwezig zijn. Artikel 18 van de costumen van Den Bosch luidt: "Die scouteth mag nijemande pijnen ofte ter bancke brengen, sonder consent ende bijwesen van schepenen."

Appel tegen het vonnis werd niet toegelaten. Een bijzonderheid is, dat het verzoek van Adriaen Maes om door een advocaat verdedigd te worden niet werd ingewilligd. Dit lijkt in tegenspraak met artikel 39 van de Bossche costumen: "I tem als een gevangene oft ijemandt van sijnen wegen versueckt aen den schepenen eenige getuijgenisse te willen verhooren omme tot sijnen onschult te commen, soo is die scouteth die sculdigh te eijden ende sijn die schepenen 't selve sculdigh te admitteren."

Kort na een doodvonnis werd de executie uitgevoerd. De scherprechter, die Adriaen Maes onthoofdde, kreeg daarvoor een gulden en 4 stuivers (62). Een geëxecuteerde werd niet op het kerkhof begraven. Zijn lichaam werd in een kuil of op de hei geworpen. Dat is de reden waarom Adriaen Maes niet in het begraafboek voorkomt.

De straf, die Adriaen kreeg, lijkt ons zeer zwaar. We moeten wel realiseren, dat een aanslag tegen een vader in die dagen een zeer ernstig misdrijf was. Het slaan op vensters of deuren was al strafbaar, zoals blijkt uit artikel 28 van de costumen van Den Bosch: "Die op ijemants doere of venstere vuijt eenen grammen moede sloech, stiet, oft staecke ende daeraff beclaecht wordde van den inwoonderen, sal worden gestrafft naer exigentie van den delict ter discretien van den schepenen".

Een moordenaar werd in de achttiende eeuw zwaar gestraft. Publiekelijk werd hij geradbraakt; daarna werd de ongelukkige onthoofd. Zo luidde ook de eis tegen La Costa.

Adriaen was alleen medeplichtig en door zijn moeder ten kwade beïnvloed. Hij werd "slechts" onthoofd. Dat was een minder smadelijke straf.

Het is begrijpelijk, dat het rechercheapparaat in de achttiende eeuw nog niet zo goed functioneerde als nu. Het onderzoek nam ook veel meer tijd in beslag, zodat in veel gevallen de schuldigen tijdig wisten te ontkomen. Vergeten we ook niet, dat in veel gevallen alleen de schout of drossaard enigermate professioneel was.

In onze zaak wisten de hoofdschuldigen zich aan berechting te onttrekken door een tijdige vlucht. Van La Costa weten we, dat hij op de dag na de moord al verdwenen was. Van Pieternel is dat niet bekend. Uit een brief van de hoofdschout van Turnhout blijkt, dat ze op 12 mei al doorgereisd was naar Luik. Voordien was ze met haar dochter in Turnhout aangekomen.

Beide verdachten zijn bij verstek gevonnist. In zo'n geval was een bekentenis of een volledig bewijs niet mogelijk. Vandaar dat tegen La Costa en Pieternel Maes geen doodvonnis is uitgesproken, maar slechts verbanning. In de uitspraak werd de mogelijkheid opengelaten opnieuw te procederen in het geval dat een latere arrestatie zou plaatsvinden.

Ook in zo'n geval ging men zeer zorgvuldig te werk. De verdachte werd "ingedaagd", dit wil zeggen: opgeroepen te verschijnen als gedaagde. Dit werd door de vorster openbaar bekendgemaakt door het voorlezen van de oproep en door het aanplakken van het decreet. Daarna werd hij, met tussenpozen van veertien dagen, nog viermaal opgeroepen te verschijnen.

Ten slotte liet men dan de eis vallen, dat de gedaagde moest verschijnen en men vonniste bij verstek.

Bij de afwerking van de zaak werd eveneens grote zorgvuldigheid in acht genomen. Ook hiervoor waren regels. Wie meent, dat schout of drossaard zich verrijkte uit de goederen van de veroordeelde, heeft een verkeerde mening.

Volgens de "casus positii" in het geval Maes blijkt duidelijk hoe de onkosten bestreden werden. Veelvuldig werd hierbij verwezen naar werken van vooraanstaande juristen. In het geval, dat de geconfisqueerde goederen van een gevonniste onvoldoende waren om de kosten te kunnen dekken, mocht geen beslag gelegd worden op de goederen van zijn familieleden.

Uitdrukkelijk is in de "casus positii" gesteld, dat het erfdeel van de vijf overgebleven kinderen niet aangesproken mocht worden. Zo mochten ook de kosten van procedure etcetera tegen La Costa niet verhaald worden op de goederen van Adriaen en Pieternel. Een eventueel "superfluum" (=overschot) werd gerestitueerd (61). Het is daarom jammer, dat de afrekening niet is teruggevonden.

Wie was Jan Maes? Hij was voerman en landbouwer en woonde aan het eind van het Nieuwland. Bij zijn huwelijk blijkt, dat zijn vader, Cornelis Maes, in de Hasselt woonde. Zijn vrouw Pieternel kwam uit het Nieuwland.

Zijn grote bezit aan huizen en grond had hij grotendeels gekocht tussen 1731 en 1735 (63).

Jan en Pieternel Maes hadden zeven kinderen, waarvan Adriaen de oudste was. Uit de "casus positii" blijkt, dat na de executie van Adriaen nog vijf kinderen overgebleven waren. Uit het begraaf boek blijkt niet, dat één van de kinderen gestorven was. De mogelijkheid is wel aanwezig, dat zo'n begraving niet vermeld is.

Maar bij nadere bestudering van de gegevens blijkt:

- La Costa en Pieternel Maes werden beschuldigd van dubbel overspel. Zij waren samen "brassende en leevende" als Jan Maes niet thuis was;
- Pieternel was met haar dochter naar Luik gevlucht;
- Jan Maes had constant ruzie met zijn vrouw over La Costa. Hij noemde haar een hoer van La Costa. Samen met de chirurgijn ruimde zij

haar man uit de weg. Daarna vluchtte zij met de chirurgijn, terwijl ze al haar kinderen in de steek liet, behalve de jongste dochter.

Het is alleszins aan te nemen dat Johanna, in het doopboek ingeschreven op 13 januari 1729 als dochter van Jan en Pieternel Maes, een kind was van Pieternel en La Costa.

Dat dan toch de helft van de nalatenschap van Jan Maes verdeeld werd onder zes kinderen, waaronder Adriaen, is normaal. In de "Costuijmen van Hilvarenbeeck, Tilborch, Moergestel ende Beersse" wordt gesteld in artikel 10: "Item natuurlijke ende bastaerden kinderen en moghen in gheenderhande goederen mede deijlen, ende hebben anders niet dan henluijden in puerder aelmoessen ende om Godtswille ghegheven ofte beset wort, bij testamente ofte anderssints."

Een testament was niet aanwezig, zodat de jongste dochter niet meedeelde in de erfenis.

De ruzie tussen Maes en zijn vrouw zijn volgens de ticht en aanspraak tegen La Costa zonder meer een gevolg van de verhouding tussen Pieternel Maes en de chirurgijn, "die sij soo lieff had". Het is dus niet onbegrijpelijk, dat Jan Maes troost zocht in de drank.

Dat was dan de gruwelijke en execrabele moord op Jan Cornelis Maes, die gezien de omstandigheden, waaronder deze gebeurde, zo veel opschudding teweeggebracht had in Tilburg.

NOTEN

(1) Gemeentearchief Tilburg, G. A. T., gerechtelijk archief R 629-Register van attestatiën ende preperatoire infformatiën der heerlijkheeden van Tilborg ende Goirle (ongefolieerd), blz. 102; (2) idem, blz. 133, art. 5; (3) idem, blz. 102; (4) G. A. T. R629 blz 107, art. 9; (5) idem, idem, art. 10; (6) idem idem, blz. 103; (7) G. A. T. Collectie doop-, trouwen begraafboeken; (8) G. A. T. R 629, blz. 107; (9) G.A.T. gerechtelijk archief, losse lias; (10) G.A.T. gerechtelijk archief, R 7, fol. 20; Register van alderhande decreeten der heerlijk-; (11) G.A.T. R 629, blz. 116; (12) G.A.T., idem, blz. 133, art. 4, (13) idem, idem, blz. 133, art. 2, blz. 138, art. 15; (14) G.A.T. gerchterlijk archief, losse lias; (15) G.A.T. gerechtelijk archief, R 629, blz. 118; (16) idem, idem, blz. 124; (17) idem, idem, blz. 127; (18) G.A.T. gerechtelijk archief, losse lias; (19) G.A.T.

R629, blz. 131; (20) G.A.T. R 7, fol. 20; (21) G.A.T. R 629, blz. 129; (22) idem, idem, blz. 130; (23) G.A.T. R 7, fol. 20 en 21; (24) G.A.T. Rechterlijk archief, losse lias; f25) G.A.T. R 629, blz. 133; (26) G.A.T. R 629, blz. 191; (27) idem, idem, blz. 138; (28) G.A.T. Rechterlijk Archief, losse lias; (29) G.A.T. Gerechtelijk Archief, losse lias; (30) G.A.T. Gerechtelijk Archief, losse lias; (31) G.A.T. rechterlijk archief, losse lias; (52) G.A.T. R 3, fol. 154 vso t/m fol. 157 vso; (33) idem, idem, fol. 158; (34) G.A.T. rechterlijk archief, losse lias; (35) G.A.T. R 3, fol. 158 en 158 vso; (36) G.A.T. R 3, fol. 159; (37) G.A.T. rechterlijk Archief, losse lias; (38) G.A.T. Rechterlijk Archief, losse lias; (39) G.A.T. R 3 fol. 159 vso; (40) idem, idem, fol. 160 vso; (41) G.A.T. R 3, fol. 1616; (42) G. A. T. R 629, blz. 186; (43) G.A.T. R629 blz. 191; (44) G.A.T. R 3, fol. 161; (45) idem, idem, fol. 162; (46) G.A.T. R 629, blz. 198; (47) G.A.T. R 3, fol. 162; (48) idem, idem, fol. 162 vso; (49) G.A.T. R 3, fol. 163 vso; (50) Waar deze plaats is wordt vermeld in een andere uitspraak in 1736, genoteerd in de Crimineele Rolle, waarin staat: "ende hem ter executie gestelt op den Heuvel"; (51) Zie voor de datum van executie de casus positii, G.A.T. rechterlijk archief, losse lias; (52) G.A.T., rechterlijk archief, losse lias; (53) uit "Costumen van Brabant", He deel, uitgegeven te Antwerpen door Michiel Khobbaert. Aanwezig op het G.A.T.; (54) "En wel ten algemenen nutte, want het is van algemeen belang, dat misdaden gestraft worden." (55) "Costuijmen ende Usantiën van de Hoofdstad 's Hertogenbosch" uitgegeven in 1758 door Ant. van Beusekom, stadsdrukker te 's Hertogenbos. Aanwezig op het gemeente archief Tilburg; (56) G.A.T. Rechterlijk Archief, R 500, ongefolieerd; (57) G.A.T. rechterlijk archief, R 97, ongefolieerd, blz. 89; (58) G.A.T. rechterlijk archief, R 434, fol. 274 vso t/m fol 283 vergelijk voor de nrs. 13 en 32 J.A.J. BECX: over hoeven en hoevenaars onder het kasteel van Tilburg II, in: Brab. Heem, jaarg. 26 no 1; (59) G.A.T. rechterlijk archief, R 434, fol. 313 verso; (61) R. Pruin: Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot de val der Republiek, 2e druk, uitgave H.T. Colenbrander; (62) Zie casus positii; (63) G.A.T. R 434, fol. 3, 20, 20 vso, 31, 31 vso, 45, 100 vso, 108, 115 en 215.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1975-9, blz 37-76

THOMAS ZET HET MES ERIN

door WIM VAN HEST

Cornelis Spaninckx was maar een arme drommel.

Bovendien werd de brave man nog gekweld door "een swaar geswell off aanwas". Hoe Cornelis ook zocht, hij vond geen enkele dokter die bereid was hem middels een operatie van dit ongemak te ontdoen.

Werd deze medische ingreep te riskant geacht? Waren de heren doktoren er niet voor bekwaam? Of viel er aan deze onbemiddelde man niet genoeg te verdienen?

Hoe het ook zij, Spaninckx lijkt gedoemd om zijn verdere levensdagen gebukt te gaan onder deze - niet nader te lokaliseren - last.

Onverwachts verschijnt dan voor Cornelis toch nog de grote redder in nood: in de maand mei van het jaar 1741 arriveert in Tilburg een "bekwame" geneesheer, die Spaninckx gratis wil helpen.

Nu is het algemeen bekend dat in vroegere eeuwen talloze onbekwame prutsers en kwakzalvers eerder een gevaar dan een redding betekenden voor zieken en gebrekkigen.

Maar wees gerust: Spaninckx' edelmoedige helper is Thomas Frauenreider, een rondtrekkend "Hoogduits operateur", en beslist niet de eerste de beste.

Daarvan getuigt een attestatie die hij bij zich heeft en die door hem op 27 mei aan de Tilburgse schepenen wordt voorgelegd. De attestatie is afgelegd door de wethouders van Dongen en zal ons overtuigen van Thomas' kundigheid op chirurgisch gebied. Uit de verklaring van de Dongense "vroede vaders" blijkt dat Frauenreider op 11 april van hetzelfde jaar een Dongenaar met succes verlost heeft van een flink gezwel. De gelukkige was Dirck Basters.

Met deze operatie leverde Prauenreider een uitzonderlijk staaltje snjjkunst, aangezien het hier namelijk ging om een "canckereus speckgeswell aan de regtersijde van 't hooft, van agter 't oir aff tot aan de stroot toe en tot op de schouder hangende".

Alleen al uit deze omschrijving valt af te leiden dat het geen geringe prestatie moet zijn geweest. Na de afzetting werd het gezwel gewogen:

het "bleek een vrachtje van maar liefst vier pond te zjjn. Een hele verlichting dus.

Basters was na deze ingreep "volcomen genesen".

Deze knappe "vakman" Frauenreider blijkt nu dan bereid te zjjn om Spaninckx aanwas "pro deo aff te setten" en, zoals de dokter zelf verklaart, "onder Godes segen te genesen". Mooier kan het al bijna niet! Op deze "wonderdokter" vestigt Cornelis zijn laatste sprankje hoop. Aan de vaardige handen van deze onbaatzuchtige helper der lijdende mensheid durft hij zijn gezwel met een gerust hart toe te vertrouwen. Zonder zich lang te bedenken geeft hij zijn goedgeunstige weldoener toestemming om de voorgenomen ingreep uit te voeren.

Nu de patiënt zelf bereid is de operatie te ondergaan, kunnen de schepenen ook moeilijk bezwaar maken. Hoewel het geachte college diep onder de indruk is van Frauenreiders succes in Dongen, knopen de heren aan hun goedkeuring toch een voorwaarde vast: Thomas kan zijn gang gaan "mits dat een doctor en een chirurgijn daarbij sal sijn als meede een uijt de magistraat als de operatie sal geschieden".

Toch een tikkeltje wantrouwig?

Waar en wanneer de operatie heeft plaatsgevonden, zagen we nergens vermeld. Over het verloop en het resultaat ervan tasten we eveneens in het duister. Hoewel...

Enkele dagen nadat de schepenen hun toestemming gaven aan de "operateur" - om precies te zjjn. op 8 juni 1741 - werd er in Tilburg ene Cornelis Spaninckx begraven...

G. A. Tilburg, Van Visvliet 4 (1741) f. 70v.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1975-10, blz 77-78

HISTORIE VAN DE TILBURGSE WIELERSPORT (slot)

door P. VAN IERLANT[†]

In 1913 werd er in Tilburg weer eens een tentoonstelling gehouden, en wel op de Bossche Weg, langs het gedeelte dat nu Spoorlaan is gedoopt, de Nieuwe Bossche Weg tot aan de terreinen van het ziekenhuis. En zo verscheen het volgende bericht in de krant van zaterdag 12 juli 1913: "Reeds zal het de meeste sportliefhebbers bekend zijn dat op bovengenoemde Tentoonstelling op het attractieterrein is opgericht een naar de laatste eisen des tijds ingerichte houten wielersbaan, voorzien van alle comfort, zoals mooie en ruime tribune en flinke galerijen, welke een overzicht geven over de gehele baan. Het comité zal op die baan gedurende enkele maanden nationale en internationale wedstrijden organiseren, en mocht reeds het genoeg hebben, verschillende contracten met de eerste en meest bekend staande renners te kunnen afsluiten; de opening dezer baan zal plaatshebben op zondag 13 en maandag 14 juli. Er zullen dan reeds internationale wedstrijden plaatsvinden. De baan heeft een lengte van 300 meter."

Het was een succes voor het comité dat de wielervedstrijden had georganiseerd. Het kon wat de opkomst van het publiek betreft tevreden zijn, de koersen liepen goed van stapel en alles was vrij goed geregeld.

Op zondag 3 augustus waren er weer vele toeschouwers. In het verslag van de wedstrijden vermeldde de verslaggever dit met de volgende woorden: "De wielervedstrijden op de houten baan van de Tentoonstelling, waren druk bezocht, en verliepen in de beste orde; men kan bij dergelijke wedstrijden zien dat ze nog steeds hier ter stede gewild zijn, en bij goede kwaliteit van renners, veel bezoekers trekken; gisteren waren verschillende renners van naam in de baan, waarbij vele belgen, die dikwijls mooie staaltjes van forse sprint te zien gaven."

11 augustus 1913: "De wielervedstrijden gisteren gehouden op de wielersbaan der tentoonstelling waren een succes voor de ondernemers, niet zoozeer door de grote opkomst van het publiek, als door de kwaliteit van de renners. De oorzaak van de slechte opkomst moet voornamelijk worden gezocht in het feit dat de wielersbaan geen afzonderlijke ingang heeft, zoodat de bezoekers eerst entree voor de tentoonstelling, en daarna voor de wielersbaan moeten betalen, hetgeen wat te kostbaar

wordt; naar we vernemen wordt thans de baan verplaatst naar het Willem II-terrein, aan den Hoevenseweg waar gedurende eenige weken grote wedstrijden zullen worden georganiseerd."

Op die 11de augustus weerden bij de nieuwelingen zich de Tilburger Tinus van Beurden en de Goirlenaren H. Vromans en C. van Laarhoven zich geducht. Ze werden respectievelijk tweede, derde en vierde. Een koppeluitdagingsrace werd gewonnen door Tulleken-Fransen; tweede en derde werden Kalkman-v.d. Wiel en Nijland-De Crasto. Dit waren allen toprenners in die tijd.

Vermelden we er even tussendoor, dat voor zondag 17 augustus 1913 internationale wedstrijden werden aangekondigd op de baan in Riel.

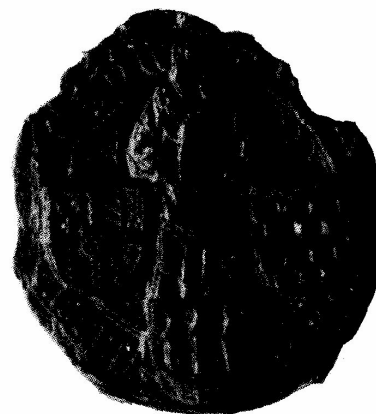
Op 24 augustus 1913 was de 300-meterbaan verhuisd naar het Willem II-terrein op de Hoeve en kreeg de naam Wilhelminabaan. De openingswedstrijd werd bezocht door een talrijk publiek. De entreprijzen waren 50, 35 en 25 cents.

Voor de grote wedstrijden op 31 augustus werden de renners aan het station afgehaald door de muziek van het verkennerskorps. Na de slotwedstrijden op 8 september werd de baan afgebroken en op 14 september begon Willem II op het opgeruimde terrein aan het voetbalseizoen met een wedstrijd tegen Het Zesde uit Breda.

De baan kon jammer genoeg niet voor Tilburg behouden blijven. In maart 1914 verhuisde ze naar Apeldoorn.

Actum Tilliburgis

TIJDSCHRIFT VAN DE HEEMKUNDEKRING "TILBORCH"

Actum Tilliburgis

TIJDSCHRIFT

VAN DE

HEEMKUNDEKRING

"TILBORCH"

jrg. 6 - nr. 4/5 - eind 1975

REDACTIE: M.W.J. de Bruijn, A.Th.J. van Leeuwen, R.M. Peeters
- LAY-OUT: M.W.J. de Bruijn - REDACTIESECRETARIAAT: Irene-
straat 4, Goirle, tel. (04247) 1485 - ADMINISTRATIE: H.T.L.C.
de Bruijn-Strouken, Irenestraat 4, Goirle, tel. (04247) 1485
- GIRONUMMER: 2920712 t.n.v. Heemkundekring "Tilborch" te
Goirle - KRINGSECRETARIAAT: J.P.A. Kuijlen, Prof. Gimbrère-
laan 131, Tilburg, tel. (013) 675990

IN DIT NUMMER:

C. WEIJTERS, Veel drukte om twee Tilburgse schoolmeesters (1794-1796)	82
W. VAN HEST, Als een vrouw gek wordt...	92
W. VAN HEST, Een "smous" uit Rhenen	98
P. VAN BERKEL, Van oude herinneringen	107
F. SMULDERS, Tilburg rond 1450 (8)	113
M. DE BRUIJN, Een geëmancipeerde vrouw uit de zeventiende eeuw	117
Inhoudsopgave 1975	124

AUTEURSRECHTEN VOORBEHOUDEN

VEEL DRUKTE OM TWEE TILBURGSE SCHOOLMEESTERS (1794-1796)

door C.J. WEIJTERS

In de verwarring, die te Tilburg ontstond bij de nadering van de Franse troepen op het einde van augustus 1794 deelde ook het onderwijs. Met de predikant, twee schepenen en verschillende ambtenaren waren er ook van de vier schoolmeesters twee op de vlucht geslagen, die van de hoofdschool in de wijk Kerk en die van de school op de Veldhoven, de voornaamste onder de drie bijscholen.

De eerste, Gerard Willem Boon, was sinds 1783 in Tilburg werkzaam, toen hij de 8^e juli van dat jaar door de Raad van State als "Schoolmeester, Koster, Voorleeser en Voorsanger" aldaar was aangesteld. Johan Baldus op de Veldhoven was daar in november 1791 benoemd bij appointment van de heer van Tilburg en ingevolge daarvan bij commissie van drossaard en schepenen.

Baldus had nog de beleefdheid genomen, zij het ook achteraf, van zijn vertrek aan drossaard en schepenen kennis te geven. Maar er stak nog iets anders achter. Hij had nog 8 maanden salaris te goed en in zijn brief aan het dorpsbestuur, waarin hij te kennen gaf noodgedwongen Tilburg te hebben moeten verlaten, verzocht hij zijn achterstallig traktement op een bepaald adres in Oisterwijk te laten bezorgen.

Begrijpelijkerwijze gingen drossaard en schepenen op dit verzoek niet in, maar zij gelastten Baldus op hun vergadering te verschijnen. Deze voldeed aan de aanschrijving en kreeg te horen, dat hij onmiddellijk zijn werk in de school moest hervatten. Hij heeft aan dit bevel gevolg gegeven, maar een paar weken later liet hij zijn school en zijn werk opnieuw in de steek. Zich daarover beradende besloten drost en schepenen in hun vergadering van 18 september 1794 het traktement van Baldus provisioneel op te heffen, omdat hij "heeft kunnen goedvinden zig buiten weten van scheepenen andermaal te absenteeren zonder eenige ordre op de waarneeminge van zijn schoolampt te stellen".

De desertie van de beide schoolmeesters bracht heel wat ontredde in het onderwijs, omdat meer dan de helft van de schoolgaande kinderen nu

geen gelegenheid meer had om naar school te gaan. Er heerste groot ongenoegen onder de ouders, hetgeen op de vergadering van het Corpus tot uiting kwam.

De Corporele Vergadering nu richtte tot schepenen het verzoek ten spoedigste maatregelen te treffen om te voorzien in het gemis aan onderwijs bij zo vele kinderen. Al had deze kwestie reeds de aandacht van het college, toch zijn drost en schepenen ongetwijfeld blij geweest met dit verzoek, omdat het hun positie versterkte in de veranderde toestand, nu de volledige toepassing van de bestaande wetten hoe langer hoe minder mogelijk werd.

Het eerste besluit dat schepenen namen, betrof de school op de Veldhoven. In de vergadering van 29 september 1794 kreeg Baldus zijn ontslag en werd als zijn opvolger aangesteld Christiaan Christiaanse Verduin, de zoon van Christiaan Verduin, schoolmeester op Korvel, waar hij al enkele jaren zijn vader als adjunct in de school behulpzaam was geweest.

Zijn aanstelling geschiedde nog geheel volgens de bepalingen van het Schoolreglement in 1655 door de Staten-Generaal voor de Generaliteitslanden uitgevaardigd en was dus nog een benoeming "oude stijl".

De kwestie Veldhoven was hiermede dan opgelost, naar de schijn definitief, al zou later nog blijken, dat alle moeilijkheden lang niet overwonnen waren. Nu bleef nog ter afdoening over de regeling van het onderwijs aan de hoofdschool in de wijk Kerk.

Hier lagen de dingen voor de schepenen moeilijker dan op de Veldhoven. De bijschoolmeesters waren van ouds door het dorpsbestuur benoemd, zij het dan sinds 1761 in eerste instantie door de heer, terwijl hun traktement uit de dorpskas werd betaald. Maar de Raad van State had het recht de schoolmeesters in de wijk Kerk te benoemen en diens traktement werd genomen uit de inkomsten van de geconfisqueerde geestelijke goederen. Nu praktisch de Raad van State was uitgeschakeld hebben schepenen de zaak in handen genomen, Boon ontslagen en provisioneel in zijn opvolging voorzien door de aanstelling eerst van Baldus, overigens een loze aanstelling, later door Hendrikus Smulders. Intussen was het jaar 1795 al aangebroken.

Al deze gebeurtenissen vonden nog plaats tijdens het bestuur van het oude college van schepenen, zij het dan enigszins vernieuwd door de aanstelling van twee noodschepenen, beiden katholiek, om de plaatsen aan te vullen van de twee gevluchte.

De nieuwe municipaliteit, de 12e april 1795 door het volk voor de tijd van drie maanden gekozen, zag zich gesteld te midden van vele moeilijkheden en verwickelingen, die na de hierboven vermelde ontslagen en benoemingen ontstaan zijn.

Wat toch was het geval?

Toen na de eerste tijd van verwarring de rust weer enigszins was teruggekeerd en de nieuwe toestand zich ontwikkelde op een wijze, die blijkbaar anders was dan zij verwacht hadden, keerden Boon en Baldus naar Tilburg terug, om, alsof er niets gebeurd was, hun vroegere betrekkingen weer waar te nemen. Maar daar kwam niets van in. Ondanks het ontroerende verhaal van Baldus, dat het de zorg voor zijn oude moeder geweest was, die hem genoodzaakt had zich van zijn post te verwijderen en ondanks de mededeling van Boon, dat hij slechts 14 dagen vakantie genomen had, hetgeen hem wettelijk was toegestaan en vervolgens eerst door ziekte en later door het oprukkende Franse leger niet in staat was geweest uit Holland terug te keren, was de municipaliteit niet genegen op haar vroegere besluiten terug te komen.

Beiden gingen toen bij hogere instanties recht zoeken, werden daar in het gelijk gesteld, maar zijn door de taaie en verbeterde tegenstand van municipaliteit en bevolking toch niet meer in hun vroegere functies werkzaam geweest.

De zaak Baldus, hoewel zij het langst aan de orde is gebleven, heeft toch een minder spectaculair verloop gehad dan die van zijn collega major aan de hoofdschool. Het schijnt, dat de Veldhovense meester toch wel enige sympathie of medelijden heeft weten op te wekken. Hij werd in elk geval de 5^e februari 1795 tijdelijk of voorlopig aangesteld om de opengevallen plaats van meester Boon waar te nemen, maar daar is niets van gekomen, omdat de school in gebruik was voor inkwartiering.

Baldus heeft zich vervolgens gewend tot de Centrale Administratie in Den Bosch, een der voorlopige vormen van bestuur voor Brabant, om in

zijn ambt als bij-schoolmeester hersteld te worden en toen daarop niets volgde richtte hij zich tot de Commissie uit de Staten-Generaal, die tijdelijk in Den Bosch aanwezig was. Hier had hij meer succes. Bij appointement van 6 augustus 1795 werd zijn verzoek toegestaan en "de Justitie aanbevoelen, bijaldien hij in zijn verkregen regten mogt verhinderd worden naar behoren te maintaineren". Met dit besluit wendde Baldus zich 12 augustus d.a.v. in een vriendelijk schrijven tot de municipaliteit "om bij deze kennisgeving mijner wederherstelling mij in uwe gunstige protectie aan te beveelen, daar ik op het punt sta om onder uw oog en zoo ik vertrouw met uwe bescherming, het onderwijs der jeugd als het waare weder te beginnen".

De municipaliteit voldeed niet aan het bevel van de Staten-Generaal, wier gezag in Brabant niet werd erkend en wier optreden niet zonder grond daar ten zeerste werd gewantrouwd.

Pas een half jaar later wendde Baldus zich tot den Hove van Justitie in Den Bosch om een gerechtelijke uitspraak in zijn zaak. Tot deze stap ging hij over, nadat een rekest aan de Representanten van Bataafs-Brabant ook zonder gevolg was gebleven.

Het Hof gelastte begin maart 1796 beide partijen op 7 april te verschijnen om gehoord te worden. Hierop kwam men in Tilburg weer in actie, waar 155 ingezetenen uit verschillende haardgangen zich tot de municipaliteit richtten met een aansporing in de zaak tegen de "dwangzieke" Baldus voet bij stuk te houden en om te getuigen van hun ontevredenheid over hem en tevens van hun ingenomenheid met zijn opvolger.

Baldus bracht het er in dit schrijven niet zo best af. Van hem werd gezegd "dat hij zig nimmer het genot van zijne bedieninge bij den Burger heeft waardig gemaakt, door het verzuim van neerstigheid in het uitoeffenen der schooluuren, blijvende veeltijds des ogtends tot 10 a 11 uren in zijn bedde liggen en des namiddags zijn tijd dikmaals tot omtrent 3 uren elders verkwisten, latende de kinders dus aan haar zelv over".

Wat het Hof beslist heeft, is mij niet bekend. In de notulen van de vergaderingen der municipaliteit wordt over de hele kwestie niet meer

gerept. Zeker is, dat Baldus niet meer als schoolmeester op de Veldhoven is teruggekeerd.

Al met al toch wel een figuur om deernis mee te gevoelen. Baldus verviel tot volslagen armoede. In 1796 al, procedeerde hij bij den Hove van Justitie met een bewijs van onvermogen en ook later schijnt het hem slecht te zijn gegaan. In 1819 deed hij vanuit zijn woonplaats Deventer nog een vergeefs beroep om ondersteuning bij het Stedelijk Bestuur van Tilburg, waarbij hij zich grondde op een Koninklijk Besluit betreffende hulp aan hen, die in de Franse tijd uit hun betrekkingen waren ontslagen.

De actie van en tegen meester Gerard Willem Boon, de tweede onder de Tilburgse schoolmeesters, die zijn post onwettig verlaten had en later terugkeerde om weer in zijn vroegere betrekkingen werkzaam te zijn, verliep vlotter dan de kwestie Baldus, maar was ook meer geladen, emotioneler en heftiger in woord en daad. De municipaliteit van Tilburg bracht de strijd al dadelijk op het principiële vlak in zoverre de nieuwe revolutionaire en republikeinse beginselen sterk op de voorgrond geschoven werden.

Ter verduidelijking van hetgeen volgen gaat zij hier eerst nog vermeld, dat door de Fransen de 8^e januari 1795 een "centrale administratie" was ingesteld, die het bestuur had over het in Nederland door de Fransen bezette gebied. Dit college werd 31 maart 1795 vervangen door de zgn. Opperadministratie te 's Bosch, die praktisch heeft bestaan tot 11 juni 1795. Van het eerste college was Pieter Vreede uit Tilburg lid, van het tweede niet. Van 11 juni 1795 tot 1 januari 1796 bestonden de Gedeputeerden Provisioneel van het Volk van Bataafs Brabant, daarna vervangen door de Representanten van Bataafs Brabant.

Toen Boon in het begin van 1795 zich weer in Tilburg presenteerde, kreeg hij bij de municipaliteit de kous op de kop en het werd hem niet toegestaan weer in zijn oude functie te treden. Hij wendde zich toen tot de Opperadministratie in Den Bosch met een rekest om in zijn betrekking te Tilburg hersteld te worden. Dit bestuur voldeed aan zijn verzoek en gaf hiervan kennis aan de municipaliteit van Tilburg, die dit schrijven in zijn vergadering van 21 april 1795 besprak.

Het dorpsbestuur was ten uiterste verbaasd en heftig verontwaardigd. En dit kan ons niet geheel verwonderen als we weten, dat het bestuurscollege in Tilburg een geheel nieuwe municipaliteit was, ruim een week te voren, op 12 april 1795, voor de eerste keer rechtstreeks gekozen door de Tilburgse ingezetenen.

En wat zagen zij nu gebeuren?

Het bestuur in Den Bosch nam een besluit betreffende Tilburg, zonder de rechtstreekse en wettige vertegenwoordigers van het "sovereine volk" dezer plaats hierin ook maar in het minst te kennen of te horen. Zij konden het gewoonweg niet verwerken en waren dan ook vastbesloten zich bij dit besluit niet neer te leggen.

De municipaliteit zond een schrijven aan de Opperadministratie, waarin men zijn verwondering te kennen gaf, dat een beslissing was genomen zonder het gemeentebestuur van Tilburg te horen en verzocht, dat dit alsnog zou geschieden. Maar de volgende dag was er al antwoord uit Den Bosch, dat de Opperadministratie bij haar besluit bleef en even prompt besloot de Tilburgse municipaliteit "te blijven persisteeren tegen de aanstelling".

Gevraagd of niet, zou zij haar bezwaren nu eens uitvoerig uiteenzetten bij het gewestelijk bestuur en de burger Vreede kreeg de opdracht het concept-antwoord op te stellen. Dit besluit werd genomen op de vergadering van 24 april 1795. Op deze zelfde vergadering verschenen nog een tiental burgers om hun bezwaren in te brengen tegen de wederaanstelling van Boon, terwijl deze zelf zich ook persoonlijk presenteerde om een definitief antwoord. Zijn zaak was nog "in naarder deliberatie gehouden" kreeg hij te horen.

De volgende dag waren schepenen weer bijeen om het antwoord aan de Opperadministratie vast te stellen. Met een rekest tegen Boon, ondertekend door 108 personen, werd het per expres-bode naar Den Bosch gezonden.

In hun schrijven spreken schepenen de lezing, die Boon van zijn vlucht gaf, tegen en verklaren verder dat deze als uitgesproken voorstander van het oude en tegenstander van het nieuwe, niet in staat is de jeugd op te voeden volgens de nieuwe republikeinse beginselen. De omhaal van woorden

en de overspannen woordkeuze tekenen de geprikkelde stemming en de sterke republikeinse overtuiging, althans van sommigen der schepenen.

Over de houding van Boon bij de nadering der Franse troepen wordt het volgende gezegd: "Hij is vertrokken zonder voorweten, veel min toestemming der toenmalige municipaliteit, hij heeft dus zijn ambt clandestien verlaten op de aannadering der Fransche overwinnaars. T is waar, bij het 2^e art. van het 2^e Capittel van het reglement op de scholen word hem veroorloofd 14 dagen aan zijn schoolieren vacantie te geven; maar kan het de intentie der wet zijn, dat een schoolmeester zich daarvan mag bedienen, om zijne verlossers te ontwijken en in de armen van het despotisme zijne veiligheid te zoeken? Die wet op deze manier in te roepen is onedelmoedig".

Maar de schoolmeester was ook koster en als zodanig gold voor hem die vakantieregeling niet. Zonder enige orde op zijn zaken te stellen, had hij al de werkzaamheden, die met deze functie verband hielden, in de war laten lopen. "Indien derhalve de doode letter der wet en zonder hare intentie in aanmerking te nemen den schoolmeester al zoude verontschuldigen, dan blijft nog den koster schuldig".

Het grootste gedeelte van het schrijven is echter gewijd aan de houding van Boon tegenover de nieuwe orde van zaken, waardoor het onmogelijk is iemand van dergelijke beginselen de opvoeding van de jeugd toe te vertrouwen, "Wij achten het gantsch niet onverschillig om in deze momenten huishoudingen in ons dorp in te slepen, die de belangen van den verjaegden despoot ten sterksten zijn toegedaen; in deze momenten waarin de voorstanders van dit verdervend sijsthema op eene onbeseftbare wijze, uit de laegte, waarin zij gezonken waren den schuldigen kop durven opheffen en den vrienden van vrijheid en vaderland dagelijks de grootste ergernis geven".

Het schrijven wijst dan verder op de "blakende oranjedrift" van het gezin Boon, waarvan de vrouw vooral heeft blijk gegeven, terwijl ook Boon zelf nooit enige republikeinse gevoelens aan de dag heeft gelegd. Wel het tegendeel, zijn vlucht is daar het bewijs van.

Dan vervolgen schepenen: "Burgers zoude nu een schoolmeester als deeze der Tilburgsche jeugd nuttig zijn! Of wij leven onder het

despotisme en dan voegt haer sulc een schoolmeester, of wij zijn in de vrijheid en dan behoort de eerste zorg van hen, die met het Publiek onderwijs belast zijn zich daer henen te strekken, om tot schoolmeester geen ander te kiezen dan mannen, die zuiver republiquainsche sentimenten hebben. De aankomende jeugd toch moet onze pas ontloken vrijheid bevestigen".

Ook deze brief kon de Opperadministratie niet tot een ander gevoelen brengen en een voortgezette briefwisseling bracht geen verandering in het standpunt van de beide partijen.

Om zich tegenover de bevolking te rechtvaardigen en zich nog sterker gesteund te weten in haar strijd tegen de Opperadministratie, had de municipaliteit besloten op Zondag 27 mei een Volksvergadering bijeen te roepen, waar Pieter Vreede een toespraak zou houden. Er is niets van gekomen door een verbod van de hogere macht in Den Bosch.

Toen de municipaliteit bleef weigeren aan het bevel om Boon voorlopig in zijn ambt te herstellen te voldoen, riep de Opperadministratie de hulp in van generaal Sauviac, de bevelhebber van de Franse troepen. Nu moest men in Tilburg zwichten. Op zondagmorgen 27 mei 1795 verscheen een aide-de-camp van de generaal ten tonele met het bevel het besluit tot herstel van Boon "te publiceeren en affigeeren", hetgeen de secretaris heeft gedaan evenwel onder protest van de municipaliteit.

Was hiermee nu de kwestie afgedaan?

Het lijkt er niet op. In de vergadering van de municipaliteit die zelfde zondagnamiddag nog gehouden, nam zij het besluit zich tegenover de buitenwereld, maar vooral tegenover de ingezetenen van Tilburg, publiek te verantwoorden over haar beleid in de zaak Boon, door de gevoerde correspondentie te laten drukken. Pieter Vreede kreeg de opdracht dit besluit uit te voeren. Volgens een handschrift in het gemeentearchief heeft hij dit op de volgende wijze gedaan.

"De Municipaliteit van Tilburg
aan het Bataafsche Volk.

Ziet hier de stukken betrekking hebbende tot de aanstelling van een schoolmeester, die wij door geweld gedwongen door de Superieure

Administratie in 's Bosch gevestigd, hebben moeten aanstellen, schoon wij overtuigd waeren, dat het belang onzer jeugd een meer republiquainsch onderwijzer in deeze dagen vorderde. Wij gebruiken de gelukkige oogenblikken der geslooten vrede met onze Fransche medebroeders, om den pligt te voldoen van onze zelfverdediging, ten einde ons gedrag zoo door hen, die wij vertegenwoordigen, als door alle Bataven te doen beoordelen".

Dat de bevolking van Tilburg op de hand van haar bestuurders was bleek uit een rekest aan de municipaliteit waarin bijna 700 ondertekenaars verzochten "dat hij die maar provisioneel is aangesteld weder mag worden afgesteld".

Ruim een week na het afgedwongen herstel van Boon ging er al weer een schrijven van de municipaliteit naar de Opperadministratie, waarin werd gevraagd om "zijne onverwijldede wederafstelling" en wel op grond van de in de missive dato 3 floreal 1.1. gegeven richtlijnen .

Weldra bleek dit echter niet meer nodig te zijn, want Boon had uit zich zelf Tilburg verlaten, zijn school was nog in gebruik voor inkwartiering van de troepen en het gemeentebestuur deed niet de minste moeite om ze vrij te krijgen. Wat moest hij trouwens als onderwijzer beginnen te midden van een bevolking, die hem zo vijandig gezind was? Hij besloot daarom maar naar een andere betrekking uit te zien, die hij heeft gevonden als binnenvader van het Publiek Armhuis te Kralingen.

Aan de hoofdschool van Tilburg werd nu benoemd Hendrikus Smulders.

Hiermede was dan de strijd geëindigd, zo vol van politieke beroering, dat de gemoederen werden opgezweept tot ongekende hoogte. Het ongeluk voor Boon wilde, dat hij als leider en penvoerder van zijn tegenstanders Pieter Vreede tegenover zich had, fel en heftig bestrijder van het Huis van Oranje en vurig voorstander van een unitaristische republiek. Als we dit in het oog houden, kunnen we zijn taal tegen Boon, een aanhanger van oranje, beter beoordelen en op zijn waarde schatten.

BRONNEN

Gemeentearchief Tilburg, Inv. van Visvliet 23 (notulen van de vergaderingen van drossaard en schepenen 1794-1795; G.A.T., v.Visvl. 31 (protocol van resolutiën van de Corpus 1793-1795); G.A.T., v.Visvl.1096 (minutele notulen van de municipaliteit met bijlagen 1795-1797); G.A.T., v.Visvl. 1109 (concept-resolutiën van de municipaliteit 1795-1803).

Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1975-13, blz 82-92

ALS EEN VROUW GEK WORDT

door WIM VAN HEST

Lichtelijk overdreven!

Die Jan blaast het hele zaakje maar wat op!

Het zal allemaal best meevallen!

Ze zullen waarschijnlijk de reactie hebben geklonken van de Tilburgers die Johannes Weber hoorden vertellen over het vreemde gedrag van zijn echtgenote.

Weber was "commies van de toll" in de heerlijkheid Tilburg en Goirle, en woonde in 1750 aan de Kerk. Jan had het zo maar slecht getroffen met zijn vrouw.

Steeds als hij daarover zijn hart weer eens moest luchten wist hij zich omringd door een dichte schare van begrijpend knikkende toehoorders, die waarschijnlijk meer vanwege de sensatie dan uit echte bekommernis met Jans ellende waren toegestroomd. En ondanks hun quasi meelevende zuchten, goede raadgevingen en "opbeurende" woorden van troost moet Jan toch ervaren hebben dan lang niet iedereen geloof hechtte aan zijn beschrijving van de hopeloze toestanden die van tijd tot tijd huize Weber teisterden.

Om een klein beetje begrip te kunnen hebben voor Jans klachten en verzuchtingen zou men eigenlijk zelf een keertje erbij aanwezig hebben moeten zijn wanneer vrouw Weber losbarstte.

Welnu, een viertal personen hebben met eigen ogen de onbesuisde daden van Webers gemalin aanschouwd. Het zijn: Cornelis van Buel, woonachtig te Tilburg, Geertruid van de Graaf, "thans (1750) woonende tot Oisterwijk", Marian, de weduwe van Jan van Houten, en Elisabeth de Bruijn, echtgenote van Adrianus Hermans. De beide laatsten waren weer ingezetenen van Tilburg.

De vier zijn dan ook bereid te getuigen dat Jans uitlatingen niet fantastischer waren dan de werkelijkheid. Ter requisitie van Johannes tveber leggen zij op 24 augustus 1750 voor notaris Cornelis Bles en getuigen onder ede hun verklaringen af. En zo komen we de volgende zaken aan de weet. Bereid u maar voor op heel wat gooi- en smijtwerk.

Wat Cornelis van Buel vertelt is nog van vrij recente datum. "Over eenige dagen passato" was hij bij Weber op bezoek. Aan Jans huisvrouw vroeg hij "een pinte bier" en hij werd op zijn wenken bediend. Bij wijze van betaling legde Cornelis een stuiver op tafel, "welcke stuijver sij seer quaataardiglijck van de taeffel op de gront te neder smeeet".

Verbaasd over deze onverdachte reactie neemt Van Buel een slokje van zijn bier, maar wanneer hij het pint je weer op tafel wil zetten is vrouw Weber "seer furieuselijck toegekomen en heeft hem het pintje uijt de hant getrocken en voor hem op de gront neder gesmaeten".

Haar onverklaarbare woede richt zich niet alleen op Cornelis' pintje maar ook op haar eigen kind " 't geene bij hem te spelen stont"

Het niets vermoedende wichtje wordt "seer furieus aangetast en van Cornelis weggeruckt. En sulix alles sonder iets te seggen, niet tegenstaande hij attestant haer civilijk heeft aangesprooken en op allerhande vrindelijcke wijze getragt de Rede van de handelingte te mogen weten". Cornelis heeft echter nimmer een verklaring van haar gekregen. "Doende allen 't selve stommelings, met een seer quaataardig en geckelijck gesigt hem aensiende sodanig dat hij van haar bevreest geworden sijnde ten eersten is weggegaan". Wat had hij ook anders kunnen doen?

De ervaringen van Geertruid van de Graaff en Marian van Houten liggen iets verder in het verleden. Een maand of vier, vijf geleden hebben de beide vrouwen "eenige weeken agter den anderen gewoont en gedient gehadt bij Weber", de eerste als "dienstmaigt", de tweede als baker. Ze kennen vrouw Weber "diensvolgens oock seer wel". Uit hun monden werden de volgende zaken opgetekend:

"Eerstelijck dat op seecker tijt als wanneer den Requirant (dat is dus Jan Weber) was vertrocken naar de Stadt S'Bosch, de vrouw, die als doen ontrent agt dagen craams was, aan Marian ordonneerde (dat ze) een comme heet bier off suijsje voor haer soude claer maken",

Als baker had Marian op dat moment haar handen vol met andere bezigheden. Om mevrouw toch niet telaten wachten heeft toen Geertruid "de suijsje" klaar gemaakt, die vervolgens weer door Marian naar de kraamvrouw werd gebracht.

Het valt niet in goede aarde: mevrouw wil de drank niet hebben. De kom terzijde schuivend zegt ze: "Nee, ik sel niet eeten voordat mijn man terug is; smijt het maar op de gront".

Dezelfde avond nog komt Jan thuis. Na "zijn huijsvrouw seer minnelijck hebbende begroet ende bejegend" heeft hij "de taeffel voor het bedde waerop sij was leggende, doen vervaardigen en zijne vrouw seer vrindelijck genoodigt van oock met te eeten".

Het pakt heel anders uit dan de echtgenoot verwacht had. In plaats van samen net hem rustig het avondeten te gebruiken heeft zijn gemalin "aangevangen te schelden met allerhande schandelijcke schelderijen".

En was het daar nu nog naar bij gebleven. Maar nee, ze heeft "de schotels en borden en al wat op taeffel off daer ontrent was, genomen en het alles op den gront in stukken ter neder geworpen.

Nemende een mes van taeffel bij haer op 't bedt met bedreijginge van al wie bij haer quam daer mede te snijden". Ook heeft de vrouw geroepen dat ze alles wat ze maar van haar man kon vinden in stukken zou snijden, "in alles seer rasende ende gans geckelijck sijnde".

"Ter selven tijdt" heeft ze "een seijde Rijgsnoer off Nestel" genomen en die "als woedende en dol zijnde, tot als stof met dat selve mes in stukken gesneden".

De furie is echter nog niet uitgeraasd. De pas door Geertruijd gestopte "kinder cousjens" moeten het ook ontgelden. Door het dolle heen heeft de vrouw "die selve cousjens genomen en al wat Geertruijd daer aan gestopt hadde met een mes uijtgesneden". Waarna vervolgens "een bal saijette garen" aan de beurt komt: eveneens "als tot stoff in stukken gesneden".

"Een nieuw katoene schoorsteen kleet" is haar volgende "slachtoffer": het wordt driftig in stukken van de schoorsteen af gescheurd.

Ook deze dingen gebeuren allen "sonder daarvan eenige redenen te geven dan seer dolle scheldingen, seggende genoegzaam tegen alle vrouwen (dat zullen dan Geertruijd en Marian zijn geweest) dat sij haer mans hoeren waeren".

Baker en dienstmaagd hebben het niet gemakkelijk gehad met deze hysterische vrouw. Een maal gooidde ze Geertruijd "met twee caasjens van

tafel op haar lijff", en "verscheijde malen meer "volgen borden, schotels als andersints" door het huis, terwijl regelmatig de vloer bezaaid lag met scherven en glassplinters.

Op een keer heeft Marian geprobeerd haar meesteres duidelijk te maken dat het zo toch niet kon. Maar ook deze onderneming is geen succes geworden: "Haar vermanende ende willende met. sagtigheijt onderrigten" is mevrouw "met een groote furie en dolligheijt toegesprongen en (heeft ze) haar bij den hals in de cleederen gevat deselve alsoo willende met geweld op den gront ter neder smijten".

Ook Jan zelf kon vaak maar met moeite ontkomen aan de driftbuien van vrouw lief. Dikwijls is ze hem "met een groot geweld en dolle quaadaardigheijt toegesprongen", waarbij ze hem "de cleeders van 't lijff aff scheurde".

Niet altijd ontladden vrouw Webers dolle buien zich in gegooi en gesmijt, vernielingen en handtastelijkheden.

Op een avond is ze op de stenen deurdeurpel gaan zitten, hoewel de temperatuur allerminst aangenaam was. In zijn bezorgdheid heeft Jan er nog op aangedrongen toch naar binnen te komen.

Maar het antwoord luidde: neen! "seggende dat sij daer soo lange souw sitten tot dat (ze) van cauw verstijven souw". Alleen door haar met geweld in huis te brengen heeft Jan dit kunnen voorkomen.

Marian en Geertruijd verklaren nog dat Jan zijn vrouw steeds met vriendelijkheid heeft behandeld. Haar vreemde gedrag valt dan ook niet anders te verklaren dan uit het feit "dat ze van haar verstant beroofd is", iets wat beiden altijd geloofd hebben en wat ze uit eigen ervaring hebben kunnen vaststellen. Niet alleen van haar verstand beroofd, "maer selfs seer rasende dol en gans quaataardig in sulcke voegen dat se niet in staat is haar self gade te slaan veel min dat haere kinders bij haar soude kenne vertrouwt sijn".

Dit laatste illustreren ze nog met een duidelijk voorbeeld: Het is verschillende maken voorgekomen dat ze "haar jong gebooren kint van honger heeft laten leggen te creijten en geeft de groote de borst te suijgen."

Tenslotte nog wat uitlatingen van Elisabeth de Bruijn. Toen zij "in daggelde" bij Weber werkte is het voorgevallen dat mevrouw "een flesse waerin azijn waer" van de tafel oppakte en op de grond in stukken gooide. Het bekende gedrag.

"Als Elisabeth die stucken opgesamelt en voor de deur gebrocht hebbende weder in huijs quam" vond ze weer een aantal borden in gruzelementen op de vloer. Tegen zoiets is geen kruid opgewassen. Ook glazen waren daar in huis geen lang leven beschoren.

Eens zag Elisabeth dat de meid die toentertijd bij de Webers diende door de vrouw des huizes "seer furieus" - we zijn niet anders meer gewend - bij den cop wierd gegreepen, willende haer op de gront te needer gooijen" .

Door snel tussenbeide te komen heeft Elisabeth de meid nog tijdig kunnen ontzetten en de over haar toeren zijnde vrouw op een stoel kunnen neerplanten om haar te laten kalmeren.

Lang is Liesbeth daar niet gebleven. Meteen na haar uitbetaling is ze bij Weber weggegaan "uijt vrese voor haer gecke dolligheijt en de gevolgen van dien".

Elisabeth verkeerde in de gelukkige omstandigheden dat ze de "gevaren" en "ellende" kon ontvluchten. Jan Weber bleef echter met zijn hysterische vrouw zitten. En dat zal hem niet zijn meegevallen.

Gemeentearchief Tilburg, R. 631 (24 aug. 1750).

EEN "SMOUS" UIT RHENEN

door WIM VAN HEST

1. Isaac en zijn tempel

Isaac Abraham Gomperts was een zoon van Gods uitverkoren volk. In zijn geboorteplaats - "Rhenen aan den Rijn" - had hij een tijd lang het eerzame beroep van "coopman in taback" uitgeoefend. Doch niet alleen de minnaars van pijp en snuifdoos vonden hun weg naar Isaac. Ook zij die krap bij kas waren zochten Gomperts op, in de hoop dat hij bereid zou zijn hen uit de financiële penaris te redden. Want naast tabakshandelaar was Isaac te Rhenen ook nog "houder van de Bank van Leening". De combinatie van beide activiteiten zal de heer Gomperts en de zijnen wel een redelijk belegde boterham hebben verschaft.

We moeten trouwens niet te min denken over Isaac en zijn familie. Hij is verwant aan de Gompertsen "tot Nimwegen, Cleeff, en ook die te Amsterdam in de Vijzelstraat".

Nu komen we van deze mededeling wel niet erg onder de indruk, het zal ongetwijfeld Isaacs bedoeling zijn geweest hiermee zijn "goede komaf" aan te tonen, wanneer hij op 6 september 1756 dit vertelt aan de Tilburgse schepenen.

Toch schijnt Isaac niet geheel tevreden te zijn over de opbrengsten van zijn handeltje en zijn bank. Een derde bron van inkomsten is dan ook door hem aangeboord. (Als het tenminste niet zo is dat hij de eerste twee inmiddels heeft opgegeven.) Isaac trekt nu door het land met een "tempel Salomons", die hij vertoont aan iedereen die daar het lieve bedrag van een dubbeltje voor wil neertellen. Het is niet helemaal duidelijk hoe we ons die tempel moeten voorstellen, maar waarschijnlijk ging het om een soort maquette, aangezien er sprake is van "eenen tempel Salomons int kleijn".

Op 5 september heeft hij aan drossaard Hendrik Maes permissie gevraagd - en die ook gekregen - om "zijn" tempel hier te laten zien, zodat ook de belangstellende Tilburgers kennis zouden kunnen nemen van dit wereldwonder.

2. Bestolen en verjaagd.

Misschien had Isaac toen hij op die zondag in Tilburg arriveerde hoge verwachtingen van zijn tournee. Maar dan is die hoop op een succesvolle vertoning voor hem toch uitgelopen op een bittere tegenvaller. Geldelijk gewin was er niet bij voor de goede man. Integendeel, toen hij de volgende ochtend zijn bed verliet - hij logeerde bij Jan Botermans aan de Kerk - zat er minder geld in zijn broekzak dan de avond tevoren. Als een beklag bij zijn hospes niets blijkt uit te halen trekt Isaac naar de drossaard om daar melding te doen van zijn besteling. Van de drie guldens, veertien stuivers en "eenighe duijten sijnde de specie geweest dubbeltjes en sesthalven" welke hij de vorige avond nog zijn eigendom kon noemen, restte hem nu slechts één onnozele duit.

Kort nadien zien we Isaac weer naar buiten komen in gezelschap van een van de vorsters, die met hem werd meegezonden "om 't goet van de Joodt bij Bottermans op te halen".

Het tweetal wacht daar een uiterst koele ontvangst. Amper hebben ze een voet in huis gezet of Botermans vaart uit "tegen den Joodt met scheltwoorden dat hij de deur uijt soude gaan off dat (hij) hem daaruijt soude slaan en schoppen".

Ook Jans wederhelft laat zich niet onbetuigd en levert haar aandeel in de scheldkanonnade. Zij slingert Isaac de volgende bedreiging in het gezicht: "Als gij niet heen gaat soo neem ik het mes en sal je den keel aff snijden".

Om dit onheil te voorkomen keert Gomperts de furieuze echtelieden de rug toe en begeeft zich weer naar de woning van de drossaard.

Behalve de klacht betreffende de diefstal en de zojuist beschreven onvriendelijke behandeling wil de Rhenense koopman nu nog wel meer kwijt. Zo krijgt de drossaard een hele opsomming te verwerken van allerlei beledigingen en plagerijen die Isaac de afgelopen avond in het logement bij de kerk over zich kreeg uitgestort. Het zijn waarlijk geen genoeglijke uren geweest die hij daar heeft doorgemaakt.

Al met al ziet de drossaard in Isaacs ontboezemingen voldoende aanleiding om een aantal personen die erbij betrokken waren bij zich te ontbieden en eens na te gaan wat er zich in huize Botermans zoal heeft afgespeeld aan onverkwikkelijke anti-joodse "stoutigheden". Maar laten we de weergave van dit "bitter lijden" aanvangen bij het begin.

2. "De smoussen moeten lijden"

Vermoeid en hongerig door zijn lange zwerftocht is Isaac blij dat hij eindelijk een plaats heeft gevonden om zich wat te verfrissen en tot rust te komen.

Wanneer hij goed en wel gezeten is verzoekt hij vrouw Botermans om een snee brood. Hoe snel echter zal het Isaac duidelijk worden dat men hem hier niet welgezind is.

De waardin bekijkt haar gast al een poos argwanend. Komt het door zijn uiterlijk of door zijn kleding? - we weten het niet - maar ze heeft een sterk vermoeden dat deze vreemdeling een jood moet zijn. En die kun je toch nooit vertrouwen.

Zodra ze haar mes in het brood wil zetten om de boterhammen te snijden, haalt Isaac zijn eigen mes voor de dag en vraagt haar om daarmee het brood te snijden, want "dat (hij) het anders niet eten mogt".

"Zie je wel, dat het een smous is!" laat de waardin zich ontvallen, en smalend voegt ze er aan toe: "Sieter na dat ik het niet door het spek haal, want daer is niet aen gelegen dat men de smoussen bedriegt". Isaac, enigszins overdonderd door deze opmerkingen, tracht de bazin wat vriendelijker te stemmen: "Mijn lieve vrouw, laat mij met vreedem, wat hebt gij er aan dat gij met mij de spot drijft?"

Nu vrouw Botermans er eenmaal van overtuigd is dat ze werkelijk met een jood te doen heeft is ze zo maar niet te stuiten. Ze maakt Isaac haar aversie tegen diens geloofsgenoten nog eens duidelijk kenbaar door hem te vertellen hoe men "dat soort" zou dienen te behandelen: "De smoussen die moeten lijden". De verklaring hiervoor wordt erbij geleverd: "hetselve andermaal herhalende en met haar vinger wijzende naer een kruijsje dat om hoog stont" roept ze uit: "Sie je wel, souden dan de smoussen niet lijden, O Lieven Heertje?", waarna ze hem nog verschillende keren verzekert "dat de smoussen schelmen waren".

Het brood zal Isaac wel niet erg gesmaakt hebben

4. Een dansje tegen wil en dank

Later op de avond begeeft onze Isaac zich tussen het gewoel van de dan aanwezige herbergbezoekers, in de hoop daar belangstellenden voor

"de tempel" aan te treffen. Het gezelschap bestaat onder andere uit: Jochem en Hendrik, beide zonen van Otto van Dijk, Jacob Mutsaers, Andries Roosen de Jonge, Adriaan Smulders, Willem Hofmans, Adriaan Vermons, Jan Janse van Doren, Francis Blomjous, Martinus van Liempt, Cornelis de Noot, Jacob en Adriaan Bogers en de zoon van Hendrik de Knicker.

De interesse voor Salomons bouwwerk is minimaal. "Omdat het volk daer aen geen dubbeltje versien wilde" verlaagt Isaac de prijs tot een halve stuiver, Maar zelfs dat heeft men er niet voor over, zodat de tempel niet vertoond wordt. En het was nog wel Isaacs bedoeling om op deze manier "een schelling te hebben om de waard te kunnen betaalen". Alweer een teleurstelling.. en voorlopig niet de laatste.

Vanuit het dansende en fuivende gezelschap wordt er tegen Isaac geroepen om toch mee te dansen. De aandrang die ze op hem uitoefenen is zo groot dat hij tegen zijn zin toch enkele pasjes op de "dansvloer" waagt, wat grote hilariteit bij het publiek tot gevolg heeft. En al beweren enkelen uit de groep tijdens de ondervraging dat Isaac niet door hen gedwongen is om mee te doen, maar dat het initiatief van hem zelf zou zijn uitgegaan, toch blijft de koopman bij zijn bewering dat hij niet uit vrije wil heeft meegedanst. Hij heeft zich slechts overgegeven aan dit wuft en goddeloos vermaak "om in vrede bij hen te zijn".

5. Geplaagd en bespot

Omstreeks een uur of tien vindt Isaac het welletjes en besluit te gaan slapen. Baas Botermans wijst hem zijn bed: "in de groote kamer voor aen de straet". Van de twee daar aanwezige bedden krijgt hij het rechtse toegewezen. Maar Isaac treft het wel slecht: Laat dit nu juist hetzelfde vertrek zijn waar het eerder genoemde gezelschap nog enkele vrolijke uurtjes dacht te kunnen doorbrengen.

"Hoe kan ik onder al dat volk slapen, baas?", vraagt de koopman nog vertwijfeld. Het antwoord van de herbergier klinkt echter onverbidlijk: Er zijn geen andere losse bedden in huis. Geen gezeur; hier slapen of anders maar in het hooi. En hoewel Isaac nu niet direkt kan zeggen dat

men hem een ideale rustplaats heeft gegeven, legt hij toch maar het vermoeide lijf te rusten, omgeven door gepraat, gezang en gelach.

Ondanks dat alles hebben zijn pogingen om de slaap te vatten toch resultaat. Maar een lang verblijf in het land der dromen is hem niet gegund.

Goed en wel ingedommeld wordt hij al weer gewekt met "klappen op de wangen" door "een vant geselschap". Erg diep kan Isaacs slaap nog niet geweest zijn want hij heeft nog gevoeld hoe men hem "met de hand drie slagen int aangesigt gegeven heeft. De slagen waren niet seer hart".

De getergde koopman staat op en maakt aan de omstanders duidelijk dat hij hierover bij de drossaard zijn beklag zal doen. Dit dreigement maakt weinig indruk. Het gezelschap gaat door met "den Jode alderhande quellingen" aan te doen, "bestaende uijt hem alderhande smaadwoorden geven in zoverre dat men hem verweet dat de Joodsche Natie onsen Heere en Heiland hadde gekruisigt, seggende dat sij (de Jooden) daerom waert waren dat sij alle verbrand wierden".

Daar kan Tsaac het voorlopig mee doen; maar dit is nog niet alles. Men heeft "wijders daer in voortgevaren hem een crucifix voor te houden of althans daerop te wijzen en te willen dat hij dat eerbiedigen zoude met het te kussen of den hoet daarvoor aff te doen of daervoor te buigen".

Ook hebben ze hem "voorgehouden schilderijen, verbeeldende de cruijcinging Christi, de moeder Gods of diergelijken" en daarop wijzend gewild dat Isaac ook "aan die eerbied zoude betoonen".

Nu wordt het toch werkelijk te erg voor de veelgeplaagde man.

Wanhopig begint hij te roepen: "Hospes!" Maar Botermans en zijn vrouw zijn op dit moment niet thuis; ze zijn uitgegaan en zullen pas over een uurtje terug komen. Gelukkig hoort de meid, Cornelia van der Heijden, in de keuken het hulpgeroep, Ze stapt het vertrek binnen en gebiedt kordaat dat ze Isaac met rust moeten laten, waarna een van de plaaggeesten, Adriaan Smulders "op haar verstoord wierd". Daar trekt Cornelia zich echter weinig van aan: met een krachtig: "Het spel heeft lang genoeg geduurd; indien den baas of mevrouw thuis waeren zoude het niet mogen geschieden", maakt ze een einde aan de deugnietterij. Gerustgesteld door haar kalmerende woorden: "Gaat maar na bedt, daar sal u nu niets meer geschieden" duikt Isaac het bed weer in, waarna Cornelia de gordijntjes sluit.

6. Het spel van Haman en Mordechai

De weergekeerde rust is slechts bedrieglijke schijn. Een paar deugnieten kunnen het plagen niet laten. En Cornelia mag dan hebben gezegd dat het spel lang genoeg heeft geduurd, voor hen gaat nu het spel pas beginnen.

"Smous, laat ons psalmen singen" wordt er geroepen, "en nog meer andere spotternijen".

Als er van Isaac weinig reactie komt begint er eentje, Jacob Mutsaers, alvast maar zelf. Hij heft een vreemd gezang aan waarmee hij probeert "de Smousse Kerck of Godsdienst na te speelen".

Volgens de verklaring van de gebroeders Van Dijk is toen Isaac weer de kamer ingekomen, "seggende: ik sal eens mee doen, want gij luij hebt daar geen verstant van".

Isaac zelf echter beweert dat hij opnieuw tegen zijn zin in deze spotternijen is betrokken.

Het voorbeeld van Mutsaers werkt aanstekelijk op de groep. Enkelen stellen nu voor: "kom laat ons het spel van Haman en Mordechai gaan speelen". De persoon van Haman zou door Isaac gespeeld moeten worden. Ze zetten hem midden in de kamer op een stoel, die samen met een tweede stoel een galg moet voorstellen, Haman moet hangen.

De rest loopt er in een kring omheen, waarbij ze "de neusdoeken over 't hoofd deden gelijk kappen, en misselijck geluijt en gebaerde makende als of sij op sijn Joods songen".

Natuurlijk blijft het niet alleen bij rondlopen en singen. Onder de roep "dat de smoussen en Messias gekruisigt hadden" loopt het "spel" uit op "slaen, stooten, schoppen, rucken en plucken". De arme Isaac -in zijn eentje niet tegen die overmacht van spotters opgewassen - moet zich deze handtastelijkheden weerloos laten welgevallen.

"Al die quellingen moede wordende" kan hij niet veel meer doen dan dreigen dat hij naar de drossaard zou gaan. Adriaan Smulders vindt dat maar flauw. Hij merkt op "dat hij voor sijn geld in de herberg was en meende sijn plaisier soo wel te moogen hebben als den Joodt".

Het is maar wat je onder "plaisier" verstaat.

Na ongeveer een half uur is er ook voor Isaacs kwelgeesten de lol wel vanaf en wordt het spel gestaakt. De belhamels trekken naar huis. Een van hen, Adriaan of Jacob Bogers vertelt bij zijn vertrek nog aan de meid "dat het seer plaisierig gegaen hadt en dat sij wel een schelling daer aen verkeeken soude hebben, want dat sij nooit sulcke aerdigheid gesien hadt". Cornelia laat echter nog een keer duidelijk blijken dat ze zich van hun misdragingen distantieert en herhaalt alleen maar wat ze al eerder heeft gezegd: Als de baas thuis was "souder soo een lawejt niet weesen"!

7. "Niets dan eerlijkeluiden"

Het volk weg - eindelijk rust voor Isaac. Het enige wat nu nog niet is opgehelderd is de verdwijning van Isaacs geld. Mogen we de onder-vraagden geloven dan heeft niemand van hen iets hij de Rhenenaar weggehaald. Alleen Jacob Mutsaers heeft gezien dat, toen Isaac in bed lag, Adriaan Smulders naar de stoel is gegaan waarop de koopman zijn kleren had gelegd. Mutsaers heeft toen gezegd: "Kom maar hier, backer!", terwijl Smulders antwoordde dat hij "de Joodt geen leet deet."

Adriaans gedrag bij de stoel kan reden geven om hem van de diefstal te verdenken, maar Mutsaers, noch de anderen hebben genoeg gezien om die veronderstelling te rechtvaardigen, terwijl Smulders zelf ontkent.

Dat het geld pas later in de nacht zou zijn verdwenen, is onwaarschijnlijk aangezien Isaac de broek, waar het geld in zat, onder zijn hoofdkussen heeft gelegd, waardoor het er voor de eventuele dief niet gemakkelijker op werd. Isaac zou er dan zeker iets van moeten hebben gemerkt; bovendien lag de broek 's morgens nog op dezelfde plaats.

Had Isaac het bij zijn eerste verklaring over een verlies van drie gulden, veertien stuivers en enige duiten; later beweert hij dat het gaat om vier gulden en vier stuivers, De ene duit die hij nog overhield had de hele nacht op een tafeltje gelegen en was door de dief niet meegenomen.

"Krijtende" heeft hij de ontdekking van de diefstal aan vrouw Botermans bekendgemaakt. Toen die hoorde hoe "de Jode kermde, klaegde en huij1de over zijn verlies" kwamen slechts deze sarcastische woorden over haar lippen: "Dat is 't Joode gebed ".

Het geld kan volgens haar onmogelijk gestolen zijn, want "daer sijn niet in mijn huijs geweest als eerlijcks luijden en kinderen".

Hierna volgt dan nog Isaacs bezoek aan de drossaard en - na zijn terugkomst in gezelschap van vorster Otto van Dijk - zijn verjaging onder het dreigement van vrouw Botermans hem "de keel te sullen affsnijden soo hij wederom in huijs dorst te komen".

Van Isaac hebben we nadien niets meer vernomen. Naar zijn geld zal hij wel hebben kunnen fluiten.

Gemeentearchief Tilburg, R. 636 (6, 8 en 10 september 1756).

Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1975-15, blz 98-106

VAN OUDE HERINNERINGEN

door P.J. VAN BERKEL

In de zestiger jaren stond een Tilburgse textielabrikant in zijn kantoor en keek door het raam naar buiten. "Van wie zijn toch al die auto's die daar buiten staan?" vroeg hij aan zijn boekhouder. "De eerste is van de getouwsteller, de tweede van de bedrijfsleider, de drie volgende zijn van wevers en de laatste is van de stoker," antwoordde deze.

Ik ga in mijn herinneringen terug naar zeventig jaar geleden. Toen begaven zich de arbeiders op een andere manier naar hun werk. Het gebeurde wel eens, dat ik als jongen vóór zes uur 's morgens wakker was. En als het dan winter was, hoorde ik de arbeiders op klompen naar hun werk gaan. De klompen kletterden op de harde bevroren grond. Trottoirs met tegels waren er toen nog niet. Het sloeg zes uur op de kerktoren, een schrille stoomfluit, en daarna hoorde men niets meer. Want iedereen zorgde ervoor om vóór zes uur binnen de poort van de fabriek te zijn. Daar hing een grote kast met sterk gaas ervoor. In die kast moest vóór zes uur een penning met nummer gehangen zijn, die elke werknemer in zijn bezit had. Stipt om zes uur deed de portier de kast op slot, en de werknemer wiens nummer niet in de kast hing, was te laat en kreeg tien cent boete. En tien cent boete moest in de week niet dikwijls voorkomen, als men maar zes of zeven gulden per week verdiende.

Men werkte van 's morgens 6 tot 's avonds 7 uur, en wel eens tot 8 uur. 's Middags was men vrij van 12 uur tot 13.30 uur om te gaan eten. En van 8 uur tot 8.30 uur en van 16 uur tot 16.30 uur werd gelegenheid gegeven een boterham te gebruiken. Schaften noemde men dat. Deze korte schafttijden werden vooral des zomers buiten de fabriekspoort doorgebracht. Men at het brood, hetwelk in krantepapier gewikkeld was voor de fabriek, zittend op de grond.

Daags nadat zij hun eerste communie gadaan hadden - en dan waren ze twaalf jaar oud - moesten de jongens naar de fabriek. Het was door de vooruitziende blik van bisschop Zwijsen, dat er in Tilburg geen kinderarbeid is geweest. Bisschop Zwijsen had de congregatie van de fraters opgericht, speciaal voor het les geven aan arme kinderen. Hij bepaalde dat de kinderen naar school moesten tot hun twaalf jaar, daarna hun eerste communie deden en dan konden gaan werken. De eerste communie was

voor de kinderen een groot feest. Er werd goed gegeten en ook flink gedronken. De kinderen werden helemaal in het nieuw gestoken. Op de communiedag droegen zij een zwart kostuum, met zwarte pet of zwart hoedje, soms ook wel een dophoedje, en de meisjes een zwarte jurk met sluier. En op de dag van de generale repetitie kregen zij er soms een kostuum bij. Dat heette "probeerpak". Nu zal men vragen: hoe kon dat allemaal gefinancierd worden? Zo gauw er een kind geboren was, werd er een verzekering, een soort spaarfonds, afgesloten, voor de duur van twaalf jaren, hetzij van honderd of van vijftig gulden. Dit kostte maar enkele centen per week. "Communiefonds" noemde men dat. Dan was men voor de communiekosten gedekt.

De jongens moesten ook om zes uur 's morgens beginnen te werken. Ze kregen een pak boterhammen en een blikken kruikje voor het drinken mee naar de fabriek. En dat ging zo het gehele jaar door. Vakantie, twee of drie weken, kende men niet. Alleen met de kermisdagen was men van de vrijdag tot en met de maandag vrij. Op de kermisvrijdag gingen de arbeiders al vroeg naar de markt. Daar kochten zij een kilo vis, bot, en een bosje worteltjes, en gingen hiermede naar huis terug. Dit was zo eenmaal de gewoonte op de eerste kermisdag.

De lagere school was zeer goedkoop. Het leergeld was tien cent per maand, alle boeken en schoolfurnituren hierbij inbegrepen. Het gehele lager onderwijs heeft toen de ouders voor elk kind gedurende acht jaren maar f 9,60 gekost. Toch was het betalen van tien cent per maand somtijds voor sommige ouders een hard gelag. Als het 's winters weken

lang vroom, waren de bouwvakkers zonder werk en waren er dus geen inkomsten meer, want vorstverlet bestond nog niet. Het kwam eens voor, dat een jongen enkele malen met het betalen van tien cent op school verstek had laten gaan, als om het schoolgeld gevraagd werd. Eindelijk werd de frater ongeduldig en begon met het uiten van dreigementen, totdat de jongen schreiend mededeelde, dat moeder geen dubbeltje in huis had, omdat vader al meer dan vier weken zonder werk was. Toen drong bij de frater eindelijk de oorzaak van de wanbetaling door.

Er waren fabrikanten die uiterst zuinig leefden. Zo kwam destijds bij fabrikant T. een vertegenwoordiger van een wijnhandel, die probeerde wijn te verkopen. Wel een uur lang had deze vertegenwoordiger gepraat en alle registers van zijn welsprekendheid opengetrokken, zijn merken als prima, prima aanbevelend. Geduldig had de fabrikant zitten luisteren, en

eindelijk, toen de vertegenwoordiger aan het eind van zijn Latijn was, zei T. laconiek: "Och jongen, dat zal niet gaan, wij drinken hier niets dan koffie." En de vertegenwoordiger had nul op zijn rekest. Maar bij diezelfde fabrikant kwam enkele weken later de meesterknecht op het kantoor, en deelde zijn baas mede, dat hij bij hem al veertig jaar werkte, in de hoop op een douceurtje. "O ja," zei de fabrikant, "werk jij al veertig jaar hier, dan zullen wij jou eens een gulden per week minder geven."

In het artikel "De armoede in Tilburg ruim een eeuw geleden" van fr. M.B. Simons in het boek "Van heidorp tot industriestad" staat te lezen, dat de arbeiders in de 19e eeuw vanwege de armoede nog met een stuk roggebrood naar de fabriek gingen. Hierin was op het eind der vorige eeuw en in het begin dezer eeuw verandering gekomen. Een Franse scheikundige, Mège-Mouriès, had in 1869 de margarine uitgevonden. Dit produkt was na die tijd populair geworden. Margarine was veel goedkoper dan roomboter, en voedzaam omdat dit produkt van plantaardige vetten was gemaakt.

Dit was voor de arbeiders, die eerst met een stuk roggebrood naar de fabriek moesten, een uitkomst. Toch werd het door sommigen als een schande beschouwd, als men margarine at. Kunstboter of "kneut" noemde men smalend dit produkt. Men sprak van "goei" en "kaoi" boter, roomboter en margarine. Dat de margarine bij sommige groepen van mensen niet hoog stond aangeschreven, illustreert het volgende voorval.

Bij de fabrikant K. kwam een zoon van een ambtenaar A. met de kinderen spelen. Dit was op zichzelf niet zo veel bijzonders, maar de fabrikant had ook een tachtigjarige moeder bij hem in huis. Deze oude moeder had vanuit de keuken tot haar grote ergernis gezien, dat de ambtenaarszoon zich meer dan gewoon interesseerde voor de dochter van de fabrikant. Op zekere dag was het haar meer dan genoeg. Zo vlug als haar voeten haar konden dragen, stooft ze de plaats op naar de ambtenaarszoon, en riep met schrille stem: "Ga van de plaats af, jij lelijke margarinevreter!" De jongen droop af.

Wat was nu het geval? Ambtenaar A. had een groot gezin, en omdat het inkomen toen toch niet zo roijaal was, werd uit zuinigheids-overwegingen bij die ambtenaar in plaats van roomboter margarine gegeten. En dat wist dat oude grootje. De fabriek werd een tijd daarna opgeheven, en de familie was een beetje aan lager wal geraakt. De

ambtenaarszoon is toch met de fabrikantsdochter getrouwd, en die margarinevreter is later nog bankdirecteur geworden.

Het rijwiel was op het eind der vorige eeuw en in het begin dezer eeuw zeer populair geworden. Vernieuwingen zijn er na het begin dezer eeuw niet meer aangekomen, behalve dan nog de elektrische lamp na de eerste wereldoorlog. Er werden veel rijwielen gekocht, ook door arbeiders, want daar waren er ook wel onder die zeer spaarzaam waren, en waar oudere kinderen al meeverdienden. Zelfs rijwielclubs werden opgericht. Des zondags trokken ze er op uit, een uniformpet op, sportbroek met sportkousen en lage open schoenen aan, "fiets-schoenen" genoemd, en een trompetter voorop. Er waren ook arbeiders die zuinig op hun rijwiel waren. Alleen des zondags gingen ze rijden, en dan moest het mooi weer zijn. Als ze weer thuiskwamen, werd het rijwiel van stof ontdaan, netjes weer opgepoetst, en dan in de "goei" kamer gezet, met een beddelaken er overheen. De "goei" kamer was het eerste vertrek, waardoor men in het huis kwam, en waar ook de mooie meubels stonden. Verder kwam men in de huiskamer, en van deze op de "goot", dat was niet meer dan een klein keukentje. Dan had men behalve de "goei" kamer ook nog een beste kamer of "hüske", maar dit was de w.c.

Bij ons in de buurt woonde een veldwachter of politieagent, genaamd M., en die had ook een rijwiel gekocht. Op een zekere dag moest M. bij de commissaris komen. Hij wist niet wat hem overkwam, en kon zich maar niet indenken, waarom hij moest komen. Hij kreeg al een optimistische gedachte: "Zou ik nu nog hoofdagent worden?" M. meldde zich bij de commissaris. "M., heb jij een rijwiel gekocht?" vroeg de commissaris. "Jawel commissaris," antwoordde deze, "ik heb een rijwiel gekocht." "Nu moet je eens goed luisteren, M.," ging de commissaris verder, "jij gaat niet met je uniform aan op dat rijwiel zitten. Heb je dat begrepen?" "Jawel commissaris," antwoordde M. bedeesd. "Nu, dan kun je gaan," zei de commissaris. M. af.

Enige tijd later werden door de gemeente dienstrijwielen voor de politieagenten aangekocht.

't KORVEL, 't LAAR EN DE BERKD IJK

Hier komen wij weer in een oud gebied, dat een dorp op zichzelf vormde. De "heertganck van Corvel" wordt in 1430 en 1440 vermeld. De kern is het Korvelplein, waaromheen huizen stonden. Men noemde dit plein "die Hovel" (1443) of "de Plaets" (1450).

Hier treffen we weer een oud akkergebied aan: "die Corvels ackeren" of "die gemeyn ackeren van Corvel". Daarin lagen "die Santsche acker", "die Venackeren", "die Poelacker", "Eefsendal", "Smeetslant bij dat Muggenzeel" (dat is naar Oerle opan), "die Moertstreep" en 't land "die Hof". Men vindt er teulland in "die Corvelaeracker" en in "d'Avontbraeck".

Bij Korvel lag ook 't land genaamd "Plucvelshoeve", genoemd naar de oude Tilburgse familie Plucvel. Tussen 't Korvel en Oerle lag de "Nevinckstraet" of "Nevenstraet", genoemd naar de familie Nevinck of Neve. Aan de "Nevinckstraet" lag een wei genaamd "die Boegart". Verder vinden we bij 't Korvel een "Hoghestraet" en een "gemeyne wech van Goerle". Aan "die Poelstraet" lag in 1446 een eikenbos. Bij "die Poel" lagen aan de Poelstraat verschillende weivelden genaamd "die Poel" of "'t Poelken". Er stond een huis op 't goed "ten Poel", dat wel bij de Poel gelegen zal hebben.

In de richting van Oerle stond een huis aan "die Juupt". Een stuk gemeint genaamd "die Juupt" viel ook onder Korvel. Deze vreemde naam wordt ook gespeld: "die Duupt", "die Quupt" en "Djuipet". Men wil er blijkbaar een stijgende tweeklank mee aanduiden. In Moergestel lag ook een plaats genaamd "die Duijpt", waarvan ik vermeldingen vond in de 15e eeuw in 't schepenprotocol van dat dorp. Aan de Juupt lagen een wei "'t Ven" en "Molslant" (genoemd naar de familie Mol, later Mols, die reeds vermeld wordt in het cijnsboek van 1380 onder Tilburg). De "Juupstraet" lag binnen de herdgang van Korvel. Achter Korvel liggen landeryen "aen die Werfft". Op "'t Loo" vindt men akkers aan "'t Zantsche veken" of "'t Zantsche hecken". De "Lo-acker" zal men ook daar moeten zoeken. Door 't Lo liep een "gemeyne pad". Dat men landerijen bij en achter 't Korvel tot de Schijf rekent, hangt wellicht samen met de oude tiendgrenzen. Achter 't Korvel ontmoet men akkers in "dat Zantsche lant" aan de Heerstraat.

Hier zal men ook de akkers in "dat Zantsche geloect" en in "den Zantschen hof" moeten zoeken.

Bij de windmolen van Korvel lag "die Molenacker" en "'dat cleyn Molenackerken" en 't land "Gheerborgendal". In een Bossche schepenbrief van 23 juni 1350 staat te lezen, dat Hendrik Everdeij de helft van de windmolen van Korvel (welke vroeger geweest was van Wauter van Goerle de Oude) voor 8 mud rog per jaar verpacht aan Jan Wauters van Goerle, die reeds de andere helft bezit. Als plaatsaanduiding van de molen staat er: "in villa de Corvelle" (dit is: in 't dorp Korvel). Evenals Berkel en Udenhout dorpen van de parochie Oisterwijk waren, konden 't Korvel en de Hasselt doorgaan voor dorpen van de parochie West-Tilburg.

't Laar wordt niet afzonderlijk vermeld; wel de "Laersche ackeren", waarin gelegen waren "dat Cloetken", "die Heyningen" en "die Hoghe brake". Een stuk erf, ook genaamd "die Heyninge", ligt tussen "die Laersackeren" en de gemeint "aen Conincsvoert".

De "Hoghe brake" heet ook te liggen aan "'t Rylaer (wat men zal moeten verstaan als 't Riel-laar). Behalve enige huizen vindt men op "'t Rylaer": "die Martelacker" (aan de Berkdijk), "die Koeyenblock", "'t Geloect" en 't heiveld acker (vermoedelijk een fout in de kopij, red.), "die Lange acker", "die Hazenacker", "dat Evenhoevken", "dat Maesheyhoeve". Achter "'t Rylaer" lagen 't weiland "dat Watergoer" en, over de waterloop onder Goirle, 't heiveld "dat Goerken".

"Die Rylaerstraet" liep langs de velden in "'t Gildscot", onder andere een "Steltstucskan". Dat was een stuk, dat in een smalle reep uitliep ("in eenre stelten uitgaende", zegt men in 1423). Er lag ook land aan de Rijt in "'t Gildscot" aan "die Reytsche straet".

Achter 't Korvel vinden we een erf genaamd "dat Oude lant", liggende in "'t Nuwe geloect". "Die Conincsvoert" was een weg over de scheidingsloop tussen Tilburg en Goirle. De akkers van 't Korvel en 't Laar strekten zich tot daartoe uit.

De oostgrens van 't Korvel zal de Trouwlaan geweest zijn, welke naar de Koningsvoort liep, als ik me niet vergis. Bij de Koningsvoort lagen weilanden en een stuk gemeint. In de Goirlese akkers bij de Koningsvoort lag een stuk hei genaamd "die Hoechbocht". Onder Goirle lag de "Hoefkensdries" aan "die heerstraet op Conincsvoert". Deze heerstraat zal wel over de Koningsvoort gelopen hebben. Wat voor een heerbaan zal dat geweest zijn?

De "Berckdyck", waarvan het grootste gedeelte onder de herdgang van Korvel behoorde, is al een oude weg met huizen. Aan de kant van 't Korvel lagen "die Oude Gaershof", erfenissen genaamd "dat Ven" en "die Vennen", en "die Martelacker".

Er stond een huis met de naam "Sponkersgoet". We vinden daar een erf "dat Nuwelant" en een stuk land " 't Bosch" en landerijen "aen die Printhage". Er was ook hier en daar hei bij de Berkdijk. Misschien mag men de "Scaepsdyck", vermeld in 1423, vereenzelvigen met de huidige Schaastraat.

Als we de Berkdijk en 't Laer onder 't Korvel rekenen, was deze herdgang begrensd door de Rijt, de Schijf, Oerle en Goirle.

Langs de Donge vond men hooilanden en moervelden. Dit broekland zal ik afzonderlijk bespreken. Voor de Tilburgse boeren is dit broek altijd van groot belang geweest, evenals de beemden langs de Leij.

Er stonden op 't Korvel rond 1450 zeker veel meer huizen dan aan de Heuvel, evenals er een veel uitgestrekter akkergebied rond 't Korvel lag dan rond de Heuvel. Slechts hier en daar wordt een stukske hei genoemd en een stuk eikenbos.

Alleen aan de kant van de Donge zal een flink stuk gemeint gelegen hebben. Veel schapen zal men op 't Korvel niet gehouden hebben, want het was een echt gebied voor landbouwers. De namen Laer en Lo duiden op bossen, welke hier vóór de vestiging der Korvelaars gelegen moeten hebben. Maar in beide buurten treft men in de 15e eeuw al oud akkergebied aan.

De naam "Heyningen" is een typisch Tilburgse benaming voor een omheind stuk. Elders in de Meierij van Den Bosch gebruikte men dit woord zo goed als nooit. Het is ontstaan uit "hagening" en hangt samen met de woorden haag en heg. In de Meierij gebruikt men doorlopend de woorden "beheyming", "heymsel" voor afrastering. Deze zijn afgeleid van heim of heem. Ook het woord "tuyn" komt geregeld voor in de betekenis van heg of afsluiting. Voor het Nieuwnederlandse "tuin" zei men op z'n goed Brabants "den hof". Men sprak altijd van "huys ende hof" of "huysinghe ende hovinghe".

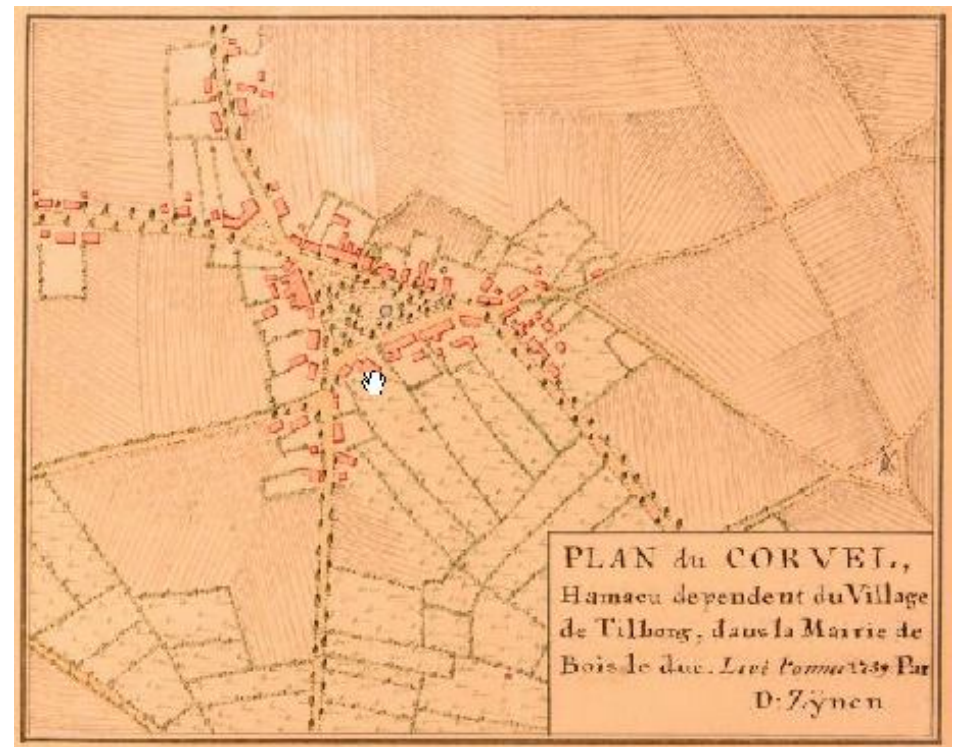
Bij de Korvelse Poel zal de waterloop begonnen zijn, die ten zuiden van de Heuvel naar Moerenburg liep.

't Korvel valt op door zijn vreemde naam tegenover de andere meer doorzichtige en begrijpelijke buurtnamen van Tilburg, zoals bijvoorbeeld

de Hasselt, welke naam "hazelenotenbos" betekent. Een verklaring van de naam Korvel is mij niet bekend. Misschien Korvelo?

De naam van de scheidingsloop tussen Tilburg en Goirle is niet te vinden in de Oisterwijkse registers. In 't cysboek van Oisterwijk staat pas in de 17e eeuw vermeld: een heiveld genaamd "Catsbocht t'eynen het Laer onder Tilborch". Daaraan zal deze waterloop zijn naam ontleend hebben. Een "bocht" is ook een omwald stuk, zoals "gelookt" en "blok". Daarom spreekt men van een "bocht lands" of een erfenisse in een bocht gelegen.

P.S. In het Bosch' protocol vond ik in 1390 een verpachting van een hofstad op Korvel tussen de straat en de erfenissen geheten "die gemeyn scyve". In datzelfde jaar verpacht Gerard van Doorn (de Spina) aan Peter Jan Peymans "die Werftacker" op Korvel. De familie Paymans had vanouds bezittingen in Oisterwijk en Tilburg.

Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1975-17, blz 113-116

E E N G E E M A N C I P E E R D E V R O U W

U I T D E Z E V E N T I E N D E E E U W

door MARTIN DE BRUIJN

In dit "jaar van de vrouw" is al veel gezegd en geschreven over de positie van de vrouw in de tegenwoordige maatschappij. Niet vaak werd deze positie echter belicht vanuit historisch perspectief. Het geldt immers als vaststaand, dat de plaats van de vrouw in het verleden vrijwel altijd een ondergeschikte is geweest en dat er pas sinds de tijd van de Verlichting (de achttiende eeuw) een verandering in het denken over die plaats en op den duur ook een wezenlijke verandering van de positie van de vrouw is gekomen.

Toch is het ook in het verleden voor de vrouw soms mogelijk geweest haar leven in te richten zoals zij dat wilde. Een voorbeeld daarvan - hoewel geen erg stichtend voorbeeld - biedt de bewogen levensgeschiedenis van Cornelia, dochter van mijn voorvader Peeter Pauwels Cornelissen Hermans uit de bekende Tilburgse familie Van Heyst.

Vermoedelijk omstreeks 1580 geboren - in 1591 was zij nog onmondig (1) - trouwde ze op 1 december 1601 voor de Tilburgse pastoor met de weduwnaar Jacob Adriaen Jacobs van Aelst (2). Het huwelijksgeluk kan niet lang geduurd hebben, want, zoals Jacob acht jaar later voor de schepenen verklaarde, al spoedig bleek "deselve sijne huysvrouwe vóór de verseeckeringhe desselffs houwelycx door eenen anderen benoidet geweest te hebbene van eenen kynde, d'welck daernaer bij haer ter weerelt gebrocht ende alnoch inne levende lijve is". Het gevolg van dit huwelijksdrama was, dat "tusschen de voorschreven houwelycxlieden alsulcken twist ende tweedracht is gecomen, dat deselve met malcanderen egeen huys en sijn houdende, hoewel nochtans omme 'tselve te doene veele ende diverse personen gediligenteert hebben". De pogingen tot verzoening van de beide echtelieden liepen stuk op Cornelia's weigering zich "t'ontlasten van den kynde vooregeschreven", een blijkbaar onvoorwaardelijke eis van Jacobs kant (3).

Tot de personen die zich ingespannen hebben voor een her-

nieuwde samenwoning zal zeker de Tilburgse pastoor behoord hebben. Hoewel de tijden zeer verward waren ten gevolge van de Tachtigjarige Oorlog, die ook Tilburg zwaar geteisterd heeft, had de Contrareformatie er haar voor het katholicisme heilzame werking ten volle kunnen verrichten en was de oude, zwakke geestelijkheid er vervangen door een nieuwe, onverdorven, met jeugdig élan (4). Naar alle waarschijnlijkheid is toch, toen bleek dat verzoening tussen de echtgenoten onmogelijk was, door de kerkelijke rechtbank, die jurisdictie in huwelijkszaken had, het "divortium quoad thorum ac mensam" (scheiding van tafel en bed) uitgesproken. Deze liet de huwelijksband bestaan, maar hief de verplichting tot samenwoning op. Echtscheiding was naar kanoniek recht onmogelijk (5).

Burgerlijkrechtelijk viel er natuurlijk ook wel het een en ander te regelen. De bedrogen echtgenoot, die vier onmondige kinderen had uit zijn eerste huwelijk, wilde de rechten van die kinderen zo veilig mogelijk stellen. Hoewel zijn in 1601 met de ontrouwe Cornelia gesloten huwelijkscontract bepaalde, met toestemming van Jacobs vader en moeder, dat de erfgoederen, die zijn kinderen van vaderszijde zouden aankomen, gelijkelijk tussen de kinderen uit het eerste en uit het tweede huwelijk zouden worden verdeeld, werd op 3 maart 1604 in een schepenaakte vastgelegd, dat het erfdeel van 50 carolusgulden van de opbrengst der goederen, die zijn eerste vrouw aangekomen waren, aan de kinderen uit zijn eerste huwelijk zouden toevalen. Juridisch gezien lijkt de akte ons volkomen overbodig, maar denkkelijk heeft Jacob het zekere voor het onzekere gekozen (6).

Cornelia had daarentegen op civielrechtelijk gebied ook het een en ander in petto. In 1609 werden de goederen van haar reeds lang overleden moeder - in 1591 had de eerste deling al plaatsgehad (1) - verder gedeeld en moest Jacob van Aelst, zoals de Tilburgse costumen het vorderden (7), als "man ende momboir" voor Cornelia optreden. Men wist echter Jacob zo ver te krijgen, dat hij voor de Tilburgse schepenen afstand deed van alle rechten, die hij als echtgenoot van Cornelia had op de goederen, die haar van haar familie zouden aankomen (2).

Het is opvallend, dat in geen der akten, die op de burgerlijkrechtelijke gevolgen van de huwelijkskwestie betrekking

hebben, met zoveel woorden van een scheiding van tafel en bed gerept wordt. Dit was blijkbaar een zaak, waar de wereldlijke rechter zich verre van hield, als vallende buiten zijn competentie.

Bij de deling van 1609 blijkt, dat Cornelia "met Jannen Cornelis Brocken ende Cornelisen Peeter Vennicx, haere naeste gebueren, met advise derselver" haar keus heeft gemaakt. In de akte, waarin Jacob afstand van zijn rechten deed, was bepaald, dat Cornelia over haar goederen kon beschikken "soo haer met advys van haere vrienden des goetduncken ende believen" zou. Vermoedelijk zijn Cornelia's "vrienden" alleen in dit specifieke geval voor haar opgetreden. Het was in het oud-vaderlands recht gebruikelijk, dat de taak van de voogd(en), die voor het verrichten van rechtshandelingen door vrouwen werd(en) verkozen, zich tot die ene handeling beperkte(n) (8). Toen in 1619 de goederen van Cornelia's vader werden gedeeld, trad zij op "met eenen momboir, bij haer hiertoe gecoren" (9). Bij het maken van haar testament, en vervolgens nog een codicil, trad zij echter geheel zelfstandig op. Hierover dadelijk meer.

Men zou verwachten, dat Cornelia, al had ze zowel haar kind als haar erfrecht volledig weten te behouden, voldoende narigheid had ondervonden om voor verdere misstappen op haar hoede te zijn. Of ze voldoende inkomsten had om dit kind te onderhouden, is niet duidelijk. In de voogdijrekening voor de kinderen van haar jong gestorven broer Pauwel, komt een uitgave voor van 26½ gulden, die "Peter Janssen de snijer voor d'onderhoudt van heure kyndt" had ontvangen. Ook worden uit die rekening voor haar 30 stuivers betaald, zijnde het derde deel "voor de oncosten van deylinge in 4½ gl." (10). Inderdaad waren er in de reeds meermalen genoemde deling uit 1609 drie "deylslyden" (11). Hoe kwamen nu deze uitgaven ten laste van de voogdij van de kinderen van Cornelia's broer. Was haar kind, zoals ook bij wezen gebruikelijk was, bij derden uitbesteed? Dit zijn twee vragen, waarop ik geen antwoord kan geven. Uit de beide uitgaveposten blijkt wel, dat haar familie haar niet helemaal links liet liggen.

Uit Cornelia's testament, dat van 1633 dateert, blijkt, dat het desbetreffende kind Adriaentken heette en dat vader was een zekere "Jan Janssen, die men noempden den Duitsen". Uit dit testament blijkt ook, dat er nog een zoon Jan geboren was,

voor wiens vaderschap eveneens deze Jan Janssen verantwoordelijk was (12). Aangezien hij niet in de genoemde stukken van 1609 voorkomt, zal hij in of na dat jaar geboren zijn. In het Tilburgs doopboek worden op 29 juni 1611 en 3 maart 1613 Janen vermeld, die de zoon waren van een Jan Jans(s)en. Helaas werd in geen van beide gevallen de naam van de moeder vermeld, terwijl we ook uit de namen der doopheffers niet wijzer worden (13).

Toch hoeft Jan Janssen voor ons geen vreemde te blijven. Behalve op het terrein van de liefde, was hij nog op minstens één ander terrein tot sterke staaltjes in staat. Op 18 november werd hij door Willem Janssen van Heyst voor de Tilburgse schepenen gedaagd. De eis luidde: "goetdoeninge oft reparatie van seven stoelen met noch eenen drinckpot, bij den gedaechde in stucken geslagen tot sijns aenleggers woonhuuse des avonts op den 27^{en} octobris lestleden". Jan hield enkele genechten lang zijn poot stijf, maar daarna vinden we de zaak niet meer op de rol terug, zodat we mogen aannemen, dat hij ten slotte de schade maar vergoed en/of op wat constructieve wijze de zaak weer in mekaar getimmerd heeft (14). Of zijn reputatie door het geschil bij alle Tilburgers zal zijn vergroot, wagen we te betwijfelen.

Zoals gezegd maakte Cornelia in 1633 haar testament. Krachtens het Tilburgse gewonterecht was dit noodzakelijk, wilde zij haar natuurlijke kinderen laten erven: "X. Item natuerlijcke ende bastaerden kinderen en moghen in gheenderhande goederen mede deylen, ende en hebben anders niet dan dat henlyden in puerder aelmoessen ende om Godts wille ghegheven ofte beset wort, by testamenten ofte anderssints" (15).

Op 23 februari van genoemd jaar verscheen Cornelia "gesondt van lichaeme, gaende, staende ende haere memorie metten verstande wel volcomen" voor notaris Herman de Roij, schout van de heerlijkheid Tilburg en Goirle. Alvorens over haar tijdelijke goederen te disponeren beval zij "haere siele, wanneer die uuytten lichaeme sal scheidt, Godt almachtich, Maria sijne gebenedijde moeder ende voirts den geheelen hemelschen geselschappe, kiesende haere begravenisse op de gewijde eerde binnen deser parochie van Tilborch". Men denke niet, dat Cornelia kruiwagens zocht om mee de hemel in te kunnen rijden; de formulering was gebruikelijk in testamenten van die tijd.

Op een legaatje van 3 carolusgulden na vermaakte zij al haar tijdelijke goederen aan "haere twee natuerlycke kinderen, met naeme Jan ende Adriaentken, buyten houwelycken state verweckt bij Jan Janssen, die men noempden den Duitsen". Uit dit "noempden" zou men kunnen afleiden, dat Jan toen al overleden was, hoewel de gebruikelijke vermelding "wijlen" ontbreekt. In werkelijkheid overleed hij kort daarna, op 7 maart 1633, en kreeg in het overlijdensregister van de parochie Tilburg de kwalificatie "pauper" (16).

Zes jaar later, op 30 mei 1639, verklaarde Cornelia, nu "sieck te bedde liggende", haar testament van waarde te houden en verder bij codicil te bepalen, dat de kinderen van haar dochter Adriana, die inmiddels al overleden was, haar huis zouden erven. Dit vanwege het feit, dat zij de penningen, waarmee het huis getimmerd was, van haar dochter had ontvangen. Aan Catarina, Adriana's jongste dochter, vermaakte zij "haere testatrice bedde, met sijn toebehoirte, daerop deselve is slapende" (17).

Het lijkt erop, dat Cornelia hierna snel het tijdige voor het eeuwige heeft verwisseld, want op 26 oktober van hetzelfde jaar 1639 verkochten Cornelis Wouter Peter Jaspars en Goyart Peter Adriaen Broeckmans, "sijnde metten heere geordonneerde momboir ende toesiender over Jannen en Peteren, gebroederen, sonen wijlen Jan Janssen den Duytssen, van den welcken moeder is geweest Cornelia, dochtere wijlen Peter Martens (18)", ten behoeve van die kinderen een stukje zaailand (19). Ook hier ontbreekt weer de aanduiding "wijlen" en moeten we het met "is geweest" doen. Met die zoon Peter bakt de Duitse Jan ons een laatste poets, want over dit kind repte Cornelia nergens met één woord.

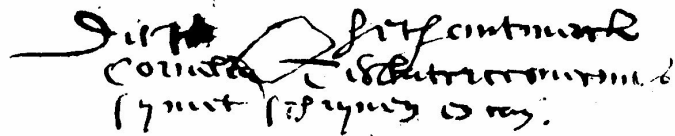
Hoe dit ook zij, we hebben haar leren kennen als een vrouw, die zelfstandigheid verkoos boven afstand van haar kind en een vast inkomen. De rechten op haar erfgoed wist ze echter persoonlijk te behouden. Zij kreeg, slechts gescheiden van tafel en bed, twee en misschien zelfs drie kinderen bij een nootiere herrieschopper en trotseerde daardoor ongetwijfeld de verachting van de Tilburgse goegemeente. Toen op 16 juni 1617 Mattheus Langhecrusius, landdeken van Hilvarenbeek, de parochie Tilburg visiteerde en in zijn verslag moest schrijven dat daar ketters en andere schandelijk levende personen waren,

wier namen de bisschop in zijn bezit had, zullen op die lijst ook Jan Janssen den Duitsen en Cornelia Peeter Pauwels geprijkt hebben (20).

Zou hun gebeente toch "op de gewijde eerde binnen deser parochie van Tilborch" rusten?

NOTEN

- (1) G.A.T., R. 337 (18-10-1591) 40v; (2) G.A.T., R.-k. doopen trouwboek; (3) G.A.T., R. 347 (11-5-1609) 318v; (4) L.J. ROGIER, Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en 17e eeuw, dl. II, Amsterdam 1947², blz. 526 e.v.; A.M. Frenken, De latere kerkvisitaties, in: BOSSCHE BIJDRAGEN, jrg. 27, St.-Michielsgestel 1963-1964, blz. 1 e.v.; (5); A.S. DE BLEECOURT, Kort begrip van het oud-vaderlands burgerlijk recht, bewerkt door H.F.W.D. FISCHER, Groningen 1967⁷, blz. 71; (6) G.A.T., R. 346 (3-3-1604) 19; (7) G.A.T., Schepenprotocol; vgl. ook: J.B. CHRISTIJN, Brabantts recht, dl. II, Antwerpen 1682, blz. 1013: "Costuymen van Hilvarenbeek, van Tilborch, Moergestel ende Beerse". Art. I luidt: "Soo wanneer man ende wyf in wettighen houwelijck vergadert sijn, mach den man, soo haest als den houwelijck gheconsenteert is, allen sijn huysvrouwe goederen vercoopen, vertieren, versetten, veralieneren, belasten oft beswaeren sonder consent ende wille der selver sijne huysvrouwe, by alsoo verre den man t'selve belieft."; (8) DE BLEECOURT, a.w., blz. 57; (9) G.A.T. R. 350 (5-2-1619) 147; (10) G.A.T., R. voogdijrekening (7-2-1613); (11) G.A.T., R. 347 (11-5-1609) 318v; (12) G.A.T., Not. 7 (23-2-1633) 50v; (13) Zie (2); (14) G.A.T., R. 32 (18-11-1630 en 2-12-1630) ongefolieerd; R. 33 (vóór 31-3-1631, 31-3-1631 en 12-5-1631) ongefolieerd; (15) J.B. CHRISTIJN, a.w., blz. 1014; (16) Zie (2); (17) G.A.T., R. 357 (30-5-1639) 153; (18) De foutieve naam "Martens" komt men vaker tegen, ook bij haar broers en zusters. Vermoedelijk is deze naam afkomstig van haar grootvader van moederskant, Marten Anthonissen. Vgl. G.A.T. R. voogdijrekening (7-2-1613): "Op huyn den 24 april 1609 soo wil de wedue Pauels Peeter Martens..."; (19) G.A.T., R. 357 (26-10-1639) 262v; (20) A.M. FRENKEN, a.w., blz. 200.

Dit is het hantmerck
Cornelia testatrice
overmits sy niet schryven en can.

HANDMERK VAN CORNELIA OP 23 FEBRUARI 1633
De tekst luidt: "Dit is het hantmerck Cornelia testatrice
overmits sy niet schryven en can."
(G.A.T., Not. 7 (23-2-1633) 51)

Hantmerck
handels Cornelissen
Cornelia dochtere Peter
Pauwels Cornelissen

HANDMERK VAN CORNELIA OP 30 MEI 1639
De tekst luidt: "Hantmerck Cornelia dochtere Peter
Pauwels Cornelissen."
(G.A.T., R. 357 (30-5-1639) 153v)